

atölele
biztos
ledbet
halott
hoz életet ad
mindig csatla
nem leszün

AGRIA

mindig csatla
nem leszün

CSNO
veridde

AGRIA

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat
Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő: KÖDÖBÖCZ GÁBOR

Főmunkatársak: ANGA MÁRIA
BARABÁS ZOLTÁN
BERTHA ZOLTÁN
SERFŐZŐ SIMON
SZAKOLCZAY LAJOS

Nyelvi lektor: BOZSIK GABRIELLA
Szerkesztőségi titkár: HEGYI ZSANETT
Tipográfiai szerkesztő: TÖMÖSKÖZI PÉTER
Arculattervező és képszerkesztő: HERCZEG ISTVÁN
Elektronikus levelezés: IFJ. KÖDÖBÖCZ GÁBOR
Lapmenedzser: BÉRCZESSY ANDRÁS

Kiadó: Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata
A kiadásért felelős: HOMA JÁNOS, a Kulturális Bizottság elnöke

Szerkesztőség: Eszterházy Károly Főiskola
3300 Eger, Eszterházy tér 1.
Tel.: (36) 520-450/2064
Fogadóóra: hétfő 10.00–12.00
www.agriafolyoirat.hu
agria@agriafolyoirat.hu

Terjeszti a LAPKER RT. és az alternatív terjesztők.

Előfizethető: postán és e-mailen.

Előfizetési díj 1 évre: 1200 Ft.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Nyomdai munkák: B.V.B. Nyomda és Kiadó Kft., 3300 Eger, Fadrusz u. 4.

A lapot az Eszterházy Károly Főiskola különféle szolgáltatásokkal
sokrétűen támogatja.

HU ISSN 1789-4379

Tartalomjegyzék

Zalán Tibor	
Midőn nem mehetett Egerbe, a Kacsza-fesztiválra	9
Pataki István	
dallamok múzsakacajra és dorombra	10
Barabás Zoltán	
Lészen mesés torod	11
Nem használt az ím-ám	11

ARTÉRIÁK

Kiss Benedek	
Ki nem mérhette le a távolságokat (<i>Serfőző Simonnak</i>)	12
Gittai István	
Szeánsz	13
Zengzeti érdek	13
Fronthatás	14
Dusa Lajos	
Elégia	15
Hőballon	16
Ószabó István	
Itt nem számítok	17
Ők jönnek el egyszer	17
Novák Béla Dénes	
Földalatti fényben (<i>Nagy Gáspárnak, odaáttra</i>)	18
Devecseri Zoltán	
Töredék harangokkal, ékezettel – <i>Nagy Andrásnak</i> –	19
Kis levél-határozó – <i>Móser Zoltán fotógrafikája alá/fölé</i> –	20

Memento

Serfőző Simon	
1956	21

ARTÉRIÁK

Anga Mária	
Haiku-lánc (<i>Memento, Idő, Lelet, Végül, Kegyelet, Ablak, Hit, Változás, Kert, Vízió</i>)	24

Műhely

Szokolczay Lajos

Emeljük ég felé a holtakat. Fáy Ferenc költészete

26

ARTériák

Lászlóffy Csaba

Történelmi karácsonyok

Idő konok keresztjén (Prelúd), Vigília, Virrasztás,

Védtelen karácsonyi vasárnap, Karácsonyok hava,

Karácsonyi búcsúélelgia

36

Műhely

Bertha Zoltán

„Új harcainkhoz új erőt te adj”

Két háború közti erdélyi költők Ady-élménye

42

ARTériák

Utassy József

Fekete ének (*Talán, Gyöngy, Naplemente, 1998. VII. 23.,*

Fekete ének, Halál, te dög!, Halottal beszél, Hazamegyek,

Didergek érted, Amíg megvirrad, Nincszesz, Sugdos a sátán)

51

Műhely

G. Komoróczy Emőke

„Az írás gyönyörű gyötrelém” (*Utassy József költészetéről*)

55

ARTériák

Koncsek József

Aranymíves versek (*Haldokló egykori asszonyomnak*)

I. Körút, II. A rózsabotos barát, III. Véremet adom

(bölcsezkori emlék), IV. Jegec: a kutyafejű új angyal,

V. ÉJI TÖREDEK, VI. Asztrál angyal (kocsmadal),

VII. Azért is szerelem, VIII. Szerelmes börtön-falfírka,

IX. PULCINELLA MESÉLI, HOGY MIT CSINÁL

ALEKKINÓ, X. A ragadtatás (Pinocchio Sürgő Sárához),

XI. Bolondozás asszonyomnak

74

Dialógus

Bérczessy András

Beszélgetés Görömbei András Kossuth-díjas akadémikussal,
a Debreceni Egyetem irodalomtörténész professzorával 83

ARTériák

Kolozsvári Papp László

A diák utolsó története 3. (regényrészlet) 91

Nyilas Atilla

Egynyári jegyzetek 104

Cultura Agriensis

Bitskey István

A barokktól a felvilágosodásig (Kiállítás megnyitó
az Egri Főegyházmezei Könyvtárban, 2008. okt. 9.) 105

ARTériák

Magolcsay Nagy Gábor

∞ 109

téli tárlat 109

szerelem II. 110

a változás öröme 110

Bak Zsuzsanna

Föl, föl vitézek! 111

Posta Marianna

Hajthatatlanul 113

Ősz eltűnőben 113

Metszetek 113

Műhely

Thiel Katalin

Hamvas Béla a személyességről
Gondolatok Hamvas Béla halálának 40. évfordulóján 114

Reichmann Angelika

Viktoriánus esztéticizmus és magányos karnevál
J. C. Powys: Wolf Solent 120

ARTÉRIÁK

Bozók Ferenc

Örvény	128
Budapesti vihar	128
Monoton	128

Boldogh Dezső

Pont úgy kellene	129
Túlzottan szentimentális költemény	130

Korpa Tamás

Koppenhága, 1900, a festő terpeszbe áll (<i>ultrahangfelvételek</i>)	131
---	-----

Színek a palettán

Szakolczay Lajos

Életpiktogramok <i>F. Balogh Erzsébet kiállítása az egri Templom Galériában</i>	132
--	-----

ARTÉRIÁK

Cseh Károly

Soproni ősz (<i>Napéjegyenlőség, Pogány, Eleven mítosz, Révedő, Öblös szeptember, Szent Mihály temploma, Patinás, Holdfehér, Éj a Lövérékben</i>)	135
---	-----

Mai orosz költők – Cseh Károly műfordításai

Tatyjana Kuzovljeva

Kereszt	136
Aranyló	136
Az utolsó	136

Jelena Iszajeva

1999. augusztus 11.	137
---------------------	-----

Irina Kovaljova

Őszirózsák	138
------------	-----

Könyvjelző

Fecske Csaba

Atlantisz felé (*Mai orosz költők antológiája*
Cseh Károly műfordításában) 139

Hutvágner Éva

A gyermekvers. *Fecske Csaba: Tolvaj szél* 142

ARTériák

Németh István Péter

Csobánci rekviem apámért 145

Kegyelet és emlékezet

Ködöböcz Gábor

A kint- és bentvalók. *Beszélgetés Csiki Lászlóval* 147

Szakolczay Lajos

A hallgatás csöndje. *Búcsú Csiki Lászlótól* 152

Merényi-Metzger Gábor

Lenkey tábornok halála és temetése 154

ARTériák

Lipcsei Márta

A virágok kétségbeesése 160

Az eltűnt idő nyomában

Tüskés Tibor

Egri emlékek 161

ARTériák

Szúk Balázs

Haiku-lánc
(*Holdeső, Ereklýe, Holt, Angyal a tóban, Út, Fönt*) 165

Vetítő

Ponyi László

Azért a víz az úr. *Mundruczó Kornél: Delta* 166

ARTÉRIÁK

Finta Éva

Álom a Föld közepében

169

A Biblia éve

Kádár Zsolt

Az eljövendő megérkezése

170

ARTÉRIÁK

Csontos János

Húsz év múlva

173

Négysoros

173

Magellán

173

Dénes László

Maratás

174

Kegyelmi kérvény

174

Oláh András

jelmezek

175

katedrális

175

Paizs Tibor

Az asszony eljövetele

176

Zalán Tibor

Midőn nem mehetett Egerbe, a Kacsafesztiválra

Már egy hete csak a Kacsáról álmodom,
de a lét szétszorít,
nem hagyhatom itt Csaba hatalmas kolbász-
és hurkahalmait,

sem a színházat, mely, meg-megállva,
araszol fölfelé,
s szegény dramaturgnak mi egyéb a dolga,
hogy megdöglik belé.

Hej, Eger, s Dobónak büszke vára ott fönt,
messze hangzó sóhaj!
Lelkem átszáll téren és időn és munkán,
s feljajdul így: oh, jaj,

mikor lesz ismét jó Egerben szállásom,
s bor a poharamban?
Vigadjatok csak, ti északi vitézek,
s múllassatok rajtam!

Ám, ha szívetekben irgalom maradt
egy bujdosó iránt,
ejtsétek egy csöppjét le a földre borotoknak,
s hagyjátok a sok lányt

reám, kit a viharsarok szele pusztít,
s a vágyódás letör.
Mert van-e jobb medicina a bajra, mint
egy forró női öl?

Pataki István

dallamok múzsakacajra és dorombra

1.
a kéktaréjú helytállása

kéktaréjú kakasom
díszednek a dísze
megszolgálván hűséggel
büszke is e címre
kéktaréjú kakasom
begyében a vérem
kéktaréjú kakasom
berzenkedve ébred
kéktaréjú kakasom
bozótodra réved
kéktaréjú kakasom
keresi a résed
kéktaréjú kakasom
meg is leli mélyed
úgy kapirgál bévülről
emlékedbe vésed
kéktaréjú kakasom
nagyokat kurjongat
be kevés volt ez a rés
kéne még vagy öt-hat

2.
a szoknya dicsérete

hej ha szoknya nem volna
mi suhogna szebben
egész lényem átlengi
öröklét ha libben

suhogás és lebegés
mennyekig emeljen
szoknya lesz szemfedelem
és halotti leplem

3.
múzsák vigasztalása

körbeálltok koporsót
tátongó síromnál
könnyűtökkel töltitek
hej utánam vágyván

ott lebeg a koporsóm
könnyűitek színén
nem ereszt a föld alá
nem is megyek biz' én

azt hiszitek elragadt
pokol mély örvénye
pedig én egy bokorban
ölelésre készen

s ha trombitál gabriel
fújja majd unásig
bamba nép a föld alatt
jó nagyokat ásít

én pedig a bokorban
tüzes ölelésben
feltámadva ugyancsak
mint második zsenge

Barabás Zoltán

Lészen mesés torod

Régi borvers,
mint vesszőben
csöppnyi lélek,

épp csak kortes,
alig neszez,
mégis kérhet:

csak regélj
pajtás, amúgy
mindennek sora

Istennél vala:
az Ige szomja,
kenyérnek éhe

s a hegy leve.
Hát módjával
le vele...

Lásd cimbora,
ím körbefonja
egész valód

az ódon hordó
mély bíbora,
mely tölgyben

érett s várt,
hogy leszen
mesés torod,

váradi domb
lankás ölen
hű ivótáborod.

Nem használt az ím-ám

*Jóraivaló fehércseléd mondja
virtigli ákcentussal*

Mi fán terem à bor?
Titkolá tőlem Gábor,

Mert Koncz volt a szentem,
Szemeimet jól bekentem.

Reggel keltem rössel
Rozéval, kis vörössel.

Levék tőle vidám,
Nem használt az ím-ám.

Jöttek aztán szép sorban,
Mi jó s testes a borban,

Viktóriák, gyönyörű saszlák,
Kadarkák, meg a muszkák.

De ez már történelem,
Miján most megkérdzem:

Kinek kén' a nadragulya,
Kőkemény helyett a puha?

Kiss Benedek

Ki nem mérhette le a távolságokat

(Serfőző Simonnak)

Simon, én se sok távolságot mértem.
Maradt, mi neked, a befelé-út.
S azon, mint te, én is tovább értem,
mint kiknek az egész Föld kijut.

Simon, a te talicskád talicskázott,
míg csak nyekergett sok utazóé.
Igaz, homlokodon sok ránc harmonikázott,
de te tudtad, az igaz út kié.

Szegénység, hűség így öleli egymást,
s meglásd, tovább jutsz, mint a nepperek,
úrutazóknál is tovább jutsz, meglásd,
s csókolhatják segged földi istenek.

Mert akinek ég lett a hazája
– nem választotta, csak úgy rászakadt –
annak Istenhez van szabad járása,
s kolonca csak, mi a sárban marad.

Gittai István

Szeánsz

A kézrátétes gyógyítás módszerét gyakorolja rajtam a lányom, a pozitív energia-átadás egyszerűnek tűnő tudományát. Ami közben kinyúlva, hanyatt, behunyt szemmel fekszem a padlón, s várom, remélem a jótékony hatást, hárfa húrok lassúd pengései, és madártrillák cifrái szólnak. Eltelik némi idő, s valamiféle kóbor szabadságtól átítatódva súlytalanodni, lebegni kezdek. Hogy ez a magasság vagy a mélység rejtélyes, furcsa mámora volna? Nem tudom és nem is forszírozom. Gyermekkorom trécselő erdőjében bandukolok és egyre bizonyosabban érzem, hogy gyűlik, halmozódik bennem a szeretet, amit az első nélkülöző szembejövőnek majd jó szóval, érintéssel odaadok. Mintha csak diót, marék mogyorót.

Zengzeti érdek

Fura fajtánk zengzeti érdeke az, hogy essen az eső, hogy süssön a nap, hogy hóval takarózzon télen a táj, hogy adventjét, farsangját, böjtheteit ülje csodavárás, móka, fegyelem, hogy visszatérjen a gólya, a fecske, hogy ismételten kinyíljon az akác, s hogy apraja-nagyja ráfanyalodjon a mézre, anélkül, hogy bárminemű drákói szigort üzenne az elnök, akinek korlátolt jogköre révén futni-hagynia kell a gazokat, a tarka szarkákat, a hörcsögöket, mert hogy demokráciánk kiskorú még.

Fronthatás

Panaszáradat ellen manapság
mi hát a teendő?
Gumidugóval a fülben
toronyszobába vonulni,
tohonyázni, inget, gatyát vasalni,
s tervezgetni a vasárnapi séta
pontos útvonalát? Avagy kitérni
az ajtót, a hallójáratokat,
hogy a legapróbb hullám, morzsa,
szilánk, könnyecsepp siráma is
meghallgatásra találjon?

Ez utóbbi kapja a voksom,
mert hogy szerintem, s a Könyvek Könyve
szerint is, ez az üdvözítő,
mármint, hogy egymás terhét
hordozni emberhez méltó.
Hadd halljam bajukat, s ülje
zokszójuk iszapja a lelkem.
Ez a legtöbb mit értük tehetek.
No meg az, hogy úton-útfélen
szórom dörgedelmeimet,
mint a kutya ugatását,
a bajokozó hatalom
hitvány bitorlóí felé.
Negyvennyolc, ötvenhat után
hát ha és mégis van foganatja
az átoki szónak.

Dusa Lajos

Elégia

A varjak pedig átrepülnek
városod fölött, falud fölött,
át szemed fölött, fejed fölött,
besötétedő szíved fölött...

Ha lesz is nyár, csak elrejtetik,
s fiókat költ a szomorúság.
Hozzánk egyetlen hű csapat
a mi fekete seregünk;

minden szebb zendülés után,
minden új reménység után
megint a lét, a puszta lét
nyomorúságos ideje jön.

S kering, vonul a had tovább:
veres ég alatt, barna ég alatt,
hideg, kék szemű ég alatt,
mindig kegyetlen ég alatt

Hőballon

Mint egy léggömb,
te is kipukkansz/ e kis,
emberi létezésből;/ s volt majálisod
valaha is?/ Szálltál-e fényes-szabadon?/ Dehogy.
Csak vélt jussát megadtad/ minden földi és égi úrnak./
Pórázon éltél, madzagon,/ s utódod is e sorsra juthat./ Az illú-
ziók gazdagon/ föltöltöttek a könnyű gázzal,/ hogy majd, majd
egyszer égig szállunk!/ És ím: az égi-földi nászban/ téged is
becsaptak nagyon.// Most, mint egy elhasznált koton –/ úgy
végzed: jó leszél szemétnék./ Az égetőmű nem válogat,/
nem kérdez Mit, Hogy?/Ő csak éget,/ s morog, ha több
munkája van:/ szakmunkása a létezésnek.// Nagy
Légballon! Most leeresztesz,/ s ahogy szokás
a földre lottyadsz?/ Mosolygok itt, a Tejút
szélén/ magamon, rajtunk,/ s e világon./
Csak azért volt a létezésem,/ hogy az
Úr gigászi, roppant/ mutat-
ványán elcsodálkozzam?//
Hólyag a világegyetem/
tágul, már héja nagyon
távol.../Durran?
Durranjon!
S nélkülem/

ISTEN MIT TUDNA/
ÖNMAGÁRÓL?

Ószabó István

Itt nem számítok

A Napra, míg élességet állít,
várok. Közelebb, sugarak,
napfényben megcsillant pikák!
Fut Bem regimentje.

Bearanyozott, zsinóros ruhákban
túlvilági létre fölékített lovas múmiák,
kesztyűs tábornokok:
itt nem számítok kegyelemre.

Segesváron Szkárjátyin* a hősi halott.

Ők jönnek el egyszer

Magyarország,
félárbocra eresztenek
minden zászlót érted.

Seregelve ők jönnek el egyszer.
Akiket el kellett vetetni.
Akiket a nemlét tart fogva.
A halálban felnövők.

Akiket az élet nem engedett
a földön megszületni.

---

* Orosz vezérkari főnök, Segesváron esett el.

Novák Béla Dénes

Földalatti fényben

(Nagy Gáspárnak, odaáttra)

1. Anyánk fölül is lopják a földet.
Hová lett hektárnyi Nagyapánk?
Búza helyett hazugságot vetnek.
Hiába várunk új Megváltót
privatizált kereszthez!

Apánk fölül is lopják a földet,
őseink porát sárrá dagasztják
sehonnai senkik. Minden hiába.
Az se segít, ha Magyar Zsándárk
önként ugrik a máglyára!

Zaciba tettünk már mindenisteni szót, üzenetet.
Marad utánunk rímtelen pohár,
Szép keblű pincérlányok és
végső, káromkodó fohász.

2. Lázálmom: Magyarország! Nincs arcod?
Nézek hamis tükreidbe, s kérdem,
ki a legtolvajabb a világon? Talán
Hófehérke? Óriásira nőtt törpék és
törpévé silányított óriások között
botladozom. Küklopszok kacsintgatnak a
reklámfelületekről. Pucér seggű hölgyek
hívogatnak mosóport vásárolni. Az is lehet,
hogy férfiak. Maradjon inkább szennyes
az ingünk.

2008. augusztus 13.
(A Világosi fegyverletétel napján)

Devecseri Zoltán

Töredék harangokkal, ékezettel

– *Nagy Andrásnak* –

Nincs már csoda, sárga ló, ének,
menekülnek a csordapásztorok,
emlékeinket üljük körül,
derűnkre padlássöprők lépnek-

Uram, miért, ha nem tehet,
Hagyod küszködni embered,
s küldöd balladás bordalát:
Legyen harangos vallomás-
Ráolvas Hóhajú Lovasra,
Ladikján át-visszahozatja
ünnepet fakasztó csodák
partra vetett káprázatát:

Szent Balázs napján halfogás
- szárazvirággal várt anyád,
tekintete rózsza nélkül
köszönt el erdőtől, réttül-

Torkomon súlyok ülnek, nők keze,
asszony lehelete ment fulladástól,
furulyát szédít a száj
- unokám táncol:
Gergő kacagásán
múltjaink ékezete-
(nagyapám friss tejet fej, habos
fehér mohóság gyerekarcomon)
Nincs ami visszatartson Uram
mondanom:

Harangjaidat némulni mért engeded,
s hagyod
füsttel vakolni tornyaidat- -

Kis levél-határozó

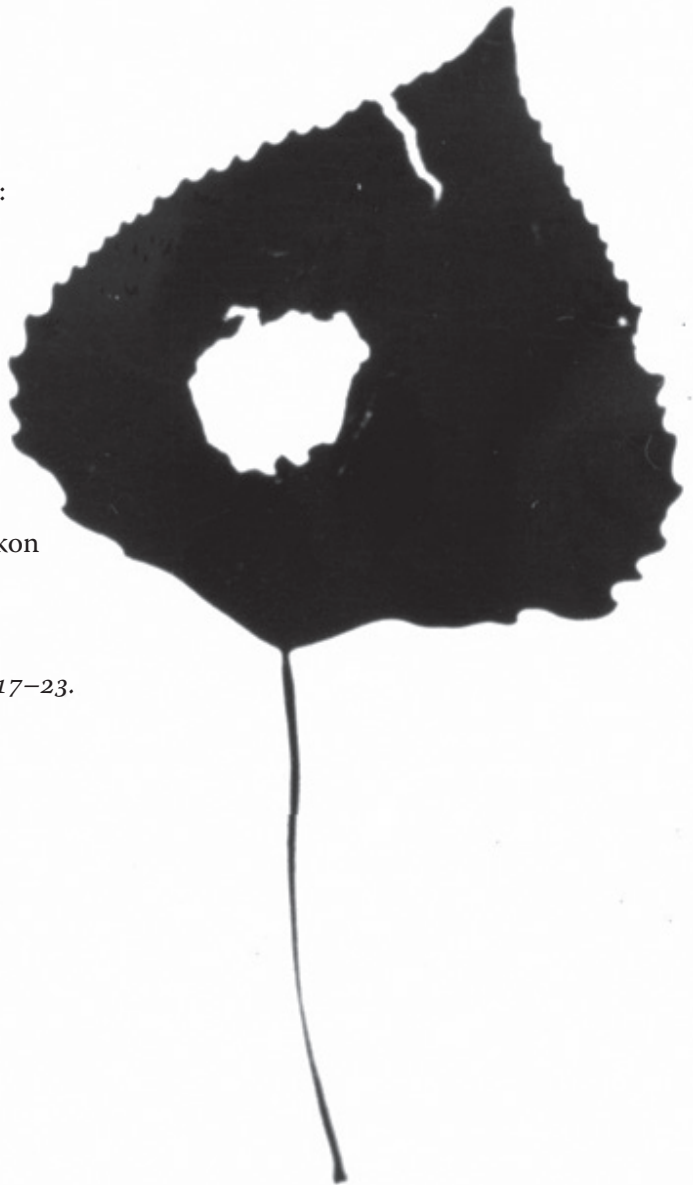
– Móser Zoltán fotógrafikája alá/fölé –

Nem nemes körte...
Talán húsos som, de
közönséges hóbogyó,
szögletes nyár is lehet.
Patyolat-lobogó - -

Lapozzunk csak:
fehér eperé az,
vagy inkább kislevelű hárs:
finom fájából hangszerek
szólaltatnak, virága
mézelő, illatos gyógytea...

.....
S a levél – átlótt tenyér,
szívformájú őszben
szabadság-tavaszi:
az érzugokba
pesti srácok buknek
s az egyenlőtlen levélvállakon
fénylő arcukkal
felénk hajolnak - -

2007. január 17–23.

Serföző Simon

1956

Volt idő a magyar múltban, amikor kaszás parasztsereg vonult az Alföldön, élükön Dózsa Györggyel, akit aztán tüzes vassal koronáztak meg. Tudjuk, hogy a nagyságos fejedelem zászlaját Tarpa és Vári piacterén bontották ki. Tudunk az 1848-as márciusi ifjakról, a honvédő harc vezéreiről: Arad mártírjairól.

De ki volt az, aki 1956 októberében a tömegeket Pest utcáira vitte? Ki vagy kik készítették elő a pillanatokon belül országos méretűvé szélesedett forradalmat? Bizonyosan nem az eseményekre felkészületlen Nagy Imre vagy Maléter Pál. Nem is az írók szövetségének vitázói s nem a Petőfi-kör. Közvetve hozzájárultak ahhoz, ami 23-án bekövetkezett, de az élen nem ők jártak, az irányt nem ők mutatták.

A forradalom kirobbantója maga a magyar nép volt. A gyárak, utcák, a lódenkabátosok népe. A fiatalok! A lukas zászlót ők emelték magasba, maguk fölé.

Egy olyan kétségbeesett, spontán forradalom- és szabadságharc tört ki, amelynek bekövetkezése már kiérződött a szelekből is. A világ ennek ellenére elképzelhetetlennek tartotta, hogy létezik ekkora szembeszegülő merészség. Egy kis nép – a szovjet birodalomhoz képest kicsi – szembe merjen szállni egy legyőzhetetlennek tűnő hatalommal. „Ruszk, kuss ki!” – skandálták a felvonulók Miskolc utcán is.

Egyetlen, hatalmas örömmámor volt az ország.

Hiába sulykolták évtizedeken át a természetes tankok segítségével hatalomban terpeszkedők, hogy azt a tektonikus erejű indulatot, amely a tömegekből feltört, külföldről beszivárgó felforgató elemek készítették elő. Hogy a nyugat fegyverekkel segítette a felkelőket. Holott az már Jaltában eladott bennünket, kilóra, mint a húst. Esze ágában sem volt mellénk állni.

Gerő Ernő október 23-ai, rádióban elhangzott provokatív beszéde elég volt ahhoz, hogy Budapest népe a Bem szobortól vagy máshonnan elinduljon a Bródy Sándor utcába. S az a parázs, amely régóta izzott, az ÁVH-sok lövéseire lobbott vessen ezen a napon, estén. Bevilágította Magyarországot egét kelettől nyugatig.

Ez a tűz azóta lappangott, hogy 1948 táján joga a jogtalanságnak lett: a választási csalással hatalmat megkaparintó párt hozzálátott a politikai tisztogatáshoz: kirakatpercek indultak, elkezdődtek a házkutatások, padláslesöprések, kitelepítések Hortobágy birkahodályaiba, falvak istállóiba, csirkeóljába. Kulákokká kikiáltott parasztembereket hurcoltak meg, ítétek vagyonelkobzásra. Belekezdtek a vidék kolhozosításába, tanyákat szántottak be.

Mindeközben Sztálint, Rákosi Mátyást apánknak nevezték ki, a gyerekek Rákosi pajtásról énekeltek. Szovjetuniót magasztaltatták az emberekkel, s a 17-es „nagy októberi forradalmat”, ami nem is volt forradalom, csak annak hazudták. A dicsőséges szovjet had-

sereget kellett éljenezni mint felszabadítónkat, holott az ellenkezőjét tette, a földig letiport bennünket. Voltak, akiket felszabadított, az országot azonban leigázta, kirabolta: elhurcolt értékeink máig nem kerültek vissza. Civil embereket terelt vagonokba, akik közül nagyon sokan a gulágokon haltak meg embertelen körülmények között. Nyilvánosan el se sirathattuk őket, akár csak a Donnál odaveszett halottainkat. Hallgatni kellett róluk.

Hallgatni kellett ennek a háborús bűnös, fasiszta, utolsó csatlós népnek, amivel megbélyegezték, s amelynek – Rákosi Mátyás szerint – nem lehet kímélet. Móresre kell tanítani.

S az embereknek elégük lett a megfélemlítettségéből. A megalázottak fákhöz felegyenesedtek. Eleggük lett a nyakukba ültetett élősködőkből, idegen érdekek kiszolgálóiból, a vazallusokból. Eleggük a maszlaggal etetésből, arcátlanságból, lebecsüléséből a tisztességes munkának, becsületességnek, proletárrá lesüllyesztéséből a népnek, kifordításából önmagának. Elege a harsánykodó hitványságból.

Volt-e ezen a földön még egy másik forradalom, amelyik ilyen mindent elsöprő elszárással tört volna ki, s akkora erővel: a négy égtáj belerendült? Amelyik önmagát a Dudás Józsefekkel, Szabó bácsikkal, Pongrácz Gergelyekkel pillanatokon belül megszervezte? Volt-e, amelyik ilyen egységes, egy-akaratú, szolidáris, áldozatkész lett volna? Amelyik ekkora elképedést, bámulatot váltott volna ki a világon, mint a miénk? S megdöbbenést is egyúttal: a nyugati kommunista pártok együtt hazudtak a Szovjetunióval, hazudták annak nagyszerű eredményeit, békés szándékait, jóindulatát? A hiszékeny közvéleményt ennyire félretájékoztatták? Semmi nem volt igaz belőle?

A mi forradalmunk térítette észre azokat, akiket addig sikerült félrevezetni, micsoda becsapottságban volt részük. 1956 októberétől más irányt vett az egész emberiség gondolkodása. Hitelét veszítette mindaz, amivel a szovjet propaganda teleharsogta mind az öt kontinenst.

Hát bosszút kellett állni rajtunk, azokon, akik merészelték szembe menetelni a vörösre felfuvalkodott erővel, akik leleplezték a birodalomnyi hazugságot.

Dicsősség azoknak, akik elesetek a gigászi küzdelemben: a hazáért önmagukat feláldozóknak, a pesti srácoknak! Egyhamar aligha teremnek ilyen hősei Magyarországnak. De mártírjai sem, olyanok, mint Nagy Imre s a többiek. Akik lelkiismeretük parancsára a nép mellé álltak, mást nem tehettek.

Eltüntetni a hírüket is – indult be a tankok vágta rendben november 4-e után az új hatalmi gépezet. Elkezdődtek a letartóztatások, kivégzések. Behörtönözték a munkástanácsok vezetőit. Harsogott újra a hamisságlárma. S 1957 május elsején már a Hősök terén Kádár Jánost éltetve vonul a több száz ezres tömeg. A forradalom leverésével ellobbant a szabad Magyarország reménye, a függetlenség-eszme porban hevert. Lehanyatlott a magyar zászló.

Továbbélésre rendezkedett be a nép. Feladta, hogy büszke legyen önmagára. Belegyezett, hogy elfelejti múltját, a másokét magasztalja. Parancsvégrehajtó legyen, idegen

érdekek kiszolgálója. Éljen a mostannak, mának. Kap egy kis megélhetési pénzt, elégedjen meg vele. Dolgozzon, arra van! Ne érdekelje a jövő!

Elérte a cél, amit akart: szemünk elé homály ereszkedjen. Hogy rezervátumnép legyünk. Önfeladó és önsorsrontó.

A változások is hiába voltak. A tudatvesztés tovább folytatódik. Nem szűnik önfelélése a magyarságnak. Képes volt az ország nemzettestvéreit is meg- és kitagadni. Alig találkozni bátorsággal, kiállással magunk mellett, mintha még ma is a megtorlástól kellene félni. Mástól kell: máról holnapra hogy tudunk megélni, átvészelni a bizonytalan időket. Menti mindenki a maga bőrét, a másé nem érdekli. Folyik a lomtanánítás: szemétre, kukákba az erényekkel!

1956 dicsőségéről ezért kell beszélni: romlásunknak elébe tudnánk állni. Ezért kell a hősök hitét magunkévá tenni, őket piedesztálra emelni, hogy erőt merítenénk elszántságukból, időtlen időkgig ható példaadásukból. Hogy fölemelhessük fejünket, mert a holnap reménye nélkül nem lehet élni. Megmaradásunk: Magyarország a tét.

Elhangzott 2008. október 22-én, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat ünnepi közgyűlésén.

Anga Mária

Haiku-lánc

Memento

Lassan felejttem
az élők gyolcsbatekert
verejtékszagát.

Idő

Kitagad a nyár
ölelő karjaim közt
már hó kavarog.

Lelet

Csak a csont és kő.
A múlandóság örök
szép ékszerei.

Végül

Majd megbékélünk
hogy ne legyen halálom
kitoloncolás.

Kegyelet

Kerti virágok
penge szirma sebet ejt
a temetőnkben.

Ablak

Az éjszakába
gyertyásodó tüzekből
tudom újra vársz.

Hit

Méhecskék lengték
körül az üvegbezárt
virágillatot.

Változás

Minden hibátlan.
Az évszakarcú kertek
várják a halált.

Kert

A téllel telt fák:
hollószárnyak a kertben -
rebben a sötét.

Vízió

Ágyamon hollók.
Nászi ünnepet ülnek.
Hajnali halált.

Szakolczay Lajos

Emeljük ég felé a holtakat

Fáy Ferenc költészete

A huszadik századi magyar költészetnek – klasszikusaink már rég *klasszikusok* – még mindig vannak föltáratlan értékei. Persze a magyar líra, akár a széppózához viszonyítva is, olyan gazdag, hogy még a kismesterek is – egy Csanádi Imre, egy Csorba Győző – méltatlanul elfeledtettek, pedig jelentős verseiknek kitörülhetetlenül ott a helyük a magyar irodalom értékvonulatában. Ha a nálunk pár évtizede még megbecsült, íróként, szerkesztőként a honi irodalmi életet is meghatározó alkotók a sutba kerülnek – mert feledékenységünk miatt nem esik rájuk fény –, hogyné fenyegetné a tonnás súlyú csönd veszélye a határon kívül élt megannyi jeles alkotót, akik távol a hazától, ismeretlen közegben, ám öröm-börtönük okán a magyar nyelvbe zárva (*vershaza!*) éltek, s tették a dolgukat.

A szomszéd országok magyar literátorai még csak-csak be tudtak épülni a magyar művelődésbe – valaha az úgymond szocialista eszme kötelezte is a „testvér országokat” egymás jobb megismerésére –, de a „gyanús körülmények” folytán (1956!) gyarapodó nyugati magyar irodalom nem egy jelese kívül maradt minden értékvonulaton. Ebből a szempontból a hazatelepült Faludy Györgynek és a Londonban is a hazával szoros kapcsolatot tartó, „magyar közegben” (Hongriuscule) élő Határ Győzőnek szerencséje volt; és szerencséje egy-két, a távolból könyvvel hazalátogató írónak is (lásd Tűz Tamásnak a Magvetőnél megjelent verseskönyvét). Ám egy kezemen meg tudom számolni azokat az írókat, akiknek az „átkosban” már megadatott – a nyugati magyar írókról beszélek – ez a szakmai-olvasói figyelem.

Az idestova harminc éve halott Fáy Ferenc (1921–1981) költészete jóformán mindmáig ismeretlen nálunk, hiszen önálló kötete nem jelent meg. (Nem kis öröm, hogy a négy nyugati költőt – rajta kívül Alföldi Gézá, Flórián Tibort és Kannás Alajost – bemutató *Hazátlanul* című antológiában negyvennégy verssel szerepel.) Igaz, Rónay György levélben sokak véleményét tolmácsolta, amikor a *Keresztút* című remekét (Vigília, 1975) az év versének nevezte. Ám évek múltán Fáy, megharagudván a szerkesztőre, a már kiszedett verseket visszavette az 1981-es *Vándorénekből*, s ezzel a tetteivel (kisebbfajta öngyilkosság) jó időre kiírta magát a magyar líra értéktermő folyamából. S hiába voltak nyugaton értő barátai (Márai Sándor, Ignó Pál, Határ Győző), neve csak a vájt fülűek kasztjában jelentett valamit. Annak is abban a részlegében, amelynek tagjai nem vetették el a hagyományos, a Nyugat irányát folytató s újrateremtő költészetet, sőt egyes darabjait

– annak ellenére, hogy bizonyos *ítészek* szerint nem tartoznak bele a posztmodern kánonba – az érték rangján kezelték.

A rendszerváltás utáni érdeklődés (lendületnek azért nem nevezném) mindezek ellenére tovább tart – Dinnyés József nemrégiben adott ki egy lemezt Fáy énekelt verseiből –, és bármennyire is zavaros a magyar irodalom (tudatosan ilyenné tett?) értékmérő képessége, a kanadai magyar költőt többé nem lehet figyelmen kívül hagyni. Fáy karakteres lírája – a jellemzést ne kíséрге döbbenet – Radnóti Miklóst és Vas Istvánt is megidézi, és Illyésen keresztül (főképp zsolozsmaszerű komorságában) az érett Füst Milánt és az átokverset mondó, történelmi parabolájában az ötvenes éveket elítélő Juhász Ferencet (*A tékozló ország*) ugyancsak „érzelmes-ségében” rokon Tollas Tibor „szabadságharcos hagyományt” folytató börtön-lírájával, és némelykor – csak sokkal fegyelmezettebben, a harlekini hangot (kuplé, verskabaré) figyelmen kívül hagyva – magával ragadja Határ Győző szómámora is. A kanadai papköltő, Tűz Tamás istenkereső (s embert lelő!) bolyongásától – noha zseniális *keresztútjaik* révén találkoztak – viszont elüt az ő evangélikus (?), református (?), katolikus (?) istenkereső magánya. Kérlelő, megbocsátó.

Amíg költőtársánál, a korai kék-arany szavak hangulatát túllépve, valamiképp mindenben a „modernség” zakatol (*Scarboro-i elégiák*), addig nála a hűség mint a Megfeszítettel azonosuló ima lágyítja a verset. „Uram, ez ötvenkét kilónyi port ma, / melyet arcomra gyúrtál, hogy legyek, / eléd teszem. Kicsit vékonyra szabtál, / kicsit betegre – spóroltál velem. [...] S nézd, itt vagyok még. Nagypéntek van s látod / én most dacosan lábadozok / a harminchárom éves életem, / És közben nézem legszebb alkotásod / és mosolygok a nagy műhely-csodán, / – ki bűneinkért adja most a vérét / s keresztre húzott harminchárom évét / ecettel nyújtja fenn a Golgotán – / S én bort iszom és vérem – hogyha ez kell – / új rügyre pattan, de őt vasszegekkel / halálra marják, és ha eljutott / és célhoz ért az útja, akkor én, e / kotrott vakarcs, a műhely söpredéke / szívem – ez élő Sakramentumot – / feléje nyújtom, mint gúnyos csodát. / És gyűlölöm és félem, mert szívével / irigy, ráöltött harminchárom évem / ezer bűnének ott fenn megbocsát (*A harminchárom éves Krisztus és én*).

Ennek a szenvedés-élménynek, amely halovány vonalaiban már a későbbi nagy vers, a *Keresztút* egyetemes igazságát előlegezi (bűnmegvallás nélkül nincs megváltás sem az egyénnek, sem a népnek), élményanyaga ott gyökerezik valahol az életrajzban. A péceli, nagy múltú családi hősöket is megidéző gyermekkorban, a fogságban, a letartóztatásban – születendő gyermekétől örökre el kell búcsúznia (felesége megtagadja) –, a menekülésben, a senki földjén való, noha csak időleges lakozásban. Testvérbátyjától, Fáy Istvántól tudjuk, hogy a már kora gyermekkorától költőnek készülődő férfiban (aki úri ficsúrként nőtt fel a szegényes barátok között) milyen, egész életén végigszántó nyomot hagyott a szülőföldtől való kény-

szerű búcsúzás, a családi elárultatás (apósa vagy a család adja az ÁVH kezére?), a hétköznapi poros útjait az árulás ezüst tallérjaival színező politikai behódolás nemtelensége.

Nagy vargabetűkkel (Jugoszlávia, Olaszország) 1950-ben Kanadában köt ki, s újránősülve, szegénységben és nyomorban, sokgyermekesen – ezen csak a torontói Iskolaszéknél elnyert segédmunkási állása enyhít valamit (1957 ősze) – haláláig ott is él. Az emlékezet Fáy számára péceli palotává nő, a cselédmunka: a felmosóröngy tuszakolása közbeni versen való töprengés pedig katedrálissá. Vagyis az idegenben csak még jobban égető magányát – „költészetén végigfújta a halál szele” (Fáy István) – semmi más, egyedül csak a vers és a magyar költészetben mint megtartó erőben való bizodalom tudta oldani. A földrajzilag távoli Pilinszky János *Apokrifjának* sorait idézve és a közeli Tűz Tamás egyik versében gyönyörködve írja (nem sokkal a halála előtt Hegyi Béla készített vele levélinterjút): „Hol van a titok? Ott, ahol az ember irtóztató árnyékában TÖRÖDÖTT lesz a csönd, ahol madarak begyén emelkedik a határ; Nagy László asszonyfejű fellegeiben; Csoóri egében, amely olyan, mint egy kinyalt kutyatányér; Nemes Nagy Ágnes lovainak a sörénye között vagy Weöres két véres sorban eldadogott világtörténelmében: „A gyermeknek nem jut cukor: / tyúkganajt eszik és megleli az édest”. – Hidd el, hogy Budapest néha közelebb van hozzám, mint Montreal vagy Toronto.”

Ezzel a képzelte, benne erősen élő – sőt zakatoló, figyelmeztető – háttérrel lesz csak számára elviselhető az élet. A vers itt élethaláljáték. Az volt a kényszerrel megszakított szerelem poklaiban – az elveszettnek hitt versek (a szerelméhez méltatlan feleség a megszólított) végül is egy péceli kortárs révén megőrződtek –, és az lesz mindvégig, hiszen a világ gyalázatává kell tenni az 1956-os magyar forradalom vérbetiprását, és örködni kell a törekeny, a világhuzat megannyi – többnyire kíméletlen – áramlatának kitett hon egészségén. Megint csak a tudós testvértől, a gyerekkori titkok megőrzőjétől (*Mozaikok egy kisfiúról*. Krónika, 1988. május – június) és a fivér költészetének áramlatait elemző tanulmányírótól

idézek: „Hazája állandó téma költészetében, de hazafisága nem hangos, hivalkodó retorika vagy szentimentális költői sírva-vigadás, hanem bűnvallás, önmarcangolás, nemzeti tragédiáink okainak a keresése és érvelés, hogy nemcsak mi, hanem mások is követtek el bűnöket” (*Az ismeretlen Fáy Ferenc*. Krónika, 1987. május – június).

Fáy Ferencet Határ Győző – kölcsönözve saját szókészletéből – „költeményes költőnek” nevezi: „akkor az, maradéktalanul, a maga vegytiszta és szintiszta elemében, amikor költeményt ír, öntörvényű tehetségének parancsa, ihletének diktandója szerint – *threnódiát*, élete tragikumának dallamára” („*F. F.*” – és *ami marad belőle*). Ez a *tragikum* – jöllehet a költeményben csökkenthető a földrajzi távolság – a haza elvesztése. Mintha a megszemélyesített haza olyan volna, mint

a hűtlen szerető, akin számon lehet kérni mindent: az idegen lét gyötrelmét, a magyar nyelvbe zárkózó (jöllehet a költő büszke magyarságára) nehéz sorsot, az egyetemes érzéssé csúcsosodó megannyi bánat és fájdalom kataklizmáit. Mintha az emlékezésért is – noha a költő nem egyszer gyámolának hívja – ő volna a felelős, s *jelenléttelen* jelenléte a szeretve pörlő magány kínjait csak erősítené.

A *Hazámban*, ebben a kései versben épp a számonkérő *megszólítással* följajzott részletek az izgalmak. Az elszakadni nem tudás (és nem is akarás), valamint a soha vissza nem állítható kapcsolat gyötrelme. „Ki vagy te, hogy a vissza-sajgó / fájdalmak kínját rám rakod, / hogy engem zárjon minden ajtó / s figyeljen minden ablakod; // mikor félelmem benned élem, / benned zuhannak rám a fák, / s úgy visszhangozlak, mint a léptem / visszhangozzák az éjszakák. [...] Ki vagy te, hogy a vissza-fájó, / szík-verte órák sebhelyén / téged fordít ki itt az ásó, / s te nyílsz ki ujjaim hegyén; // hol minden csonk... minden csak részlet... / beomlott sírás, tört szavak. / Ha félek, téged fütyörészlek, / hogy halljalak.”

Nem kell különösebb fül hozzá, hogy halljuk eme természetes – ismételjük meg: a Nyugat líráján edződött – versbeszéd (formahűség, rímtechnika) muzsikáját. Gyöngyös Imre a már említett Kráter-antológiában versek sorát (*Imádság elhagyattatásban, Nagy csütörtök, Magamsírató*, stb.) elemezve kitűnően mutat rá a többnyire „jambikus és fülbemászó”, de bonyolultabb technikákat is fölillantó Fáy Ferenc-vers módozataira. A *Szenvedéseink maradandó költője* című tanulmány természetesen a „magára maradás létrémületét” (Határ) visszhangzó költőnél a tartalmat és a formát nem választja szét, ezért a shakespeare-i hangulatú és stílusú, de a nagy angolénál „erősebb és mélyebb” (?) szövegű blankvers (*Imádság elhagyattatásban*) körüli meditáció – ki a teátrálisabb, Shakespeare-e vagy Fáy? – éppoly érdekes, mint a témák rétegzettségéből adódó élmény (az „úri gyerek” közönye, istenviszony, magyarságkép, szülőföldélmény, az elmúlás rémülete, magány, stb.) vershívó-versalakító szerepének a taglalása.

Gyöngyös kezdetben nehezményezte a *Fáy Ferenc Összegyűjtött versei* (1981. Toronto) elé bevezetőt író londoni bölcs költő iránti rajongását (túlzottan szubjektívnek tartotta a Határ-opuszt), ám a csaknem félezer vers „átböngészése” „átgyönyörködése”, vagyis a „másfél hónapos műélvezet” után meggyőződött a nyugati magyar kortárs költő és filozófus értékfölismerésének helyénvalóságáról. Hogy ő is, Határhoz hasonlóan, néha túlzásokba esik, lelke rajta – az *Őszi tabló* halálfigyelmeztetése kapcsán írja: „Az ősz csodákra képes inspirálni minden költőt, ki az ősszel együtt érez. Ki más tollából forrna ez ki jobban? Ki jönne Fáy Ferencnek méretéhez?” –, de tény: nálánál jobban talán senki nem fogta meg (egy-egy versre való koncentrációja – előny) a péceli–torontói költő lírájának a lényegét. Ami nem más – ezer verset idézhetnék, és nem csupán a személyes sors fájdalmát-rettentését éneklők közül, de a forradalmat fölemelők, a hazát kitüntetők seregéből is –,

mint a létérzékelés csak a legnagyobbakéhoz mérhető egyetemessége. Halálsejtem? Inkább a vérévé vált sejtem megüszkösödése, a testen kívül a természetet is romlásba vivő *végleges* bomlása. „Cipődbe folytak már a rétek. / Hová rejtőzködsz most, szegény? / Ül le egyetlen menedéked: / halálod szalma-ereszén. // Ez már az ősz. Kimondhatatlan / szavak ragyognak néha még; / de látod már a híg latyokban / a süllyedők tekintetét. // Feléjük kapsz. S hajuk hínárja / kisiklik ujjaid közül. / Peregnék lent, a sűrű sárba / bambán és menthetetlenül. / Nincs senkid már! – Csupán a forgó, / vad ősz vacogja még veled, / halálod ereszén kuporgó / iszonytató félelmedet” (*Félelem*).

Korai versei, az eddig ismeretlen és nem közölt Éva-ciklus darabjai, valójában szerelmes versek, melyek nagy részében – ha ez szokatlan módja is az udvarlásnak – az elszakított családjához (ifjú feleség, gyermek) címzett szeretetáradás az Urat szólító kérelemmel párosul. Ez már nem az „egymásra nézünk, összeér kezünk” egy kissé édeskés, a „szép lesz majd az élet” (*Holnap talán*) lobogása, hanem a buda-déli tábor senyvedője számára (lefogása után oda internálták) a letargiánál is mélyebb alkony. A *bíborba* öltözött bizodalom itt már alig foglalt magában reményt. Ahogy Fáyt korábban – beleérző-képessége elsőrangú – nem egyszer művelődéstörténeti élmények is megrendítették („Halálfintorral függ az Úr fia. / Kezén a szög az ujját görcsbe vonta” – *Mathias Grünwald Krisztus című képehez*), letartóztatása után – főntebb idézett versének dátumától alig egy év telt el – már csak a százalmas valóság: az övéiért folytatott megmentés izgalma gyötri. A lehetetlennek tetsző cselekvés legalább imával kivitelezhető (?) gyakorlata. A *Karácsony este* 1947. december 24-én vettett papírra: „Uram két kezeddal hintsd a békét arra, / Hol él már a gyermek, hol zokog az anyja. / Légy a védőpajzsuk, ha ínség van náluk, / Uram légy az örök, s tekints néha rájuk.” S két napra rá pedig megszületett a kilátástalanságában hitelenné vált költő másik jajszava, az *Elhagyottan*: „Régi bátorságban kár hinni, hisz nyögve / oda kell itt rognni a kopott küszöbre. / Ez Budán az Ádvent. Egyszer hazajutni, / Simító kezedhez s lábad elé hullni. // Istent mért keresném, nincs hitem imához, / Nem vagyok én méltó egyetlen Fiához, / Bűnösök imáját talán ő sem érti, / Sújts a porba engem, de bocssáss meg néki”.

„Bűnösök imája” – kulcsszó lesz az életműben. Talán az első házasságában való csalódásnak köszönhető – felesége, a későbbi politikus, Lázár György húga, elvált a rab férfitől, nevét s a gyermek láthatásának jogát megtagadta –, hogy Fáy tolla alól később alig (vagy talán nem is) került ki szerelmes vers. „Szerelmét”, ha szabad így mondani, a hazára, a nincstelenségre-megalázottakra, a bukásában is győzedelmes forradalomra, az elhagyott táj embereire és – jóllehet paradox – a hitelenségét *átvilágító* Istenre fordította. Végső soron élménylírát művel, fűszerezve szenvedésének golgotai kaptatóival, de maszkja mögött is kegyelemért es-

deklő dosztojevszkiji kegyetlenséggel ostorozza a bűnt, válik a megnyomorítottak (kivételes helyzetben az egész nép) szószólójává.

Pogány zsolozsmája – melyről az 1948-as *Por vagy te is* mindennél jobban árulkodik: „Uram, világod véres tűzbe vágdat, / Részeg hazugság lett a Szent-Ige. / Por vagy Te is, egy szürke szemcse már csak / És velem lengsz a véges Semmibe” – egyszer csak átvált Katona József *igazságszító* parasztjának a hangjára, melyben az önvesszőzés a saját sorsával való drámai szembenézésre ösztönzi a nagyurat (az időpont nem számít, mert hazátlanságát szó-hazára fölcserélvén – Kanada! – a költő mindig ugyanazt a verset írja). Akárhogy is van, a *Tiborc új éneke* – majd az előzményt is fogjuk látni – 1956-os nagy poémájából (ismeri-e valaki?), a *Jeremiás siralmaiból* sarjad ki. „Bánk-bán, Nagy Úr, a porba hulltam. / Néped vagyok, a föld, a mag, / az ő-s-gyökér, Uram, ne engedj, / Fajtád széthull, nem lesz több gyermek, / – nem lesz család. – A renyhe had / húsunkat marja. Nézd ez arcot, / téphetnek erről még le sarcot? / Cafatba lóg a két kezem. / Nagy Úr, ki tart ekét a földnek? / Nézz rám, nem bírom, összetörtek... / Nincs házam, földem, éhezem. / Az asszonyom halálra marták, / a lányom, Bánk, ma megvetett, / fekély piszkítja tiszta arcát... / Vedd el, döfd át ez életet. / Tiporj, rúgj szét s én nem kiáltok, / számról nem hallasz vádpanaszt. / Uram, Tiborc kér, régi híved, / döfd át kardoddal ezt a szívet, / hiszen mit ér egy rongy paraszt? / Mit ér, ha teste roncs s fekélyes / erők rohasztják ő-s nevét? / Pusztulj paraszt, Bánk ma is gyáva, / rettegve bújik önmagába / s nézi hogy' tépik nemzetét.” A költemény befejezése – ha szükség van a harcolókra, harcolunk! – egy régmúltan is *mai* igazság toborzó hevére épül: „Bocsáss, Uram, szolgád ma gyenge, / bocsáss a szóért s én megyek. / Vár még a nádas tiszta csendje, / erdők vadonja, zord hegyek... / Megbújok ott, de majd ha kürtöd / bosszúját zúgják új szelek, / előlépünk kaszás Tiborcok / – hazátlan, rongy, paraszti sorsok –, és küzdünk, harcolunk veled. // Addig Nagy Úr az ég veled.”

A *Jeremiás siralmai* (1956) biblikus átokzengése Juhász Ferenc már említett nagy versének első sorát visszhangozza – „Árva nép, pusztá ország, téged ki fog majd méltón elsiratni?” –, de Fáy hazai kortársával ellentétben mottóként nem a próféta szavaival él („Ezekért sírok én; szememből víz folyik alá, mert messze távozott tőlem a vigasztaló, aki megélesszen engem; fiaim elvesztek, mert győzött az ellenség” – *Jeremiás siralmai* 1,16), hanem magyar klasszikusok: Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Babits Mihály, József Attila és Illyés Gyula életművéből vett idézetekkel, amelyek külön-külön mind az öt éneket fölvezetik. Az októberi magyar forradalomról „idejében” és később is elég sok vers született, ám egyet sem ismerek, amely ilyen elementáris erővel – az ima és a káromlás közt egyensúlyozva – szól a lánctalpasok által sárkánnyal bevetett föld (Fáy értelmezésében, bár a szó egyszer sem íratik le, a *haza*) iszonytató megpróbáltatásairól. Ám a bibliai csatátér mint

szenvedésterep időben és térben nem tud olyan távol lenni, hogy ódon zengzetű szavakkal újra és újra ne teremődne meg – poémájában az Urat kérlelő szavak *pörölyös* perléssel párosulnak – az egyszerre tegnapi és mai „átokföld” embert alázó nyomorúsága.

A tragédiának előzménye is van – a bibliai allúziókban ki ne fedezné föl az ötvenes évek vallásgyalázó, padláslesőprő buzgalmát –, s a krónikaíróban elég friss a forradalom eltiprása fölötti fájdalom ahhoz (művét 1956 novemberében írta), hogy figyelmen kívül tudná hagyni a megbecstelenítéshez vezető út kezdeti szakaszát, amely korfestő indulattal „összekúszált eszmék bordélyaként” nevezetik. A „szánd meg Uram, nyomorúságomat” felszólítást az itt is jól megtapasztalható, de az egész költeményre jellemző *jeremiáda* – *zsoltáros* panaszáradat: ima-vallomás – követi: „Nézz ránk és láss. Sion maroknyi népe / utolsó kincsét adja egy falás / kenyérért s rothadt ételért cserébe, / hogy megéledjen, mert az aratás / dús asztalán a pergett szem sem illet / törvény szerint ma magvető kezét. / Vess gátat végre szenvedéseinknek / s tedd látóvá széthulló népedet, / hogy lássanak. A bűnre itt a minta, / az útálatra jellek én vagyok. / Tüzet rakott az Úr a csontjaimba’, / hálót vetett lábamnak s átadott / azoknak, kik már hosszú évek óta / bosszút lihegve kívánták a vért. / És önkezeivel vállaimra rötta / a szenvedés igáját. S vétkemért / rakásra hányta bennem szörnyű kedve / a hősokeket s a feldúlt szűz ölek // vére, mint szőlőprés-facsarta nedve / csurgott a földre. S míg a gyűlölet / mohó vágyakkal tárta ránk a száját, / a föld – itatni gerjedt mámorát – / eltikkadt sok száz apró pórusán át / szívta Sion olcsón mért ó-borát. // Ezért sírok ma. Szétszórt kárhozottak / lettünk a földön – szél hajtott szemét. – / És messze, jaj, túl messze távozott az, / ki megélesszen. S most Sion, kezét / tárhatja már az Úr felé. A karja / ledönti azt, ki mások szellemi / igáját hordva törvényét akarja / féreg-hitével porba dönteni.”

Szorít, émelyít s közben a szájpaplást is kiszárítja ez a monoton, de egykedvűségében átokkal *lángoló* versbeszéd vörösmartys borúja-kedélye, s talán nem szükséges a bibliai helyzetek és hősök mai megfelelőjét nevesíteni, hogy közelebb érjünk – átokkal, imával s gyónással (gyöngeségünkben is ott az erő!) – a Szovjetunió „testvérhadserege” által ránk mért gyalázathoz. Bár Fáy időrendje – mert parabolát és nem történelemkönyvet ír – sosem pontosan lineáris, de azért „az égből porba hullt város” szenvedésözöne végigkövethető. Viszont a költeményt záró bizakodást (*Ötödik rész*) inkább kiolvashatni az Illyés-mottóból – „Aztán eljön a kor, midőn majd / a megtisztult mezők, hegyek / felől nyugodtan hozza terhét / haza az őszi fellegek / alatt, ki szántott és vetett” –, mint a *letarolt föld* leigázott népének mérhetlen fájdalomát az olvasóra sokkszerűen zúdító Fáy-látomásból.

Mielőtt kimondatna, hogy „az ének meghalt Sionban” – „mert az is más húr hangjától lett hamis” –, összefoglaltatik, erős fölvezetéssel, a történelem sújtásá-

val ránk omlott – rakott! – teher megannyi „állomása”. (Elöljáróban: a *confiteor* eme korai lírában is észlelhető *érzelmi teljessége* fogja majd jellemezni a többi nagy ötvenhatos verset, és nem utolsósorban a *Keresztút* címűt is.) „Uram, lásd meg gyalázatunkat, / s emlékezzél meg, hogy kezed / mily mélyre vert. Nézd, mint a holtak / némák vagyunk s az új korok / eszméi közt mint vándorok // tántorgunk most. A házainkba’ / idegen él és örökünk / másokra szállt. Anyáink, mint a / sír szélén álló özvegyek / egymásnak gyónnak, mert neked // a könny öröm. Imánk, amelyet / ma nyújtunk néked, elveted / s nem látod meg, hogy lángunk mellett / pénzért melegsünk s pénzt adunk / – adót Uram –, ha szomjazunk, // saját vizünkért. Elfáradtunk. / Nyakunknál fogva hajtanak / azok, kikért ígéret ajkunk / a sárba lökte s nincs ma itt / senki, ki népem gondjait // felvállalná. Vad, szolga népek / vetnek adót ránk most a múlt / – a nem törlesztett ősi vétkek – / fejében és a sok kamat / Uram, az is csak ránk maradt.”

A *Jeremiás siralmaiban* bibliai élményekkel földidézett – rejtett, ugyanakkor tiktoszerűségével fölöttébb *kiemelt* – szimbólumvilág fölemelően tükrözi 1956 mártíriumát. Fáy a kivetett sorsú, minden halál közeli félelemben a saját „bukottságát” szenvedéllyel megélt költő, különösen át tudta érezni – ezért is a forradalom legfőbb dalnoka – az újra leigázott, a külső hatalom igájába hajtott nép szenvedését. Más típusú versei szintén figyelemre méltóak. Az elégikus visszaemlékezésnek is megvan, noha átok-patakot nem görget, az ítélkező komolysága, hiszen a verscím szerinti *Októberi halott* a meg nem adás emléke lett, de egyben a távolból cselekedni képtelen – az idő malmában őrlődő – költő emlékezés-ostora is. A „*Síppal, dobbal...*” című, egy gyermekdalt is magába építő vers befejezése – „Öt évet öregedtel. S öt évet öregedtek / a föld hét zárra-járó börtönében / a holtak is” – az idő múlását megállítani nem tudó, sajnálkozással belenyugvó *alázat*, amelynek csak úgy van értelme, ha ismerjük a dramaturgiailag előkészített „megöszült évszak” csendes borút közvetítő – a tehetetlenség szégyen – drámáját is. „Október van. / A fű már lassan őszül. / S te a vérző fák vöröslő lombjai, / halált nem látott házfalak alatt, / idegen ködben, idegen szavak közt, / egy véres térdű, síró kisgyermek / fájdalomla mellé, társnak ülsz a porba. / És hangtalan, hogy mások meg ne hallják, / oly könnytelen, hogy más szem meg ne lássa, / kopott öledbe fekteted fejét. // S úgy fekszik ott, rémülten, mint a holtak. / Mint akkor ősszel sok-sok kisgyerek, / kik térdéig sem nőttek a Halálnak, / csak lábujjhegyre állva magasodtak, / a felnőtt hullák és a mész közé.”

Visszafogott, eszköztelen líra, költője szinte némán tiltakozik. Ennek ellenpéldájaként egy valódi antológiadarab, a *Missa Hungarica* említhető. Amelyben a *mise* lassúságában is tárgyyszerű betéteit (az egyikben pasztellkép, a másikban a természet mint végtelen) fölkiáltásszerű *aktív mozzanatok* váltják. Ezeknek megannyi variációja – melyet a földbe költözött örök vesztesek tulajdonságaik szerinti „név-

vé vált” régiója szimbolizál – adja a súlyt, a fölkkavaró emlékezés mélységét. Elég legyen a kezdő versszakot és az összegezően lázító, befejező mondatokat idézni, hogy meggyőződhesünk az ünnepélyesen komor leltározó indulat hatékonyságáról. „Emeljük ég felé a holtakat: / a kartalanokat, a lábtalanokat, / a harmatmellű gyermeklányokat, / a gépe hagyott munkást, a diákot / – ki a halállal került iskolát –, / kis hűgünk, öcséink sárga csontját... / S mutassuk fel, kik ott vonultak át / a lángok közt, az októberi csendben: / szép, védtelen, fegyvertelen csapat, / kiknek a méhe új időket hordott / s új holtakat. [...] Lángolj fel ég! – Szikrázzatok szavak! / Hét-rétegű avar alatt keressük / a holtakat.”

Ha verseskönyveit időrendben forgatjuk, az önépítés módozatai – a szerkezeteken belüli hatások – is szembetűnnek. Jóllehet, említettük már, a Fáy-vers – leszámítva a zsenéket – alapjaiban alig változott (fejlődött), *Az írást egyszer megtalálják* (1959) című kötet (*Tiborc új éneke; A harminchárom éves Krisztus és én; Leroskadás; a Keresztutat* előkészítő három stáció-vers stb.) aránylag korai – sokirányú – „mindentudása” a példásan szerkesztett *Kövületben* (1977) – ez volt az író életében az utolsó verseskönyv – „emlékezés-mindenné” szelídül. Nem mintha a többi verseskötetből (anya-, szülőföld-, Isten- és hazaversek) hiányoznék a központi mag – az 1963-as *Törlesztő ének* például a „*Sípval, dobval...*” és a *Nagycsütörtök* mellett a *Jeremiás siralmait* is újraközi, a *Magamsiratóban* (1967) a címadó vers mellett például a *Missa Hungarica*, az *Őszi tabló* stb., és az *Áradásban* (1972) pedig a *Perlekedés a kertért* című költeménnyel egyetemben a *Pieta*, a *Pásztor-ének* és az *Október* is olvasható –, de a *Kövület* fátyolos szemérmessége az életműből is kiemelkedő *Keresztút* című poémát avval állítja a fókuszba, hogy körbeülteti jeles darabokkal.

Így a nyitó- és zárótételek hangulatával (illúzió?) nagyon is karakteres, az egyetemes szenvedésélményt közrefogó mező teremődik meg. Ki mivel erősíti ezt a terrénumot? A Rónay Györgynek ajánlott *Ólalkodó* az emlékezésszerű *én* meglopásával, a *Körkép* valaminő eltítkolt péceli fájdalom bűnmegvalló gesztusának – „Elfuthatnál, de hová menekülhetsz, / hogy bűneidből feloldozzanak?” – a kiterjesztésével, a *Zsoltár; szürkületben* pedig a megnevezhetetlen-kimondhatatlan közelébe férköző, sajtó sebét magáénak érző áhítattal. S ezt a megkezdett élménykört zárja be a *Kövület* élő-halott s mozdíthatatlan „rémületének” szépsége, a *Szárszói portré* „nagy kínok éles késeivel játszó” József Attila-arca s nem utolsósorban az *Évforduló* képekben is hazatántorgó szülőföldélménye („Szemed kútjából isszák a lovak / a hús halált hogy lázukat eloltsák”).

Fáy Ferenc hol növekvő, hol fogyatkozó Isten-élménye, bár szép versek születnek belőle, nem *rajongó* hitről tanúskodik. Az ő hite szálkás még akkor is – Isten tüskéi a csillagok –, ha nem az égi úton vándorol, hanem önmagát a péceli *por* éltető „lugasában” Krisztusnak képzei. Imáiban gyakran azonosul a Megfeszített-

tel, kérdések kérdéseinek szög-özönét – hogy fájjon! – borítja rá, máskor meg az ebédidőt vele együtt töltő, *szalonnázó* munkásnak látja (*Harminc perc Istennel*). Ha némelykor, arcát keresvén a másikban, zordan fürkésző is, *Isten-hivogatójának* – Zsoltár csigahangra – éppúgy megvan a bája, mint a furcsasága a betűkkel duhajkodó, azok lényegét kereső profán játszadozásnak: „'Ige' lett az 'T'-ből, 'S'-ből lett a 'Semmi' / és az 'S' nagy úrját 'T' követte 'Tenni', / Tett után az 'E'-ből arcod földi mása / és a záró 'N' lett utad tagadása” (*Játék a neveddel*).

Ki gondolná, hogy eme meghökkentő Isten-kép után – a vers *Az írást egyszer megtalálják* című kötetben jelent meg – a költő a megrendítő Golgota-élményben föl fog tudni oldódni. Pedig a remekművű *Keresztút* egyes stációi (három vers) épp ebben a könyvben láttak napvilágot. Az *Ötödik stáció* a már itt megjelölt helyre került a poéma végleges változatában, viszont a *Harmadik stációból* a IX. lett (*Jézus harmadszor esik el a kereszttel*), az *Utolsó stációból* pedig a XI. (*Jézust keresztre feszítik*). Fáy bűnvalló gesztusa a Schwartz Ármin bácsi festette péceli Keresztúttal teljesebben; pontosabban a valahai élmény intenzív újraélésével, amikor a „két kis öszvér”, Fáy és fivére, a faluval együtt ott szorongott Feltámadáskor a „Szent-sír körül”. Lutheránus lelkek? Katolikus hívők? A poémát bevezető esszé csak annyit mond, hogy „kereplő szolt és a házak rejtő melegében hímes tojások álma várta a pálinkaszagú harmadnapot”, mígnem „megnyitotta kapuit a katolikus Isten”. Fáy látomásában, mikor is évtizedek múltán földidzte idegen földön a gyermekkori élményt, a falu a megváltó Istennel együtt ment a halál felé. „Ezt a Keresztutat akarom elmondani, és azt az Istent, ki megcsúfolt, öszvér-életem minden sebében benne van.”

Itt már kétkedés, hitbéli ingadozás, a harang nyelvének – hiszem, nem hiszem – ide-oda ütődése mit se számít, hiszen a remekműként is megálló *Keresztút* a maga fájdalmasan érzékivé tett tizennégy stációjával – Fáy szenvedésélménye egy kis megengedéssel világmodellnek is mondható – mindennél erősebben hirdeti a bűnös-büntelen istenember megigazulását, s a „mi lesz harmadnapon” igaztalanokat is átvilágító fényét. Tartalom és forma ebben a bűvös versbeszédben teljesen egy lett, valaminő, a képiségben föloldódó sodró lendület irányítja a szavakat. Amint az – összegezvén a poéma igazságtartalmait és megmutatván a költő humánusát – a XIV. stációból is (*Jézus holttestét eltemetik*) kitetszik. „Nem vérzett már. Kezéből savós homály szivárgott / s beomlott köldökéből az örvénylő hideg. / A Domb úszott feléje, s a fuldokló virágok / száján kifeslett sárgán, a rozsdás örület. // Csöpp anyja hullt fölébe, s a buktató sötétben / az ég nagy-lombú ágán a kék-arcú halott. / Meleg szavak lobogtak, melyeket itt az éjben, / a rányíló tavasznak már el nem mondhatott. // S mikor rádólt a szikla és minden út beomlott, / s már csak vak árnyéka kéklött a rázuhant falon, / kint mondták már a kertek és suttozták a bokrok: / mi lesz harmadnapon!”

Lászlóffy Csaba

Történelmi karácsonyok

Idő konok keresztjén (prelűd)

Egy nagy havas lapályon – az ég borús de már a kékesszürke szemekből lassan fölszáll a pára előbb egy könnyű árnyék olykor még tétovázva de mind közelebb érve mint szellő a kalászba belém fogózva hozzám kötődve már egészen hogy súlytalanságától saját súlyom sem érzem csupán a halántékon mint átsuhanó álom a mosoly érintése s egy ujjbegye a szájon mely nélkül (most tudom csak) a folytatást úgy félném mint a percet midőn a kezem égtájak élén idő konok keresztjén csúfosan összevágtam azóta mintha lennék két hazában hazátlan a felszárított vérben a múlt alvadt sarában velem tartsz emléktájon sűrű havas mohában

íme a mi országunk – és vége nincs az útnak –
mint könyvlapok az évek bölcs sejtelemmel zúgnak.

1983

*Vigília***1**

Hagyjatok aludni mondja ő
fárasztó ez a nyomorúság
nincs ebben semmi rendkívüli
ujjal mutatnak rád talán a sors
felfal noha te vagy az éhesebb

füst csalogat hátha jóllakhatsz
ha nem is a Rabelais pecsenyesütőjétől
lopott zsíros szagtól
csak a sült gesztenye illatával
ölel körül a kolozsvári utca

nemsokára fagy süt rád
s te mint egy állat borzongva
kucorogsz a zúzmarás ünnepi
ragyogásban csomagolt rejtély előtt

2

milyen jelenés suhan el fölöttünk
míg újságlap takarja el a
fonákját? az ostobaságot
vajon milyen formába öntik?

jön-e felmentő idő? vagy már
a hóra sem lehet számítani

1986

Virrasztás

Zubbonyban látod: kikényszerített
tanúvallomások, önkéntes
följelentések perverzítésától
arca, vesszője megmerevedett.

Halottnak látod (érzéki csalódás
volna?), a kifehéredett bőr
ráncai firkálások a fagyott
földön, a közönyös falon.

Hózápor van – a csontból élesen
vonítva támad fel a fájdalom;
mit nekünk áramszünet, koplalás,

adokveszek-bazár s az árulásé!
Csak az a henger át nem menjen
még egyszer (soha) a virágokon.

1991

Védtelen karácsonyi vasárnap

Gondolj az alkalmatlanra: ami
már nem hiány. (Az angyalszárny, ha
tollseprűnél is haszontalanabb.)

Lappang valami különös még
vasárnap reggelekre virradóan,
mint háztetőkön zúzmara.

Mikor nincs biztonság belül,
és émelyít a kinti latyakos
szürkeség. A szemétkukákkal
körülbástyázott katasztrófalét.

A téli alma illatával össze
nem egyeztethető – mint földalatti
járatok birodalmából fel
felüzenő – lárvaarcú titok.

Átfestett múlt örömtelen, de a
fantázia öntőformáiban
örökké alakuló változatai;
feldúlt szálláshelyek, ledöntött
szoborpozdorják, ami jóvá
tehetetlenül elsüllyedt, akár
a kihalt szavak, mint napiparancsok,
jámbor intelmek, vak indulatok
értelmüket veszített összefüggései.

Dermedt darócban fél marék hamu;
szarmata zsiradékából, szaxon
gőgből, a távol keleti pusztákon
éhen halt kelta hódítók giliszta
beleiből és kételyeiből,
lám, mi lett!

Itt, vagy ott, azóta is
bizonytalanság lappang. Meddig kell még
lapulni védtelenül, nehogy egy
ellenséges nyílvesző eltaláljon
az idegen szemréseken át?

Az elhajított pajzs, a vért,
s a sikoltás a nyelvpáncél mögül:
„Kiért?” „Miért?”

Csak a szellem halálát s álmait
fájlalom
ezen a védtelen vasárnapon
– nem a fizikait.

2000. december 24

Karácsonyok hava

az írás *úri pass(z)iója* megint
amikor igazán otthon lehetek
nem gondolok gyötrellemmel arra
ami naponta történik velem veletek

a kinti köd cementporos (szürke daróc)
lázadozó lágyékomon nagy havak emléke
melyeket legféltebb kalóz
látomásaimban őrzök útonálló
haláltól hánykolódó éjjelek
holdkóros öregedésétől
ha megkísért a kín

elsüllyedt génutakon lebegek
a bibliai legenda hullámain

reggelre aztán kiver a láz
mint nagy hópolyheket
nyelem a kifehéredett
szállingózó könnycseppeket
s közben talpamat égeti a parázs

a hó egyre nő
múlhatatlanul mindent elborít

(hová lett a kegyetlen idő?
a megszokott képkeret
már nem szorít)

2004. december 25.

Karácsonyi búcsúelégia

Higgadt beérés?

A Teremtő sötétből felsugárzó szeme? Tömény tudás?
Ürmös élmények tárháza előtt megtorpanva, mint aki egy újabb érintéstől is vonakodik; kivárni mégis a hószállingózást az idő fullánkjától rugózó pupillán – halálad előtt megtalálni azt, amit kitaláltál.

Pihés vagy szálkás szövödmények, nyirkos tanulság – testre és lélekre szabott. („Ha akarom, látok, ha akarom nem” – így a költő.) Homlok-gyűrődéstől levedlett gondolatfoszlány- s bőrszitálás; vagy csak egy töredezett hajszál (az újjászületés ilyenkor merő képzelgés – ha szállni akarsz, minden képzeletet felülmúl a kétely); nincs más, csupán a fölösleges gyötrődés súlya, hogy a félig értett, vagy egészen félreértett világ kire marad.

Ki az, akin a lelkiismeret nyilai átütnek?... Mindennapi szorongás esélye; a kráter-huzatban magadra húzod molyrágta emléktakaród, a fogaid mégis összekoccannak.

Rokkant reflexek? Memória-túltengés? emlékezetkihagyás? Évek ürüléke; csak a hiány parancsoló, csak az állhatatos ábránd büntett. Lehetsz betört állat, hím – amin áthatolsz még, kisjátékfilmben sunyító szemét.

2007. december 26.

Bertha Zoltán

„Új harcainkhoz új erőt te adj”

Két háború közti erdélyi költők Ady-élménye

Ady és a Holnap városában, Nagyváradon („Várad: hol Ady Endre arca / Ragyogott éjszakák homályán” – ahogyan ezt *Várad* című emblematisz költeményében Juhász Gyula megörökítette), a „Pece-parti” vagy „Körös-parti Párizsban” tehát (amiként *Emlékkönyvében* Tabéry Géza is aposztrofálja a várost) már szinte közvetlenül – egy hónappal – a költő halála után Ady Endre Társaságot alapítottak, s 1919 júniusában pedig elindították a *Magyar Szó* című irodalmi lapot, amelyet hamar követett a másik, a *Tavaszi* is – hangsúlyosan támaszkodva így nyilvánvalóan egyszerre a „Nyugat”-os ösztönzésekre és a helyi hagyományokra. A Tabéry szerkesztette *Magyar Szó* kezdettől programosan hirdette az „irodalmi decentralizáció” szükségét és értékelvét, a „centrumtól az események kényszere folytán levált területek” kulturális öntörvényűségének megteremthetőségét, a saját és sajátos sorstudatot kifejező „önálló vidéki irodalom” kifejlődésének igényét. Az első lapszámok „tiszántúli és erdélyi” irodalomról beszéltek, erősíti meg emlékezésében Tabéry, sőt inkább volt a hangsúly a Tiszántúlon, mint Erdélyen, lévén az írók nagy része tiszántúli. (Gondolhatunk például az „élő fáklya”-nak, a „lángész”-nek nevezett Adyról 1919 novemberében remek tanulmányban értekező – s a nagy kortársat egyébként versben (*Ady Endre halálára*) is meggyászoló – debreceni Oláh Gáborra.) A keserű történelmi, trianoni fejlemények következtében azután természetszerűleg tért vesztett a „tiszaháti” irodalmiság hangoztatása – s helyette az erdélyi irodalom akkoriban még pusztán geográfiai szóhasználata került előtérbe (fogalmazott Tabéry). Erdélyi irodalomtörténeti összefüggésekben értelmeződött így egyre inkább az a tagadhatatlan eszmei-stiláris Ady-hatás is, amely Tabéry pacifista-háborúellenes és forradalmi jellegű, illetve majd a jellegzetes-tragikus magyar sorsérzést megnyilatkoztató – és kétségtelenül sokban a „telített vérhez” hasonlítható „sűrű fajiság”-ában megidézett-méltatott Ady hangját intonáló – nyugatos, stílromantikus-késő szecessziós verseiben szembevetően megmutatkozik. Ars poeticus költeményeinek egyikében így vall: „Vagy érhetetlen cél, örök tető, / Bús éjszakámba ragyogó Kelet”; „Gyönyör s vajúdó béna fájdalom / Fagyott magtára, miből gyöngy dalom / Búg ki” (*Ars*); s egy másikban emígy: „Szittyá felhők közt szárnyalt még az ének / Pár szárnyacsapással ezelőtt” (*Törött a szárny*). Világosan látta Tabéry, hogy a meghonosodó és klasszikussá emelkedő nyugatos-esztéticista modernség és újszerűség lényegét „az a nyelvújításszerű erupció képezi, mely valahol Vajda Jánosban és Komjáthyban morajlott fel, és Ady

Endrében, Babits Mihályban, Kosztolányiban, Juhász Gyulában tombolta, élte ki magát.” Szenvedélyes-szép siratóénekeikben autentikusan jellemzik és elevenítik meg ezt a tüneményeszerű fenomént, ezt az összetett Ady-jelenséget más akkori váradiak is: „Ki volt?... Bronzbőrű, szép kesely, / borús, pogány, poétafej, / korhely Apolló, bús, duhaj, / fején dús, hollótollú haj. / Párisban is lovas nomád, / ki göggel rúgattott odább, / barbár napisten, hun kobold, / halál és csók heroldja volt, / ki míg élt, holtan bujdokolt, / s ma már halálon túl se holt” (Emőd Tamás: *Itt nyugszik...*); „Kunfajta, nagy szemű legény volt, / Szavában Kálvin lelke ég. / Mindszent falut, a bölcsőhelyét / A pocsolás Ér önti el. / A hepehupás vén Szilágyban / Szegény diák tanyára lel. /.../ A vér és arany víg városában / Reménye, álma holnapi. / A bús és nagyszerű Sötétnek / Nekivág az új Messiás. / Fut a nagy, szent Holnap elébe. / Sírása az életsírás. /.../ Pogány titkokkal teli szívéen / Egy csúf rontás ül: magyar átok. /.../ Föl-földobott kő lett belőle / És Páris lett a Bakonya, / De szívéet megőrizte Léda / S a másik tiszta asszonya. /.../ Holt prófétánk, új Messiásunk, / Te műved lesz a szépnek műve / Emléked rátalál örökké / Sok tiszta, új lélekre, hűre” (Gara Ákos: *Az Értől az Óceánig – Ady-reminiszenciák*).

És kétségtelen az Ady-inspiráció azok körében is, akik a prófétikus, mitizáló-zsoltáros beszédmod expresszionisztikus tónusba hajlításával, a szabadverses modernség vagy modernizmus kísérleteivel hoztak újat. Az Adyt példaképének tekintő Szombati-Szabó Istvánnak még a frissítést adó, a sötét és traumatikus trianoni időkben, a katasztrófahangulat közegében („az erdélyi sziklák között, az egyetemes borongás napjaiban”) kiváltképpen különlegességet jelentő szerelmi költészete is „Ady tragikusan zengő, füledt Léda-szerelmére és héjanaszára” emlékeztette később Dsida Jenőt; arra, hogy „a halál csontarca leskelődik a szerelem fiatal arca mögül”. De nemcsak ezzel az adysan „furcsa illatú”, „egzotikus” atmoszférájával ragadja meg Szombati-Szabó lírása a „poeta angelicus” Dsidát, hanem egész retorikai felépítésével, „ódon zamatú” szépségeivel, biblikus vétetésű, „gondolatritmusos”, „litániaszerű”, „monoton mormogásával” – „kemény kálvinista magyarságával” is.

A tradicionális artisztikumot a destilizáló, depoetizáló szabadversnyelvi szenvedélyességgel felváltó Bartalis János-i expresszionizmus (főként istenes-fohászos vagy keserű öntanúsító változataiban) olykor szintén rokonságot mutat a rímtelen-aritmias, gondolatritmusos prozodiához vonzó, az ismétléses-anaforikus és egyszerű tőszavas-tőmondatos kijelentésségtől alapvetően nem idegenkedő Ady bizonyos verstípusaival (a „kijelentő nyugalmas tudatossága jellemzi őt”; „Ady csupa kijelentő mondat” – fejtegette ezt Babits Mihály vagy 1921-es tanulmányában Áprily Lajos is, a hiányos, állítmánytalan, mellérendeléses szintaxis, a „lapidáris” leírásmód különös hangulatfestő karaktervonásairól beszélve). „Vándor csillag. / Vándor madár. / Messze, messze vándorolok. // Zúgó vizen.

Búvó erdőn. / Sóhajtás kél bús szívemből. [...] Hulló könnycsepp. / Hulló harmat. // Két szememből folynak, folynak. // Nincsen falu. / Nincsen város. // Ahol csendben megpihenjek” – halljuk Bartalis egyik ilyen jellegű verséből. A *Sírbeszéd Ady Endréhez 1920-ban* viszont az entuziasztikus kozmikus kitágítás, a végtelen expresszív univerzalizálás hiperbolikus nyelvformáit mozgósítja a nagyság és az apokaliptikus veszteség mértékének érzékeltetésére: „Eljött az idő / és én újra világsírodon állok. // Két parányi csillagom ég, / a Mindenség reszket. // Feléd fordítom fájdalom-arcom, / fáradt ölemben az Universum rózsái / fakadnak. [...] Az ormok gyászolnak. / Nincs Nap... / A vizek elfekedettek [...] Sírod honába szólok, elköltözött Ember. / Isten-testvér! / Az egész föld zokog. / Az egész világ megváltó írt kér. / Hol nyugszik apostoli bús szatír-arcod? // A lebitangolt Ember új napja ébred. / Hol van Mózesi botod? / Mi egy történelmi perc kitagadottjai / oly siváran állunk, / hogy nemzeti létünk fénylő csillaga / mindjárt, mindjárt sírod éjébe hull – – – // Az egész Kozmosz vad sírja domborul.”

Felsejlenek az adys színezetek és ihletések Szentimrei Jenő ugyancsak a dinamikus expresszivitás fokozatait végigjáró háborús lírabetűzésében is; az *Imádság roham után* („Mint hűlt testből kiszálló lélek / Lehullok Uram elibéd / És megköszönöm, hogy még élek”) vagy az *Él az élet* („Átgázol rajtuk kereke rútol / harc szekerek, / szél tovavágtat, ár tovaúdul, / de él az élet”) már címében is ilyesfajta reminiscenciákról vagy párhuzamokról tanúskodó hangütéssel szól. Az 1924-es *Ady-óda* (önmegnevezése szerint e „zengő szárnyas óda”) pedig egyenesen ditirambikus vagy panegirikus stanzákban magasztatja a „mindent lebíró hős”-t, a „modern titán”-t; az ünneplő-dicsőítő ének hagyományos szókészletével írja körül az értékmegtartó zseni (az „óceánból visszatért”, „az érmindszenti házhoz” megtérő „Ér”) útmutató, útmegvilágító és hitet erősítő, egyszersmind aktivitásra biztató szerepét, vigaszt és reményt sugárzó jelentőségét: „Néz, láttat s lát ’üveges nagy szemé’, / Benne ragyog jelen, múlt és jövő. / Dala ma is friss étellel tele, / Erővel és harsányan feltörő, / Ma is Igazság és ma is Zene [...] Nem halt meg, ó százsorta jobban él / A költő ma, mint testi életében. / Most telt meg értelemmel, most beszél / Igéje minden szívhez, mint teljében / Pompázó rózsa [...] Az él belőle már, ami örök [...] Te légy vezérünk! Ím hozzád kiáltunk, / Add át nekünk, ami tebenned lényeg! / Rád függesztett szemmel hiszünk és látunk / Egy jobb jövőt [...] Halottan is égő fáklyánk maradj, / Új harcainkhoz új erőt te adj.”

Ady megítélése, értékelése mindazonáltal az első pillanattól – mármint a kisebbségi sorba kényszerült erdélyi irodalom megszületésétől – fogva vitás, ellentmondásos és problematikus volt. Bár eszményképe volt ő már az induló – és némiképpen rivalizáló – nagyváradi folyóiratoknak is, a voltaképpeni döntő kérdés, hogy miként lehet őt folytatni, azonnal felvetődött; fellángoltak ekörül a szenvedélyek, sőt az elismerés-elutasítás antagonizmusa fölé még új igyekezet is próbált

hidat verni: „a költő utólagos megszelídítői, akik hivatalos elfogadtatása érdekében átfestették hitvallását” (ahogyan ezt Kovács János, a Magyar Szó és a Tavasz 1971-es antológiájának összeállítója megállapítja). „A váradi Ady-kultusz a maga ellentmondásait továbbadta az utódoknak”, de magának Ady jelentőségének a feldolgozása: „az irodalom fejlődésére gyakorolt sorsdöntő hatásának a tudatosulása szerves része a romániai magyar irodalom történetének” (szintén Kovács Jánost idézve). – S valóban, az bizonyos, hogy a *Magyar fa sorsa – A vádolt Ady költészete* című korszakos 1927-es könyve előtt, 1922-ben (a Pásztortűz 1922/23. számában) még Makkai Sándor is az igazság, szépség, jóság relativizálásának, az értékek összezavarásának, a szellemi-erkölcsi életünk megbénítására és elpusztítására törő, „halálos mérge” dekadencia terjesztésének a bűnében marasztalja el Adyt. A *Magyar fa sorsa* viszont már lényegében mindenkire revelációszerűen hatott (a Kosztolányihoz vagy Ravasz Lászlóhoz köthető akkori polémiák ellenére is). A teljesen más költői alkatú Reményik Sándor kezdeti és valamelyest mindvégig megmaradó idegenkedése is ekkor oldódik igazán, amikor tehát – nagyrészt Makkai e „perdöntőnek” nevezett könyve nyomán – eljut a belátáshoz: az „új-szerű”, „lobogó”, „szárnyaló” Ady-hang „hallatlan tömörsége”, a képek, színek, szimbólumok megrázó ereje a teljességet üzeni és közvetíti: „mélységtől magasságig, szennytől tisztaságig, istentagadástól istenimádásig, pokoltól mennyig”; s vele „a magyar irodalom talán legnagyobb formai, nyelvi, kifejezésbeli forradalma érkezett meg, egy óriási lírai megújulás, olyan felszabadulás, amilyenről a század vég halvány és vértelen költészete álmodni sem mert.” Igaz, a nagyon hamar Ady halála után (1919 februárjában) született és „a megbékélt Ady Endrének” ajánlott *Köt a rög* című versének retorikai rájátszásai már akkor a katartikus és megvilágosító, megigazító sorsparadoxonok végső igazságai szerint láttatták a költőóriást: „Aki messzevágynak, / Csak hazáig ér el, / Ha nem selyemszállal: / Köt a rög kötéllel, / Koporsókötéllel. // Aki pártos szívvel / Önszívére lázad, / Földalatt lel végül / Ősi hazát, házat, / Nyugodalmas házat. // Aki tépegeti / Mint egy nyűgöt, átkot, / Szívében hordozza / Az a magyarságot, / Igaz magyarságot. // Akinek magyarul / Muzsikál a vére, / E bús szerelemtől / Nincsen menekvése, / Sehol menekvése. // Majd ha a sírodon / Friss tavaszi hajtás / Nő – Te is belátod: / Így van ez jól, pajtás, / Így van ez jól, pajtás.”

Az 1909 őszen Nagyenyedre *A Holnap* és Ady köteteivel, Ady felszabadító és eszméltető hatása alatt érkező Áprily Lajos későbbi, 1920-as verse, *A halott Ady emlékének* alcímet viselő *Patroklos alszik* egyszerre kiállítás és hitvallás a nagy kortárs sokféle érdektől kisajátítani próbált viharzó grandiozitása mellett; akinek örökségéért, „birtokáért bősüzt torna foly”. Milyen „nagyon élő és aktuális volt ezekben az időkben” ez a vers, „s ki tudja, meddig lesz még az”; „*Patroklos alszik*, és holtteste körül folyik az ádáz viadal” – vallotta erről 1935-ben Reményik.

„Áprily távol állott ettől az Adyt egyes csoportok számára kisajátító harctól. Ő a harcok fölé emelkedett, a pártok és az idő felett Ady jövőbe világító nagysága ragadta meg”; „Ady költészetének új korszakot formáló ereje nyűgözte le, azt féltette, azt akarta a jövő számára megőrizni” – írja monográfiájában Vita Zsigmond. S noha a szimbólumteremtő, nyelvi-képi Ady-hatás jelei olykor megfigyelhetők Áprily verseiben, mindez (a Reményiké mellett) megint csak egy távlatos példa lehet arra, hogy a megnyugvás szelidebb hangjait kereső – vagyis egy egészen másféle poétikai alkatú líravilágot képviselő – költő is miképpen tud hitelesen ragaszkodni egy korszakos géniusz eszmei-etikai hagyatékához.

S ahogy aztán Áprily törekedett a stiláris és hangnemi függetlenedésre, hasonlóképpen igyekezett a fiatal Dsida Jenő is levetkőzni a robusztus Adytól eredő óhatatlan impulzusok nyomait, s hatásától távol tartva magát mihamarabb megtalálni egyéni hangját. Egész nemzedékére is jellemző egyébként „az Ady-utánzás tudatos-gondos kerülése – az 'Ady-epigon' a tízes évek végétől súlyos megbélyegzésnek számít” – amint azt Láng Gusztáv is konstatálja. A markánsan másfajta költőiség eszményei azonban nem jelentik azt, hogy Dsida is, mégis, ne érezhetne mélyen rá – és szintén versben is, a méltató esszék mellett – a *Magyar fa sorsára*; ezt a címet viselő („Makkai Sándornak mély tisztelettel” dedikált) költeményében ráadásul a felbolydító Makkai-féle értelmezés prizmájára vetítve a megszenvedett – „zordon” zivataros – sorsverés és a fájdalmas kitagadottság mély tragikumát. Eredendő Kosztolányi-rajongása sem homályosíthatja el meggyőződéses Ady-tiszteletét – amelyet a Pásztortűz 1927/24. számának vezércikkében, *A félszáz esztendő Ady Endre* című esszéjében oly ékesen meg is fogalmaz. A „nyelv zenéjének, szókapcsolásának, gondolatfűzésének, általában annak, amit a költészet testének nevezhetnénk, Adynál nagyobb mesterét mai fogalmaink szerint nem lehet elképzelni” – állítja, s „borzongó” misztikummal teli szerelmi lírájában „két lélek és test sors rendelte, önmarcangoló egymás felé vergődését” hangsúlyozza, vallásosságában „az örök emberi pietás” megrázó személyes élményszerűségét (mely „mint borzalmas segélykiáltás harsan ki a végtelen diszharmonióból egy megsejtett kormányzó Valakihez”), magyarságküzdelmében pedig a megrendítő önismereti mélységek eszméltető tragikumát és katarziszt. Mindezzel egyidejűleg és az Ady-utánérzések határozott elkerülésének szándékával ellenben az Ady-tónusok folytathatatlanságát is nyomatékosítja („ma már nem írhatunk az Ady Endre hangján” – amely „mégis örökké tiszta csengésű és el nem halkuló marad”, mint ahogy Homérosz is, noha „már nem írunk eposzt”). Nem riad el Ady prófétikus beszédmodorától, ha folytathatatlannak véli vagy ítéli is azt, s abban is igaza van másfelől, hogy Erdély lírájában, „bár tompán és messziről zöngve, de mindenhol kiérezhető az Ady-intonálás”. Igaza van, mert csak a nagy erdélyi „helikonistákat” tekintve is Tompa László késő szimbolista imaginációjában, vészterhes jelképi vízióiban és sorsos sugallataiban, a

ló- vagy a lovas-motívum sűrű és sejtelmes, egyszersmind robajló asszociációiban bizton és mindenképpen ráismerhetni az Ady-stílus közvetlenebb reminiscenciáira, közelebbi szóképi, formaképzési és látomástapasztalataira. A szecessziós szenzualizmustól a szikár-tárgyas vallomásosságig ívelő Olosz Lajos-lírában szintén felfedezhetők az – elsősorban a végzettudatos, paradoxonos mondatszerkesztő – adys örökség jelei: „Nagy-nagy vágyam, / életkoporsóm, tüzes ágyam, / bocsáss meg nekem, / hogy egészen sohasem akartalak. [...] Adj még nekem egy utolsó tavaszestét, / hadd öntsem ámitott szívedbe / a legigazabb esztelen / és elkésett szerelmet” (*Félig élt élet*). S egy másik – mert túlságos utánérzésektől terhelt – dimenzióban és minőségszférában az induló Wass Albert (ugyancsak megénekelve a „lelke-lombja tépett”, „fekete”, „dac-kemény”, „szél-járta”, „árva” „ősi” *Magyar fa sorsát*) olykor csakugyan rikító stílus-, sőt motívumimitációkkal, pontosabban talán egyszerű stíluspróbákkal vagy stílusgyakorlatokkal alakítja hanghordozását: „Állunk egymástól messze-távol, / és minden álmunk messzeség. / Vagyunk bús, árva óriások, / rekettye-raj közt büszke Mások: / idegenek és jegenyék”; „Rohanj autóm, rohanj velem, / rohanj dühörgő életem [...] A végtelenbe így megyünk, / a Mámor lesz az Istenünk, / csókkal-csatázó életünk”; „Hol sápad már az ősz varázsa, / ma furcsa nászt ül két madár: / bele-kering a hervadásba / rikoltozó, vad Héja-pár”; „Ma nagyon csókolj, / nyíljék ki lelked legszebb csók-virága: / ma csókolsz utoljára”; „Együtt daloljuk ezt, / két dalnoka az ősznek, / higyjétek el nekünk: / mi mindig szeretünk, s mindig temetünk, / mindig temetünk”; „Lehajtott fejjel, nesztelen haladt. / Hiába volt felhőbe-halt a lelke: / azért az erdő mégis észrevette [...] A Nyár ment át az erdőn, / s amerre elhaladt: / a néma erdő döbönt katonái / tisztelegve álltak sorfalat”; „Életet élni egymást nézve, / megcsöndesülve, megigézve. // Hegyre futni, ha jönnek mások: / babonás régi látomások. // Keresztet építeni, szörnyű-szépet, / homokba írni végtelen meséket. [...] S amikor halkán közelít az óra, / befeküdni egy ringó koporsóba, // zöld vizeken sötétkék égre nézve: / úgy suhanni ki a semmiségbe”; „Nem úgy fakad a vers / ahogy Ti gondoljátok, / nagy véres harcok árán, / könnyes, bús csókok árán: / nem úgy fakad a vers.” – Mindez persze nem csoda: Ady kivételes hatása alól teljességgel szinte senki sem vonhatta ki magát. Korábban a fiatal Bárd Oszkár például már a tízes években elbűvölten visszhangozza Adyt – művészi törekvéseit később és általában is programosan követve; „’férfi-isten’-nek, ’bús, pokoli dalnok’-nak nevezi Adyt és szellemi örökségét büszkén vállalja: ’mégis tőled jöttünk, utódaid vagyunk’ (*Ady Endréhez*)” (írja monográfiája, Murvai László). S a korabeli Ady-hatásokat több tanulmányában is feltérképező Kozma Dezső (*Ady és a születő erdélyi magyar líra*, Utunk, 1969/4.; *A hazai Ady-viták történetéhez*, Igaz Szó, 1977/10.) úgyszintén megállapítja: „Az új utakat kereső romániai magyar írók, költők szinte egytől egyig ősüknek tekintik Adyt. (Áprily Lajos, Jékey Aladár, Reményik Sándor, Szombati Szabó Ist-

ván, Szentimrei Jenő, Bartalis János, Wojticzky Gyula, Nagy Emma, Bárd Oszkár versben is hitet tesznek”; „Sokan Ady kifejezéseivel élnek, Ady módján fogalmazzák meg mondanivalójukat, hozzá hasonlóan akarnak 'a vizeknek új medret ásni'. Tompa László – magányos fenyőként – adys daccal 'nyílt csodákba' néz, 'szent ősmelódiáknak' adva át magát, Olosz Lajos 'pogány csodákra' vár, és a nagybetűs Élet számára is Titok, Varázs, Mámor; Berde Mária 'dölyfös daccal' vívja 'zord tusáját', Szombati Szabó István úgy érzi, 'üzöttje életnek és halálnak', istenverte átok-erdeje pedig az Ady megénekelte magyar Ugart szimbolizálja.” És erre tapint rá 1924-es előadásában Kuncz Aladár is, aki úgy észleli, hogy bár nem találhatunk „minden költőnkben Ady-hatást”, de szelleme, felszabadító gesztusa mégis él „minden költőnkben, akár klasszikus álmokat kerget, akár szabad versekben éneklí a mai élet diadalát; akár a legelvontabb egyéniesség szféráiba vonul, akár a tömegérzések hullámaiba veti magát, mert a vers diadalát, a költői hivatás áldottságát ő hozta vissza a magyar irodalomba.” *Ady – és a hazai magyar irodalom kialakulása* című 1957-es áttekintő tanulmányában (Utunk, 1957/47., 48., 49.) Jancsó Elemér definíciószerűen is leszögezi, hogy „az 1918 és 1928 között kialakuló erdélyi polgári irodalom Ady és a Nyugat jegyében bontakozott ki”, s hogy eszmei-esztétikai hatásuk nélkül az erdélyi irodalom talán nem is jött volna létre. (Mindezekhez a kérdésekhez ld. még legújabban a *Jelek és csodák – Ady Endre és Erdély* című kitűnő szöveggyűjteményt, Sas Péter szerkesztésében [Bp., 2008].)

De ha Dsida felismerte és megállapította Ady irodalomtörténeti egyszerségének és poétikai folytathatatlanságának tény- vagy törvényszerűségét, illetve téziséit, akkor az „ötvenéves”, majd a tíz éve halott Adyról szólva (1927-ben és 1929-ben) már Kuncz Aladár is (aki 1924-ben még elsősorban világszemlélet-alakító újszerűsége, kivételes forradalmi, egyszersmind hagyományhorizontú teljessége, szuverén európai és magyar egyetemessége, „tisztán magyar talajból” gyökerező és csak onnan kinőhető jelenség-volta, s így viták fölött álló, „pártoskodó mérlegeléseken” győzedelmeskedő „felsőbbleges” művészi örökéletűsége, halhatatlansága mellett beszélt és érvelt), különös élességgel nyilatkozva, még erőteljesebben helyezi őt az irodalomtörténeti múlt övezetébe. Egy korszellem megtestesülésének nevezi a költőt, akinek zsenijén keresztül játszotta el a kor a maga „komor és zord melódiáját”, „halálszimfóniáját”; s leszögezi, hogy a márványos, „éterti tisztultságba” – sőt a „mesebeliségbe” – távolodott és zárkózott Ady Endre: „a múlté”. Mert „a múlté az a világ, az a sok rettenetes szenvedés is, amelyet ez a szörnyű látomású vátesz megjósolt.” Az apokaliptikus pusztulás utáni életkezdés, a kiküzdendő új életöröm történelmi vágyának és reménységének az érzülete fűti tehát Kuncz Aladár szavait, miképpen a Dsida Jenőit is, aki ugyancsak szépen ecseteli, hogy „sötét magyar homloka körül babérkoszorúval, a nagy lelkek gloriolájával” Ady „belépett a klasszikusok mozdulatlan”, noha „lelkeket mozgató glédájába”, s hogy

így – a mást kívánó korízlésnek engedve – senki többé nem írhat az ő hangján; „örök magyar emberi új lírája a mai ember szemében már csak a múlt forradalmát jelenti”. (Érdekes az is, hogy az 1924-ben még *Ady-ódát* zengő Szentimrei Jenő 1928-ban már úgy vélekedik, „az Ady-hatás szűnőben van Erdélyben”, hogy aztán 1957-ben, a nyolcvanadik születésnapon mégis kijelentse: Ady „beleivódik az emlékezetbe. Beszüremkedik pórusainkon át a szervezetbe.”)

Ilyen módon történt tehát meg a Trianon utáni Erdélyben Ady úgynevezhető „kanonizációja” – nem kis részben a nagyszerű Makkai-könyvnek is köszönhetően –, azzal a bizonyossággal, hogy költészetének eltávolító „archiválása” éppen nem jelentheti egyúttal világtéremtő eredetiségének, univerzális látókörének, gyökeresen magyar és szférikusán egyetemes szellemi-művészi teljességvarázsának és igazságérvényének a megkérdőjelezését. Verseinek összességét „Ady-Bibliaként” olvasó közvetlen utókor, főként aztán az egész Kárpát-medencében kiteljesedő népiség áramlata, a népi írói mozgalom szellemi erőt és erkölcsi-szemléleti biztonságot merített belőle évtizedeken keresztül – a tragikus magyar szétszórásban is. – Jékely Zoltán 1940-es, „Ady szellemének” ajánlott balladisztikus verse éppen ezt a megtöretettséget cselekményesíti – a rárohanó „vad hegyi rablók” kegyetlenségének áldozatul vettett hírvívő epiko-tragédiájával demonstrálva a célhoz nem érés önkritikus gyötrelmét: „hát megfogant az átok, / s hazánk azóta nem az, ami volt. / Csonkák lettünk, megváltó hírre várók, / hazugság-hívők és nagyálmódók” (*Átok*). Gellért Sándor viszont szilaj-dacos hetykességgel és rátarti önérzettel, ugyanakkor kedélyes méltóságtudattal kérdi: „Úgy-e Ady Endre, / vallod te is, hogy itt / nem akad mi párunk / öt-hat embernyomig” – még ha az Isten teremthet is bármikor „táltosujjúakat”; azért „nagy csiszárság is / a magyar csiszárság: / Napoleon trónján / kiveri pipáját” (*Csiszárság*). És ez a táltos-motívum bukkan fel *Sírató Földessy Gyula felett* című (1965. március 6-ára keltezett) versében is: „Én is ültem, Gyula bátyám, / Ady táltos-paripáján / s mentem fiatal koromban / fel hozzád a Rózsadombra.” – S mások is a rájuk jellemző stílusformákban róják le tiszteletüket, emlékeznek a nagy elődre. Szemlér Ferenc egyszer ódaian tesz ragaszkodó vallomást (*Ady ünnepére*), másszor arra szólít fel csendesen, hogy mert ő „mégis csak él”, „tisztelet / adassék neki!... Múlt és jövő // hajtson neki fejet, / mert ő a hit, a bizalom, a tett” (*Szerény tisztelgés*); Horváth Imre tárgyias-elvont portréverse pedig szüksézzavún metszett absztrakt-kísérteties képekben vizionálja és láttatja a „szélfújta fák”, záporozó „fagyott madarak” között, a „farkasordító éjszakában” didergő költőt: hogy „az utókor üvölt utána” (*Ady*). S igézetes marad ő még a progresszív-programos, aktivista avantgardizmus büvköréhez vonzódó Méliusz József számára is, aki „Adynak egy szabadságközpontú magyarság- és Erdély-képével sétál például Enyeden is. 'Ady lírai csodatevésének vagyok a rabja' – vallja” (ahogyan Méliusz monográfusa, Borcsa János írja).

És áttételes hatásgyakorló, megszólító erejét ezután sem veszítette el e líra olyan mértékben, hogy az elhanyagolhatónak volna vélhető. Az Ady-szuggesztió a lírai transzformáció számtalan változatában – az áthallások, idézetek, utalások, parafrázisok, stílusimitációk, textuális, motivikus, konnotatív utalások megannyi alakzatában, közvetettebb vagy erőteljesebb hatásformákról tanúskodó megnyilatkozásában, illetve a kimondott hommage- és emlékversek sorában – lelhető föl a későbbi, az újabb korok erdélyi költészetében is. A költő halálának fél évszázados évfordulóján Dévald László listát készített az addigi Ady-émlékversekről (*Versek Adyról, Ady Endre dicsérete, Utunk, 1969/4.*), a teljes magyar irodalmat számba véve: s a címlajstromban felsorolt több száz mű között mintegy félszáz az erdélyiekhez köthető alkotások száma. (Ma, lassan újabb fél évszázad eltelte után talán megint aktuális és tanulságos lehetne egy ilyen felmérés és összeállítás.) – Egy-egy lírai darabban vagy akár csupán egy-egy hangulati mozzanatban is kifejeződhet mindenesetre Ady megidézésének jelentésemes gesztusa, a második világháború után színre lépő nemzedékek körében is, a mai napig tehát – Kányádi Sándortól, Páskándi Gézától, Szilágyi Domokostól, Lászlóffy Aladártól, Lászlóffy Csabától Király Lászlóig, Farkas Árpádig, Ferenczes Istvánig, Markó Béláig, Gittai Istvánig, Szőcs Gézáig, Kovács András Ferencig és tovább.

Utassy József
Fekete ének

Talán

Majd,
 majd egyszer,
 majd egyszer megérted,
 egyszer majd megérted talán:

mi ez az ősi szorongás bennem,
 álomi horror koponyám falán,
 rendezője maga az Isten,
 producere a Halál.

Majd,
 majd egyszer,
 majd egyszer megérted,
 megérted majd egyszer talán,

mielőtt rút férgek,
 pondrók zsidvására
 leszel:

Édesanyám!

Gyöngy

Vertél anyám,
 de virágos ággal!
 Neked én
 gyöngyöt pityeregtem:

nehogy megcsalj
 a másvilággal,
 s hulládba
 botoljak el reggel!

Naplemente

A nap szétfeszíti térded,
 s megerőszakol a halál.
 Holdasul arcom, ha nézlek.
 Alkonyodol, Édesanyám?!

Árnyam ijesztő nagy így is,
 hátha a föld alól fénylesz?
 Nyurgulhatok én már égig,
 mama, itt olyan sötét lesz:

arcom, minden sejtem elfogy,
 sarlósodik, suhog sárgán,
 sikolyélesre fen a szél,
 s hozzádsötétülök, mama!

Várj rám.

1998. VII. 23.

Temetem Édesanyámat.
 Bölcsőjéig zokogom el őt!
 Annyi bánat a szívemen:
 telehalom a temetőt!

Fekete ének

Zene szól, lassú pentaton zene,
 négy férfi viszi anyámat vállon,
 fölsír bennem a durcás kisgyerek:
 „No, most kiabáljon!”

Július huszonharmadika van,
gyászlobogó suhog, tömjénfüst száll,
már-már kibuggyan ajkamon a szó:
„Jaj mama, ne üss, fáj!”

Püfölik szívemet a harangok,
tombol a Nap, ingét tépi a táj.
Búcsúzni jöttem, s te bántasz megint:
most versz meg igazán.

Halál, te dög!

Halál, te dög, minek szépítselek én,
hiszen úgy hullunk el, akár a barmok,
talpam alatt vigyorog a televény,
férgék zsvijaja harsog!

Halál, te dög, dehogy szépítelek én!
Tíz körömmel csikarnám össze arcod,
lapockádon vad indulót dobolnék:
marsot, Radetzky-marsot.

Halál, te dög, adj már nyugalmat végre,
hadd görgessek versem ormára pontot,
fönről a vadludak győzelmi V-je
jajgattatja le rám a horizontot.

Halottal beszél

Vakít a hó, zizegnek zúzmarás fák
pillogok csak, kipirosít a szél.
Kell is arcomra most picic pirosság,
mert elsápad, ki halottal beszél.

Öröknek hittelek, mama, öröknek.
Sírvafohad hiányodtól a ház.
Dobd el a mélység kulcsait: töröttek!
Kicsúfol Isten ügyis, megaláz.

Pedig te hitted őt, félted, remegted,
ám gyűlölted a gyóntató papot.
Bűnöd ha volt, a szomorú egeknek
vallottad be, s az Úr kihallgatott.

Köszöntelek messzülő szép hitemmel,
édes mama, halhatatlan halott!
Nézek utánad hosszan, s mintha tenger
búcsúztatná a lebukó napot.

Hazamegyek

Nem vár senki:
a kapuból hiányzol,
a kertből hiányzol,
a házból hiányzol,
gyászol
minden almafa,
gyászol,
reszket a ribiszkebokor
érted:
nem érintheti
kötényed,
térded,
sírvafohadnak
a szőlőtőkék,
zokog a lugas,
bár nincs eső rég,
pereg a könnye
a szilvafának,
csak én állok itt,
akár az állat,
nyüszítetek érted,
kikaparnálak,
de csak vakogok:
és várlak,
várlak.

Didergek érted

Hideg van,
édesanyám,
hidegebb, mint a földben.

Didergek érted,
vacogok,
gyöngyül bánatom bora,
zöldell:

hideg van,
édesanyám,
hidegebb, mint a földben.

Hívom a tavaszt:

böjti szél,
hozzám nagy fényben jöjj el,
cseresznyevirággal hitegess,
töltsd meg poharam bánattal,
gyönggyel:

hideg van,
édesanyám,
hidegebb, mint a földben.

Ne hagyj magamra, édesem,
látod, küszködik a könnyel
hatalmas buzgár két szemem,

előnti arcom árterét,
mosolyom világgá roppen,

ne hagyj magamra, édesem,
legalább álmomban jöjj el,
látogass meg, édesanyám:

bánatom poharát törd el!

Amíg megvirrad

Szöszmötölök asztalomon,
kicsit részeg vagyok már:
sörösüveg Don Quijote,
Sncho Pansa meg pohár.

Istenem, de jól megy dolgom:
bárcsak megvirradna, bár!

Apámat én nem ismertem,
sírján kóro szalutál.
Süvíts hozzá, te minszki szél,
fáj hiánya, fájva fáj!

Istenem, de jól megy dolgom,
leskelek, virrad-e már!

Rédicsen, a temetőben,
ahol dőzsöl a halál,
hol az idő is időtlen:
fiam emlékszobra áll.

Istenem, de jól megy dolgom:
kakas, kukorékolj már!

Tavaly temettem anyámat,
kit elszólított a nyár.
Szomorú vagyok, szomorúbb,
Mint a kirabolt határ.

Istenem, de jól megy dolgom!
Bárcsak kivirradna már.

Nincslesz

Sirattalak. Már nem siratlak.
Arcomat aszály pusztítja, dúlja.
Szemem kútjai kiapadtak.
Nincs több hozsánna, se halleluja.

Ezer napja már, hogy nincslesz.
Nem foghat ki rajtam a bánat!
Hatvanéves vagyok, mama!
Kérlek, mutass be a Halálnak.

Sugdós a sátán

Még mindig nagyon fontos vagy magadnak!
Kobakodra tonzurát süt a Hold!
Nagy égüres szemeid rám tapadnak:
mi kéne, ha vóna, szegyén bolond?!

Amióta anyád a föld alatt hál,
házatokban fekete csönd lakik.
Mire vársz még? Oly egyedül maradtál.
Döfd magadba a kést markolatig!

G. Komoróczy Emőke

„Az írás gyönyörű gyötrelém”

(Utassy József költészetéről)

„Énekijesztő korban” élt, él Utassy József, ahogy *Bábutok búbján* című versében írja. A testvérgyilkos „Káin-ivadékok” XX. századi, illetve „ezredfordulós” poklában „ártatlan kárhozott”-ként pörkölődött majd’ félévszázadon át, pörkölődik még ma is, hatvanöt évesen. 1969-ben az *Elérhetetlen Föld* című antológiában megjelent *Zúg március* című verse hatalmas /politikai/ vihart kavart körülötte; s bár még ebben az évben napvilágot látott *Tüzem, lobogóm* című kötete (amelyben ugyancsak szerepelt e vers), utána hosszú éveken át kellett szilenciummal vezekelnie. Hiszen a korban szokatlan hangerővel, „petőfies” bátorsággal harsogta bele a Kádár-korszak mocsaras-pocsolyás állóvizébe: „Én szemfedőlapod lerántom: / kelj föl és járj, Petőfi Sándor! //...// Szedd össze csontjaid, barátom: / lopnak a bőség kosarából, / a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy? // Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. // Talpra, Petőfi, sírodat rázom: / szólj még egyszer a szabadságról!”

A Nagy László szellemsugárzásának fényében, az ő elismerő támogatásával induló poéta a hetvenes évek elején máris új kötettel jelentkezik (*Csillagok árvája*), amelyet éveken át „fektetnek”, s csak 1977-ben jelenhet meg. A megalázó elutasítottságba az önérzetes és szangvinikus alkutú költő a szó szoros értelmében belerokkan; majd lassan-keservesen felgyógyulván, pokolbéli gyötrelmeinek történetét újabb kötetben tárja a nyilvánosság elé (*Pokolból jövet*, 1981). A korai versek világot felgyújtó lobogása ekkorra már csöndesen izzó parázssá hamvadt. Utassy nem hisz többé a poézis társadalmat formáló hatalmában; a „kihúlt, merevedett, abroncs világegyetem” széttörhetetlen páncélként fogja körül: „húsom, akár a bronz, ragyog, / s ifjan emberré borzadok” (*Piros pánt rajtam*).

„Márciusi gyermek” lévén (sz. 1941. márc. 23.), a mindig meg-megújuló Természet fiaként elementáris erővel hitt saját legyőzhetetlenségében, „a gyönyörű gyökerek” diadalában (*Felső fák erejére, Mese születésnapomról*). Költői szótárában a március mindenkor a kirobbanó élet szinonimája (mint ahogy Tóth Árpádnál a „rügyek, szerelmek, forradalmak” évadja). „Kitört a fák forradalma!” – ujjong fel már egészen fiatalon: „Március! Március! Március! / Lángok a barackfa-ágon! / Láng, lobogó lila láng! Fiúk, / dobjuk rá a nagykabátom! // Március, gyönyörű március! / Szeretlek százezer éve! / Ki merne utadba állni?! Fuss! / Március, szerelmem: érz be!” (*Hurrá!*). Vidám-pattogó ritmusa rögtön szárnyára emelte ezt a verset is; megzenésítették, s a hetvenes években a *Zúg márciussal* együtt országszerte szavalták – énekelték. Költőnknek azonban csakhamar rá kellett döbennie: nálunk, hazai tájon, a tavasz virágait gyorsan elpusztítja a perzselő nyár, majd a kopár ősz. „Őszt pillantó szőlőszemek. / Fél a levél: postás szelek / hordják szét az idézést. / Járőr

felhők hangoskodnak. / Tele a kert véresre vert / paradicsommal, virággal. // Rózsafák, kötelek, karók. / Trombita – tulipán – roncsok. / Petúnia-tárogatók (1951... a vers címe, de – mutatis-mutandis – az '56 utáni években kialakult állapotokra, sőt minden levert forradalmunkra is vonatkoztatható, amire egyértelműen utal két sora: „Micsoda forradalom, hit / micsoda március volt itt!”). A hivatalos tavasz-ünnepek („forradalmi ifjúsági napok”, május 1-i felvonulások és a többiek) egyre inkább viszolygással töltik el: „Lézengek itt, a Nagy Szavak Körútján. / Surrog a szél, szikrásodik hajamtól. / Ünnepe van ma, / május, / térzene, piros pad. / A park összes petúniája harsog. //...// Csak ácsorgok a Nagy Szavak körútján! / A kirakat csörren tekintetemtől. / Az árak bércein el-eltűnődöm. / Belátni onnan múltam és jövődöm” (A Nagy Szavak körútján). A nyárutó is lehangoló: „Sárga és piros pánik a szélben, / lombvisszavonulás úton – útfélen. // Besúgó nádas. Címerárulás. / Gúlába gyávu a kukoricás. // Hova hamvad a nyár, a hajdani forró? / Lefejezve, ím, egy ezred napraforgó” (*Hanyatlásvégi nyár*). S igen korán beköszönt újra az ősz (*Fán maradt levelek, Szüret után, Őszelő, Ősz fa, Őszvilág* stb.). Végül arat a tél (*Hó hull, Jégvirág* stb.). Ahogy Nagy László *Vértanú arabs kancája* dermedten, roskadozva hág föl a hófödte, jeges hegygerince - úgy didereg a fagyban rokon lelkű ifjabb pályatársa: „Hangulataim hegyvonulatát hatalmas hó födi”. De benne még nem hűlt ki egészen a remény: „E tájon tetszhalott tűzhányók élnek” (*Azok a jegenyék*).

Poétánk az egyre rafináltabb és áttekinthetetlenül alattomos közéleti viszonyok közepette mind magányosabbnak, „árvábnak” érzi magát (a szó konkrét és átvitt értelmében; hiszen apját 1943-ban elnyelte a Don-kanyar, hazájában pedig a számkivetettek - kiebrudaltak között a helye). E kettős indíttatású, világűri árvaságot fogalmazza meg *Kit koldus hazámnak hívok* című versében: „Anyámnak hősi halott a párja, / méhe a szerelem hullaháza. //...// Megszült hát engem: forradalmat. / De nekem minden bordám kardlap. // S anyám - kit koldus hazámnak hívok / mert a megváltó krajcár hiányzik: / kiül a gazdag világ sarkára, / s homlokán sorsom harmonikázik”.

*

Utassy lírájára kezdettől fogva jellemző az allegorikus beszédmód. A természeti elemek, jelenségek „fedezékében” – többértelmű utalásos jelrendszerbe burkoltan – vall koráról, az emberi világban szerzett tapasztalatairól, saját kálváriájáról. Korán fel kellett ismernie: a „puha diktatúra” korszakában „életveszélyes” a nyílt, egyértelmű szó! Ugyanakkor költői alkata is a hagyományosabb, természeti fogantatású lírához vonzotta, amelynek szimbolikája az emberélet fázisait, a lélek benső rezdüléseit fejezi ki. Áradó költőisége sodrásában érzelmi-indulati többletet kapnak a mindennapos jelenségek, események. Az évszakok ritmusa, a folyton változó táj hangulati sugallata adekvát keretet kínál a társadalmi szintér, s benne az ember „színeváltozásai” szuggesztív megjelenítéséhez, a tavaszodó reményektől a télbe hajló elkomorulásig. A tudattartalmak benső mozgása vetítődik ki a tájra, a költő pszichés disszonanciája, avagy éppen harmóniája sugárzik a természetből is. Míg Petőfi számára az ősz pl. meghitt melankóliával telítődött, Utassy-nál kezdettől fogva a tavaszi

remények kegyetlen eltiprója: „sisakból makk, emberfej pottyán. / Hitfogyatkozás játszik napommal”. De ő dacosan szembeszegül a „júdás idő” maga-megadásra kényszerítő hatalmával: „Fogadna fiának is, ha élve / törhet az Idő kerekébe. // De alku nincs! Hát hosszú hajammal / sópreti avar forradalmam. // Süvíts, süketüts Hatalmi Lárma, / véníts Hetvenhét Tornyodba zárva: // ellened én, ember az őszben, / immár halálíg levetkőztem” (*Ember az őszben*).

Ez a konok őszinteség, minden konvencióval leszámoló „meztelenség” – amely védtelességet, kiszolgáltatottságot is jelent – lesz alapattitűdje. Több versében is vissza-visszatérő motívum, hol valós, hol átvitt értelemben. Különösképpen gyakori összeomlása idején, amikor is így jellemzi önmagát: „Meztelen, mint Jézus. / Nagy szeme lobbanékony. / Harminchárom éves. / Agyát öli a téboly” (*Az ég alatt*). S mert tisztában van vele, mennyire sebezhető, a világ ellen védőpajzsul a szerelmet (mint megtartó erőt) emeli maga elé, amit ugyanolyan lángolva él meg, mint életküzdelmét.

Korai szerelmes verseit fényragyogás, tavaszló öröm hatja át: „Lobog tulipán szoknyád, / leng liliomláng sálad, / szikrás szél fúj s lobot vet / hajad is: csupa láng vagy!” (*Tűzem, lobogóm*). Lázás dalai hősnője, kinek szerelmét kéri (*Szeress engem, Horváth Erzsé!*), társa marad egy életen át (*A szerelem szélén, Illegális nászéjszaka, Szerelmemhajnal, Fákát alatt a szél, Csönddel cserepezve, Hegyi legelőn, Abortusz után, Végtelenül, Kikiáltó* stb.). A családalapítás nehézségei, a lakástalanság-nincstelenség, a pályakezdés gondjai (az ELTE magyar–népművelés szakán 1967-ben szerzett diplomájával költőnk egy zuglói szakmunkásképző otthonban öt éven át nevelőtanár), a szigorodó „aczélos” kultúrpolitika – s megalkuvásra képtelen természete! – lehetetlenné teszi, hogy „csillagsugár-pályája” felíveljen. Néhány évi albérletezés után aztán – mint nemzedéktársaik többsége – végre otthonra találnak (*Van egy világ*), s örömmel várt fiuk is megszületik (*Derengők, Az én kicsi fiam*).

De a pártállami viszonyok, a hetvenes évek elején-derekein /ismét/ megkeményedő szellemi diktatúra, kötetének visszatartása egyre mélyebb búskomorságba sodorja. „1972 augusztusában teljesen magamra maradtam tollammal” – írja 1981-es kötete (*Pokolból jövet*) fülszövegében. Ekkorra már felismerte: az alkatához leginkább illő, ösztönösen felvállalt „prométheuszi” lírának nincs helye korunkban; az „égi láng” lehozása a földre az „istenek” (hatalmi emberek) szemében (ma is) súlyos bűnnek számít. Őt is kopár sziklához láncolták, mint mítoszi elődjét, s a máját tépő döggeszelyük ellen nincs módja védekezni. *Csillagra zárt egék alatt* című költeményét a megkínzott titánnak ajánlja (*In memoriam Promethei*), sejtven már, hogy végzetét ő sem kerülheti el: „Halál varjai, holló-nagy pernyék / riognak rólunk a csillagokhoz. / Hallod ezt az ősz, Kaukázus?! / Károgva károg rám a kozmosz”.

„Váteszi” önmagát, a szereptudatot, amelyre alkata, sorsa predesztinálta, mégsem adja fel. Így lassanként “tudathasadásos” szituációba kerül: ha az marad aki, költőként ellehetetlenül; ha pedig megtagadja önmagát, bensőleg vállalt értékeit, kiürül, megsemmisül. Számára az ének – etikai helytállás; bármennyire drámai helyzetekbe sodorja is őt. Inkább

vállalja hát a „keresztre-feszülést”, de nem alkuszik, álarcot nem ölt. Ő is Illés próféta népéhez tartozik – Ady nyomán: „Ítélni engem eljön az Idő! / hajam, szakállam méterre kinő, / körmeim alól hús Hold jön föl, / nagy fényben áll fölém a Göncöl, / nem szekér: Égig-Emelő-Daru! / s fölmarkol majd a sírgödörből” (*Mert nagyon sújt és szeret*).

Társaival, a *Kilencekkel* együtt nonkonformista marad. Sorsuk szimbolikus kifejezőjének a „szarvassá változott fiúk” balladáját érzi, s (Bartók *Cantata profanaja* és Juhász Ferenc híressé vált költeménye – *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából* – valamint Szervátiusz Jenő gyönyörű szobra nyomán) versbe formázza magukat: „Kilencen, akár a szarvasok, kilencen. // Magunkra riadva, patánkra maradv / énekjesztő lett beszédünk is, zagyva. // Házunkból kimartan, hazánkból kiverten, / agancsunk boronál csak a kék hidegben”. Fejük felett „veresedik a bárd”, ők mégsem riadnak vissza, sőt, körük egyre bővül („Kilencen? Kilencszázkilencvenkilencen!”), s daccal, egybehangzóan kiáltják: „Nem iszunk csatákra csendülő pohárból! / csak tiszta forrásból! / csak tiszta forrásból” (*Akár a szarvasok*). E nemzedéknek, s általában: a tiszta forrásra szomjazóknak igen mostoha sors jutott a „létező szocializmus”-ban; minden eszközzel megalkuvásra, a körülményekhez való elvtelen alkalmazkodásra akarták kényszeríteni, s aki ellenszegült, azt megfosztották a hatni-tudás lehetőségétől (pl. nem publikálhatott). Egy későbbi kis bökversében költőnk tréfásan így jellemzi önmagukat: „Különcök a / Kilencek? // Hüek, mint a kivert eb!” (*Kilencek*).

A személyiség autonómiájának kiküzdéséhez, megőrzéséhez kemény idegerő kell – s Utassy ereje fogytán. Bár önfeláldozó, gondoskodó felesége s kisfia biztos érzelmi hátteret jelent számára, feje körül mégis összezsapnak a lángok. Támadások közepette, önnön elsődleges értékvilágához ragaszkodva, emberfeletti erőfeszítéssel próbál úrrá lenni súlyos benső válságán (*Holtpont, Sötétedem, Félek már, Aki maga elé mered, Halálraváltan* stb.). De egyre kevésbé sikerül: „Elhagyott minden. / Isten se pártol. / Száműzetett az / ének a számról. / Sisakos tollam bebábozódik. / Nincs dal! Az ember / csak átkozódik!” (*Daltalanul*).

„Szenvedéstörténete” épp a „krisztusi kor”-ban kezdődik, s mintegy öt éven át égyötrődik-forgolódik lelki gyehennája tüzében (amiről *Pokolból jövet* című kötete tanúskodik). Többször megkísérti az öngyilkosság gondolata, de erős életösztöne megmenti: „Öcsontságod ezért / meglehet, hogy átkoz, / ám jogom van, jogom: / a természetes halálhoz” (*Halál Úr!*). Rokonnak érzett költőelődei segítik az életben való megkapaszkodásban (*Potomság* – Petőfi utolsó szavára; *Búcsú* – Kormos Istvántól; *A mélységekből* – Kondor Bélának; Nagy Lászlóhoz egy gyönyörű költemény szól - *Ifjúság mint sólyommadár*, s egy kereszt-alakú képvers: *Itt nyugszik Nagy László*). Aztán felállítja a saját keresztjét is: *Az én kereszttem* – ÍRNI (az INRI helyett). Mikor végre kiszabadul „poklából”, nagyjából gyógyultan, de továbbra is keresztjét cipelve (tudván, hogy tökéletesen egészséges már soha nem lesz!) – köszönő verssel búcsúzik orvosaitól (akiket név szerint felsorol ajánlásában): „Harmincnyolc évgyűrű / arany tüze őrjít, / pántolódik homlokomra / a negyvenedik már.

//...// Jövök a pokolból. / immáron öt éve / úgy járok én oda, / mintha / otthonomba mennék. / Otthonomba, végleg / tébolydába zárva: / ments meg engem, ifúságom, / te egyetlen árva” (*Pokolból jövet*).

Tudja, érzi: csakis a dalnak köszönheti, ha megmenekül. A dalnak, amely legkeserve-sebb lelki magányában sem hagyta el, s amely tiszta rendezettségével, a világegyetem harmóniáját leképező ritmusával segíti a belső Rend megteremtésében. Ugyanakkor mégis „tömlöc” számára a vers /is/, miként a világ – abba zártan élhet csupán, holott az áramló – áradó életre vágyik; „látomásoktól gyötörtén” él (*Uramisten*). *Szélkiáltó* című gyönyörű kompozíciója (amelyet a *Kormorán* együttes megzenésítésében ugyan-csak hamar szárnyára kapott a hírnév) egy magányba zárt lélek sikolya, sóvár vágya az oltalmazó közösség védőgyűrűje után. Költészettechnikailag is egyik legartisztikusabb alkotása: fegyelmezett, ismétlésekre, – ellentétezesekre épülő tiszta szerkezete, a szöveg eredendően zenei ritmikája felfokozza – megsokszorozza a mások felé nyitódni vágyó ember segélykiáltását. A keretversszak („Jaj, ne hagyjatok magamra, / jaj, ne hagyjatok magamra, / ne száműzzetek a dalba, / ne száműzzetek a dalba: / jaj, ne hagyjatok ma-gamra!”) személyes könyörgés; a két közbülső strófa viszont – általános érvénnyel – az alkotót a közösségtől elválasztó távolság egyszerre fojtó és felemelő érzését sugallja: „Furcsa tömlöc ám az ének, /.../ rabja vagy, de mégse véd meg //...// Engemet ha árván hagytok, / ti is egyedül maradtok”. A gondolatritmus, a sorok inverziója, variálása is a zeneiséget fokozza, s felerősíti bennünk a felismerést: költőnk igazi otthona valóban a dal. Kiss Benedekhez – a *Kilencek* köréből hozzá talán legközelebb álló poétához – írt egyik korai versében is a költészetnek erre a varázshatalmára utal: „mindeneknek fölötté már / csendül a csönd, szabad a száj, / s mérni mérhetetlenséget, / nem marad más, csak az ének: / ki csillagról csillagra száll, / ki csillagról csillagra száll” (*Száll az ének*).

A közösségi líra egy sajátos változatát teremti meg Utassy ezekben a verseiben: legmélyebb *személyes* élményeit emeli „közös emberi” szintre; a magánnyal és elhagyatottságérzettel viaskodva, a mélytudat legbenső tartalmait nyíltan feltárva szembesít bennünket egzisz-tenciális problémáinkkal, lehetővé a személyiség gyökereit.

Ugyanakkor ironikusan kezeli a korban elvárt („támogatott”) ’közösségi’, kötelezően ’op-timista’ költészetet. *Hungária kávéház* című – későbbi (1988-as) – kötetében bökverseit gyűjti egybe. Kesernyésen jegyzi meg: „E kávéházban, hol járvány az ihlet, /.../ egy szék, egy asztal engem is megillet” (*Székfoglaló*). *Két idézettel* érzékelteti, mennyire nyomasztóan nehezedik rá kis hazája szellemi igénytelensége: „ez az ország létezőem tere” / „hogy nézni is tereh”. S az *Irodalmi élet?* – „Istenülnek a piacon / Pegazus-lócsiszárok, / s öltre mennek – ó, kis haszon! – / a bajnok és a bájnok: / mert szent a nagy középszer / mert szent a rongy középszer”. A vérbeli költőnek nincs – és nem is lehet! – köztük helye: „Suhoghatsz, / Pe-gazus, / ügethetsz: / dárda áll / mindenütt / szügyedhez!” (*Korkép*). *Középszery Kázmér* itt az irodalom hőse; s miközben a valódi tehetségek gyógyszerre kárhóztatva tengődnek, a jelentéktelen senkik csakúgy ontják a silányabbnál silányabb verseket (*Ellenpont*). Ő, ha

akarna, se tudna a kor elvárásaihoz igazodni: „mióta úgy akarok írni, mint más, / nem megy az írás!” (*Tanulság*). Így hát nem csoda, ha – ’rebellis’ hangütésével – útjában van a sok farizeus ’írastudó’-nak: „Vásár ez a világ, / vennék már irhámát: / de az nem eladó! // Viszik hát: irkámát!” (*Nem eladó!*). Aki fejfel kimagaslik a sok nyüzsgő-mozgó-törtető álköltő közül, arra lecsap a cenzúra: „Ha égig érő / fán raksz is fészket: / királysasokkal, / döngkeselyűkkel / köröztetnek itt, / szerelmem: ének!” (*Szerelmem, ének!*). A tiszta, egyértelmű szó „gyanús” ezen a tájon, így hát „júdások” raja kíséri őt /is/: „Júdás, engem ne csókolj meg, / nyáladdal ne csúfítsd arcom. / Fölösleges! Mint a rossz pénzt, / úgy ismer Pilátus. / Pardon!” (*Intelem*). Számára a költészet – maga az Élet. „Ma sem csináltam semmit: / csak éltem ezt a verset. / Ez okozott örömet, gyötrelmet, / keservet. // Mert a verset nem írják: / a verset élve élük! / Ezért időtlenül a szó, / és fénylik, / fénylik, / fénylik” (*Csak éltem*). S bármennyit szenvedett is, bármennyi gyötretésben volt is része – a „petőfies” indulás alap-értékeit nem adja fel: „Maradjatok örökre velem: / Mindenség! / Szabadság! / Szerelmem!” (*Az utolsó szó jogán*).

*

De mit tehet a költő, ha szabadságvágyának, szókimondó bátorságának nem kedvez a kor? Végül megrendül önbizalma, saját személyiségerejébe vetett hite. „Poklából” szabadulván, Utassy a tudatalatti mélyvilágába száműzött traumatikus élményeit kíméletlen önszemlélettel tárja fel. Az allegorikus természetlírát felváltja az analitikus metódus; erre vonatkozóan több József Attila-utalást is találunk a versekben. Költőnk oknyomozó kíváncsisággal hatol a múltba, kutatja származása forrásvidékét, kora-gyerekkora világát, próbálván kibogozni sorsa „gubancait”. 1984-ben megjelenő válogatott kötetében (*Júdás idő*) már egy ciklusnyi helyet kapnak pszichoanalitikus mélységű versei (*Bükkszenterzsébet*). Ezt egészíti ki – rendezi – alakítja életgyónássá további köteteiben (*Ragadozó föld*, 1987; *Keserves*, 1991; *Hol ifjúságom tűnt el*, 1992; majd összeomlásának krónikája, a 27 tételű *Kálvária-ének*, amely összegyűjtött költeményeinek – *Tüzek tüze*, 2001 – egyik fontos ciklusa lesz). A verseket összefüggő láncolatként olvasva, kibontakozik előttünk egy konzekvensen, kitérők nélkül végigjárt életút, amely /nála is/ már-már önfelszámoláshoz vezetett. Az egyensúlyát veszített, megbomlott psziché „játékainak” (képzeltetés – hallucináció – szorongás stb.) olyan pontos és hiteles képét kapjuk, mint kevés költőnkénél (József Attila után talán csak Petri Györgynél, Tóth Lászlónál). Poétánk mintegy „kívülről” figyel, szemléli önmagát, tudósít a benne zajló lelki folyamatokról. A szövegekből egyértelműen kiderül: az Apa-imago hiánya, költészetének elutasíthatósága, a „vateszi” megszólalásmód ellehetetlenülése, kompromisszumokra képtelen konok elszántsága együttesen vezettek feloldhatatlan belső válságához. Önmagával meghasonulva, kétségbeesésében az Úrhoz fordul: „Eleget éltem, Uram, / eleget. / Harminchárom éves vagyok, / mint glóriás gyermeked, / harminchárom éves. // Vállamra ormóttan keresztfa nehezül: / ballagok hozzád / a Koponyák hegyére. / Látod, nem kísér senki. //...// Hallgass meg hát, / Uram: ne riadj meg a daltól!” (a *Kálvária-ének* bevezető verse).

Ki is vagyok én? – teszi fel a kérdést maga-magának a költő. S az összefüggő lírai monológként ható versek folyamatában lassan feltárul, önmaga számára is tudatosodik az összeomlásához vezető út, egész addigi élettörténete.

Világrajövetelét – mint minden jelentős költőnk – fátumszerű „eleve elrendeltettség”-nek érzi: „A negyvenegy tavasz harmadik napján / megszült egy napraforgó arcú asszony, / hogy ebben az égkupolás alkotóház-világban / mutassam fel a szépet, a jót, / s mondjam ki bátran az igazságot” (1941. III. 23.). Bár Ózdon született, felnevelő faluja *Bükkszenterzsébet*, ahol anyai rokonsága élt, s ahol szülei szép kis házat építettek, hogy hármásban önálló életet kezdhessenek: „Kőműves napszámos / s ki tudja hány rokon / sűrög, segédkezik /.../ Én meg az árnyékban / alszom vagy leskelek, / hol anyám, hol apám / csókolja meg arcom” (*Ház épül*). Ám Utassy Vadász József, az ózdi vasgyár segédmunkása, csakhamar (1942 őszén) sas-behívót kap; s 1943 februárjában már jön is a frontról a „fekete levél”, egy dobozka kíséretében – benne néhány tárgyi emlék, fénykép, a halott ujjáról levágott karikagyűrű. A minszki hadikórházból egy katonaeorvos küldte el a kezei között meghalt katona utolsó üzenetét (*A fekete levél, Gyászdoboz*). Kiss Margit, a „faluszépe asszony” egész életében gyászolta urát, „szép arca tengerszemét” könnyek öntözték; fia szemében ő volt „a magány nagyasszonya” (*Akit a gyász felöltöztet, A magány nagyasszonya*). Húga s öccse így sohasem született költőnknek – hiányuk örökre égette lelkét (*Sirató*). Sokszor eltöprengett mostoha sorsán: mi lett volna, „ha Papa szétépi a behívót? / sőt: nemet mond, kiáltó nagy nemet?” De lelke mélyén tudja: akkor sem maradhatott volna életben. Kisgyerekként sokszor próbálta kiasni a földből a halottat; később hiánya egyre fojtogatóbban nehezedett szívére. „Bár tagjait a Don partján furulyává lötték, /.../ s a pásztor szél combjain sípol” – hangját a föld alól még most is hallja fia (*Szoknyát küldtél, Diófa, A föld alól is, Papa!* stb.). A fájdalom nem enyhült az évek teltével-múltával: „A hiányod éltet. / Kiülök a nagy hold alá, / virrasztok, fehérlek” (*Milyen egyszerű*). Mintha magába temette volna őt, s vele élne-halna: „Tudod-e, hogy túléltelek már, Te, Minszki Halott? / Ősök piros lombja pereg rám: / sétáló sírköved vagyok” (*Ahogy telnek*).

Gyermekkorra – félárva volta ellenére is – anyja s rokonsága jóvoltából meghitt családi légkörben telt. „*Gyermekkoromra mutató ujjam / repülőtere egy messzi nyárnak, / hová éberem, félig ájultan / az emlékeim visszajárnak*”. Anyja aggódó - féltő gondossággal nevelte (*Alkony emlék, Anyám vasal, Egyedül, Délutáni udvar, Malomudvar, Karácsonyfa* stb.). „Jókedvű rigók cimborája” volt ekkor még; „fülig maszatosan is vezér”. Nyáresteken „egy sereg liba élén”, mezítláb, diadallal jött haza, szemét a csillagos égre függesztve (*Sereg liba élén, Rezeda-álom*). Alkonyatkor gyakorta gombászni, őzet lesni járt pajtásaival; forró nyári napokon a Tarna-patakban lubickoltak (*Őzek, Patakparton, Akácos*); ősszel együtt ballagtak iskolába (*Megyek iskolába, Ősök hírjaira* stb.). Az elemi szülőfalujában végezte, a felső tagozatot Tarnaleleszen, a gimnáziumot Egerben. Teljesnek, fénnel telinek érezte /ekkor még/ életét. (*Hadd szálljon az ének, Ahogy a torkomon kifér, Uramisten, Havak hatalma, Hóember, A kétszínű tél, Tombol a tavasz, Viharban* stb.). Sugárzó életre-

ményekkel, büszke magabiztossággal vágott neki az útnak; kamaszkorában már írogatott, ha nem is jelentek meg – a kor által elvárt „szabvány”-tól eltérő – versei. „Sisakos tolla” s a „sörényes gondolat” mint „szárnyas csikó” repítette magasba: „Már őrségváltásra sorakoztak lassan / az ötvenes évek, / mikor nekivágtam fényes tollammal a / szavak sűrűjének. /.../ Micsoda vágta volt, micsoda vágta!” (*Mikor nekivágtam...*). Ha haza-hazalátogat, még most is elfeledett-eltemetett képek sora bukkan fel tudatalattijából; visszaálmódja magát a múltba: „Hol ifjúságod tűnt el, / fekszel hanyatt a fűben. // Hatalmas fellegárnyban, / heversz az elmúlásban. // Villanydrót-kottahangok / a fecskék, vadgalambok. // Dúdolod őket halkán. / Suhanc vagy. Halhatatlan” (*Hol ifjúságod tűnt el...*).

Hogy lett ebből a bizalommal, reményekkel teli indulásból a „krisztusi kor” elértével keresztút? A *Kálvária-ének* cím nélküli, egymással összefüggő darabjaiban költőnk – utólagosan – hihetetlen racionális erővel, fegyelmezetten számba véve akkori élményeit, idézi fel összeomlásának történetét. Korántsem „privatizálja”; sokkal inkább általános érvényre: a korszak sok-sok „néma” (tapasztalatait megfogalmazni nem tudó) emberének traumái tárulnak fel e benső monológban. Így e műnek jóval önmagán túlmutató jelentősége van: pszichikai látélet mindazok gyötrelmeiről, akik a „puha diktatúra” szorítójában összeroppantak, mert képtelenek voltak elviselni a személyiségük megcsonkítására, álmaik-vágyaik letarolására, autonómiájuk szétzúzására irányuló korlátozó intézkedéseket, a cselekedeteiket titkon ellenőrző besúgó-rendszer mindennapos fenyegetését. A pártállam – miközben „zöld utat” nyitott az alattvaló lelkiéletű emberek előtt – még a létehetőségtől is megfosztotta mindazokat, akik ragaszkodtak a szabadon szólás jogához, s nyíltan kritizálni merték a közállapotokat. Nem csoda hát, hogy az „erős”, konfrontatív alkatú emberek rokkantak meg leginkább a kontraszelektációs viszonyok közepette (lásd: Hajnóczy Péter, Latinovits Zoltán, Petri György stb. sorsa). Így természetesen az ő életművük árul el legtöbbet a „létező szocializmus” szellem- és személyiségellenes viszonyairól.

A valóság-mozzanatok egy quasi-reális eseménysor alappillérei lesznek a tudatáram folyamatában; költőnk megrendült tényérzékelése tévképzetek hálóját vetíti maga elé. A poétikus indítás („Küszöbén az estnek, / csillagfakadáskor / dalba fog az ember, / ha már fáj a sorsa, / nagyon szépen fájjon”) kettős értelmű: a nap vége és az élet-alkony közeledte számvetésre készíti a költőt. Az egyetemes szorongás víziói bontakoznak ki előttünk (felesége és kislánya hazautaznak Rédicésre a nagyszülőkhöz; poétánk attól tart: családja el akarja őt pusztítani; majd azt képzele: katonák próbálják elhurcolni a Don-kanyarba; aztán egy preszszóban – kávézás közben – rémülten döbben rá: figyelik; menekülni próbál – „éjfél után verődöm haza, félig tébolyultan” stb. stb. – 1–5. rész). Otthon már hallucinál is („Szaggasd meg ruháid!”); mire meztelenre vetkőzve, étlen-szomjan végigdől a kereveten („félek, megmérgez valaki...”). Mélységes kétségbeesésében anyjához kiált: „Édesanyám! / Mi van akkor, / tudod-e, /.../ ha megöszült magzatod álmában visszaordít / öled / odújába?” – (6–10. rész). Látomásaiból-hallucinációiból a továbbiakban egy paranoid mániás-depressziós körkép bontakozik ki József Attila *Szabad ötletek jegyzéke* bűnlajstromára és félelmeire emlé-

keztető hitelességgel. A fantasztikumba hajló tudatmetszetek egy szubreális szféra illogikus eseménysorába torkollnak (csöngetnek, költőnk meztelenül nyit ajtót; szomszédasszonya – ki tisztában van lázas vízióival – felöltözteti, étellel kínálja, de a beteg elutasítja - azt hívén, meg akarja őt mérgezni. Köröskörül a sötétzöld, lándzsa alakú, tüskés-karmos szobanövények is mind-mind orgyilkosok. „Irtózom tőletek!” – kiáltja; majd magára maradván a tükör elé áll: „Ki vagy te, szerencsétlen ember, / mondd, ki vagy te? /.../ betűk remetéje, / kiért remeg a tenger” – és „röhög rajtad a világ!” Egyre zavartabb, tétovább; keresi a szobában elhelyezett titkos lehallgató készüléket, félvén, hogy gyűjtőzsinórt dugtak mellé, s percekben belül felrobban a lakás. Majd súlyos ideglázban remegve menekülni próbál: lebotorkál a VII. emeletről, de a kapu zárva; a liftbe nem mer beszállni, gyalog fel, visszalihog a lakásba, s kötelet keres – „hála az égnek”, nem talál! Mire sarkig kitarva a konyhaablakot, ki akar rajta ugrani, de a napfény és a friss levegő hirtelen észhez téríti: „Éreztem, hogy egyre erősebb vagyok: / óriási energia / áramlik belém / tetőtől talpig” – 11–17.rész).

Az öngyilkosságot elkerülte hát, de az agyába befészkelte kényszerképzetek tovább kínozzák. Délután figyelmes szomszédai sétálni, tollasozni hívják, de ő rájuk is gyanakszik („hiszen annyi a béemes a házban, mint a nyű”). Velük tart, aztán csakhamar elköszál mellőlük; rosszat sejtve érzi: „most kezdődik az én pokoljárásom”. Amit a továbbiakban fantazmagóriákkal kevert valóságos kalandként el is mesél. Egy építkezéshez tévedve indulatos szóváltásba elegyedik az örrel (azt képzelet, katonai objektumot építenek a város közepén), majd a munkásokkal verekezésbe kezd (ismét azt hiszi, meg akarják mérgezni); azok ráuszítják a kutyákat, s ő szédelegve-émelyegve menekül. Közben agya „kaleidoszkópja szörnyűbbnél szörnyűbb képeket mutat”. Egy gödör előtt megtorpan, mintha saját sírgödre lenne, amelyből épp most lépett elő („feltámadt?”). Hirtelen Jézus Krisztusnak képzelet magát, „isteni energiával” feltöltődve harsányan szavalni kezd: „ne tekintsetek / ellenségnek egymást / ne öljetek, / ölekezsetek össze, emberek!” Majd boldogan elindul toronyiránt, *Magyarország* című versét szavalva („Világ Világa, / Szerelem Kápolna-virága, / nekem / Édes Egyetlenem, / Hazám, / Te drága!”). Egy kis órbódé ajtaján apja keresztnevét fedezi fel („József!” - ujjong boldogan; „Nyisd ki az ajtót, / édesapám, / ölelj meg, /.../ csókold meg a te / nagy fiadat, / aki harminc éve / vár rád, / harminc hosszú éve...”). Majd dudorászva továbbáll, végül egy hatalmas gödörbe zuhan, ahol félálomban, vizionálva tölti az éjszakát (18–24.rész).

A befejező részek (25–27.) a kálvária utolsó stációit, a „keresztre feszítettetés” gyötrelmét örökítik meg. Költőnk továbbra is „kívülről” figyelni önmagát, pontosan diagnosztizálja a benne zajló folyamatokat, s önsajnálattal nélkül, objektíven jeleníti meg magát és környezetét. Hajnalban a gödörből kikapaszkodván a frissen munkába érkezőket figyelmezteti: „Itt egy atombomba-siló épül! - Pillanatokon belül a levegőbe repülhetünk valamennyien...” De mert senki nem figyel rá, meztelenre vetkőzik (a pszichiátriai tapasztalatok szerint ez az abszolút nyíltság, őszinteség-vágy jele), ami a józan járókelőkben megütöztetést vált ki. Már jön is az éjjeli őr két rendőrrel az oldalán, akik igazoltatják. Ekkor hatalmas erejű hallucináció tör rá: „Úgy láttam, / úgy hallottam, / úgy éreztem, / hogy lőnek rám” mindenfelől. „Lőnek

és / lőnek, / golyót asszonyomnak, / golyót kisfiamnak, / tipegő jövőmnek //...// bújnék az anyaföldbe, / egész a magmáig, / mert szégyen az, / amit a tömeg lát itt: / egyetemes szégyen." Eközben megérkezik a mentőautó; ő torkaszakadtából üvölt: „Miért nem azokért mennek, / akik engem idejuttattak? //...// Nem én vagyok beteg itt, / hanem a világ! / Én csak az egyik / áldozata vagyok, / csak az egyik!" A két rendőr meg a két mentős betuszkolja a kocsiába, ő ordít: „Ne hagyjatok elvinni! / Holnap lehet, / hogy ti kerültök sorra!" De nincs segítség... „Becsapódott mögöttem az ajtó..." Aztán altatóinjekció és csend...

Nem börtönbe hurcolták, természetesen – mint mondjuk tizenöt-húsz évvel korábban tették volna. Ó, nem. Csak az elmegyógyintézetbe. Hiszen ekkor már a „puha diktatúra” korát éljük...

Fel-felocsúdva a szedálásból, költőnk Kiss Benedekhez intéz megrendítő szöveget – képletben: „Bencém, Benedekem, / menekülj hazulról, / mert ezek utánam / biztos érted mennek, / megárvul családod, / jaj, ne higgy ezeknek! // Menekülj, / menekülj barátom, / ezek lehallgatják / telefonjainkat, / lemetszik dalaink / szárnyát: föl ne szálljon /.../ ezek megtöretnek, / roppantanák, zúznak / gerincünk töreknek..." Egyfajta szorongásos „kiszállás” él át, de ebből van még, lesz még valódi „feltámadás"! A *Figyelőben* („hatalmas szoba volt, / elfért benne legalább / tizenöt ág”) megfürdetik – megborotválják – tisztába öltöztetik – érzi ápolói rokonszenvét. Kisvártatva a *Kilencek* együttérző baráti társasága veszi körül. „Itt vagy te is, Mezey / Katinka? / Hát Oljanó hol van, / az én János barátom, / a rettegett dzsúdós? //...// De kinek a hangját hallom a sarokból? / Rózsa Bandi, szólj már! /.../ Itt van, itt van / az egész *Kilencek*! / Bence, Győri Zsiga, / Filosz (Péntek Imre), / Kovács! / Konczek! // Fiúk! / egy hét múlva / lapot alapítunk!” – ujjong máris, s felszárnyal képzelete... Aztán újabb injekció: „röpke perc, / túl voltam / hetedhét határon: / vitt, sodort magával / az álom, az álom..."

*

Azt hihetnénk, hogy a rendszervál/tozta/tó évek visszaadták Utassynak régi hitét – erejét – ifjonti lobogását. Sorra megjelenő kötetei (*Keserves*, 1991; *Hol ifjúságom tűnt el*, 1992; *Fény a bilincsen*, 1994; *Földi szízárvány*, 1996; *Havak hatalma*, 1996; *Szép napkeltő holnap*, 1999) azonban épp ezzel ellentétes benső

folymatról tanúskodnak. „Nap süt, de szemem nem ragyog: / levert forradalom vagyok” (*Öreg vers*). Azt a pusztítást, amit a letűnt korszak a szellemi-erkölcsi értékek felőrlésével végzett, jóvá tenni, helyrehozni nem lehet. Azok, akik „ellenállók” voltak, továbbra is periférián maradtak, elégtételt senkitől nem kaptak. A „behódoltak” viszont újfent megdicsőültek. „Itt állok felpofozva. / Kitiltva. Lefokozva. //...// Vagyok a világ vagánya. / Vállamon iszonyat árnya. //...// Írok hát igazat, árván! / A hold a hangulatlámpám” (*Világ vagánya*). Ő, aki hajdanán „márciusi rügyropogáskor” láztól pirosan indult „csatába”, már nem vágyik új harcokra; a „ragadozó világ” erősebbnek bizonyult nála. Beéri hát a ’kivülálló’ pozíciójával. „Áll a fiú a tébolyító Hold fényzőnében, / álmodik éberem, és / csönd hull rá, feledés” (*A ragadozó látogatása, Csönd hull*). Sikerre, elismerésre nem vágyik többé, egyetlen elégtétele:

„Tudom, hazudni nem hazudtam. / Minden betű ragyog. / Arany sisakot hord a tollam, / s fényes gondolatot” (*Magamnak írok*). A „liliomok lázadását” egykor vérbe fojtó, a jelenkori Giordano Brúnókat eretnekként megégető Hatalom összeomlott ugyan, de ki tudja, milyen jövő vár a nemzetre a totális sötétség nyomán? „Negyvennyolc éves leszek márciusban /.../ és nincs hitem, emberek! / Törvényt is csak egyet tiszteltek: / az örök elmúlását. // A lükte-tő idő / mellkasában tombol, / hánytörög a szívem, / amíg hánytöröghat” (*Irgalmatlanul, Hát ide jutottam, Bordal, Torkig vagyok*). És Október? Szelleme vajon él-e, győzhet-e még? A krizantémok a temetőben a szembeszegülés dicsőségét, fájdalomát hirdetik; feltámadást nem ígérnek ugyan, a közös gyász mégis felemelő: „Ünnepek ünnepe: tüntess, / ha kell, hát bitangot büntess, / tüntess, Október, tüntess!” (*Október*). De tudja: ő már nem lesz „vitézlő harcos”: „Nem leszek ott a / barikádon, / ahol elvérzett annyi álmom, / lázas, lázadó ifjúsá-gom. // Bocsnát, / ezer bocsnát: / a lélek ép, / a test sivár rom” (*Halkan*).

1989 költőnk számára tehát nem a megújulás éve. Mintha a Végzet egy pillanatnyi fel-lélegzést sem engedélyezne neki: alig-húszesztendős fia szarkómás lesz, lábát amputálják, majd kiszáradva meghal (*Fiamhoz, Bánat, Ezüstvilág, Krónikus osztály, Gyászéj, Napál-doizat* stb.). Sorstragédiaként éli meg, hogy mint apját, fiát is el kellett veszítenie; most lett csak igazán árva! „Eddig én apám sírkeresztje voltam / veled most jövőmet temetem el végleg. / Kell az istennek egy ember, aki árván, / őszén, kiraboltan: a Napba néz érted” (*Nagy kék szemeid örökre lehunyta*). A nagy Göncölköz fohászokodik esdőn: „Vedd föl, / vedd föl az én fiam, / és ültess a bakra, / s röptesd, / suhogj vele / az Esthajnal csillagra! / Mert látni akarom, / látni minden este: // Őt, // akinek fény lett, / fény lett teste-lelke”. Két-ségbeesetten faggatja fiát, a Természetet, a Világot s Istent: miért s hogyan történt mindez épp vele! (*Faggatom a fiamat, Levél Istenhez, Egy kisfiút kerget a tenger, Fiam!* stb.). Szívébe temeti, ébredő - formálódó ifjúságának, majd szörnyű betegségének mozzanatait eleve-nen őrzi: „Láttalak vidámnak, / fülig-nevetősnek, / szomorúság bajnokának, / gyávának és hősnek, //...// láttalak erősnek, / láttalak gyöngének, / láttam, ahogy átlényegít / egy pillangó ének; //...// és láttalak ott is, / ama kórteremben, / ahol soha nem alkonyul, / csak reggel van, reggel; / láttalak, látlak is: bár volna félálom! / bicegsz felém járókával: féllábon, féllábon. // Így látlak, míg élek. / Ifjan, krisztusian. / Nem is, nem is vagy te halott: / drága kicsi fiam! (*Választ világomtu*).

Még sokáig viaskodik vissza-visszatérő álmokképeivel; évek múltán is „vak borzongással” idézi meg mankón bicegő gyermekét, szeretne utánahalni (*Szarkóma, Aki temeti fiát, A magány markában* stb.). Mi egyebet tehetne? Megpróbálja legalább versében „éltetni” őt: „Élj örökké, fiam, / én édes derengőm, / kit a fekete csönd / fényre nem ereszt föl! //...// Mit tehetnék érted? / mit is tehetek én? / Vacogtat a bánat, / remegtet a remény. / Hiányod fagyától a bazalt reped meg! / Végzem fényes munkám: / betűkbe temetlek! (*Én édes de-rengőm*). De a fájdalmat is meg kell tanulnia elviselni, mennie kell tovább kiszabott útján: „Buzdítanak a csillagok: / ha már ilyen árván hagytak, / rengesd fiad emlékét úgy, / miként bölcsőjét ringattad” (*Utad végén*).

A halál tehát elválthatatlan útíársává szegődik (*In memoriam U.J., A magány markában, Vége, A büszke holtak, Álmod alagútja* stb.). Tudja: a fátum erősebb nála. Felesége, „a gyász fájdalmas nagyasszonya” is vigasztalhatatlan. Kettejük kapcsolatát azonban megerősíti a közös bánat (*Feleségemhez, Kedves!*). Egymás szenvedésében osztozva, egymást gyámolítva haladnak tovább az életúton: „Ketten maradtunk, / ketten, / ebben a világi rettenetben. //...// Ma még tavasz van, / messze a nyárvég, / ám fekete az út, / s még feketébb lesz, / ha az elmúlás / angyala rálép, / és közénk zuhan, / közénk zuhan egy / jegeneárnyék” (*Ketten maradtunk*). Kései, fáradt-szerelmes versek sorában az összetartozás mind mélyebb köreit járja be költőnk (*Zsóka, Öregek, Csókjaid édesvizével, Te meg a tenger, Meghítt mondat* stb.). *Immáron ötven* esztendővel háta mögött szinte csodának érzi, hogy „sarki fényben, ködben”, egy szál pallón eljutott idáig. Menedéke, egyetlen mentsvára felesége megértő, biztonságos szeretete (*Szemed égboltja alatt*). Az enyészet bágyadt szépsége örökös társukul szegődött: „Ha meghal egy dallam a gordonkán, / s fölzokog az alt, jajong a szoprán, / különös, furcsa borzongást hoz rám, / ha meghal egy dallam a gordonkán” (*Gordonkára*). S majd úgy távoznak ők is, ha itt lesz az ideje, mint eme édes-bús dallam: „Ha meghalunk, / büszkén halunk meg. Halkan. / Ahogy elhal a gordonkán a dallam. / Elmúlásunk ünnep lesz. Halhatatlan.” (*Erzsikém*). Addig pedig? Az ifjúság egykori tüzével fel-felparázsló szerelem megtartja mindkettejüket (*Nézlek múlhatatlanul, Ritmusán a tengereknek*). Lát-szatra még minden a régi; csakhogy a mélyek mélyén örökre ott van már a sosem-gyógyuló seb: „Balladát lejtesz te, / öreg, / balladát, / míg a Tejúton gyermeked / arany mankóval ballag át, / balladát lejtesz te, öreg, / balladát” (*Hogy érzed magad, Dzsó?*). Csak élete párja gyöngédsége, türelme, a labirintus sötétségéből őt hite Ariadné-fonalával kivezető szeretete tartja benne az erőt (*Labirintus*). Kettejük életszövetsége rejti „halhatatlanságuk” titkát: „Te az időnek dolgozol, / én az időtlenségnek. / Te asztalomra bort hozol, / s én dalba írlak téged: / te az időnek dolgozol, / én az időtlenségnek” (*Egyszerű ez*).

Utassy „önarcképe” egyre fájdalmasabbá-tőprengőbbé szelidül; de a régi dac, az egykori tűzlobogás még fel-felparázslík tekintetében: „Vagyok, aki vagyok. // Nagy két szemem tábortüzénél / ragyog, aki ragyog. //...// Vagyok, aki vagyok. // Öreg, magányos, / ősz-ezüst ember, / kinek megmosta lábát / a Tenger, / kinek megmosta lábát a TENGER” (*Szemem tábortüzénél*). Sorstragédiákkal háta mögött egyre inkább érzi: megkoptak büszke oroszánkörmői. Önmegszólító versek sora jelzi: mély válságba jutott korábbi reményeit, szárnyaló ambícióit illetően. Mint egykor Tóth Árpád, a hatni-tudás illúzióját elveszítve mond ő is „*Jóéjszakát*” a világnak: „Hamutartód a Hold. / Csupa füst, csupa por. / Vén lírák legénye, / te oda hamuzol. // Falióra virraszt / veled: tik-tak, tik-tak. / Már mosolygok rajta, / hogy minden perc itthagya, / itthagya” (*Éjféli*).

El-elborozgat még, hol magában, hol ifjúkori igaz barátjával, Kiss Benedekkel – de a „világmegváltás” gondját most már másokra hagyja (*Ragyogjon a bordal, A zöld veltelini, Szonett helyett, Egy kancsó bor tüzénél, Vendégségben Kiss Benedeknél, Kocsmazajban* stb.). Nemzedéki sorsukat – a *Kilencekét* – jelképesen így mutatja fel: mikor elindultak,

nem láttak utat maguk előtt; mégis piros kedvvel vágtak neki a jeges, magas hegygerincnek. Fel is értek a csúcsra, ott tábor tüzet raktak, dalra fakadtak. „Tetszett ám az ének / a Hegy szellemének. / Ígértük százszor is, / feljövünk máskor is. / És a virradatban leballagtunk lassan.” (*Hegymászók*). A viszonylag fiatalon elhunyt Rózsa Endre (1941–1995) emlékének több verset is szentel. „Megjött a tavasz, / te meg elmentél, barátom. // fölhúztad a hétmérföldes csizmát, / nekivágtál a mindenség vadonának. //...// Várt már; toporgott az Isten, / hogy kinevezhessen: / a vers tábornokának” (*Meghalni gyönyörű*). Majd később, a tenger mellett, az elmúlás szele suhintja meg; barátja szellemét idézi: „Komorlik minden betűm, gyászol. / Akár a Tenger, / úgy hiányzol” (*Rózsa Endre, Tengerparton*).

Az ifjabb költők közül ekkor már néhányan őt tekintik „Mesterüknek”, s köré gyűlnek baráti beszélgetésre, „nemzetsorsot” tanulni; pohár bor vagy korsó sör mellett „váltják a világot” (*Három árny a mennybolton* - Hunya Zsoltnak és Léka Gézának; *Szikra Jánoshoz; Ecetfa alatt, Csehó* - Szikra János és Léka Géza társaságában; *Ezért volt hát* - Léka Gézának stb.). Bárhogy forgatják is a szót, egyre kilátástalanabbnak érzik az ország helyzetét: „Csáky szalmája ím az ország. / Tudhatjátok már. Mi a gyarmat. /.../ Szorong a sok kirakatablak, / a bábukat mind megmottozzák, / az utca zeng, a láрма zaklat: / csörömpöl egész Magyarország” (*Csáky szalmája*). A sok-sok utcára került, munka nélkül maradt ember, a 'lecsúszott' részek, hajléktalanok, a romos-koszorú lepustultság mindenütt – fájdalmas látvány. És sajnos „nem az országrontók fizetik a kontót” (*Rongy idő, Nézzétek ott azt az embert, Hozzászólás, Megfáradt fák alatt*). Változtatni, segíteni mindezen a költészet eszközeivel lehetetlen - költőnknek is fel kell tehát ismernie, hogy egykori dacos-lázás 'váteszi' alapállása anakronisztikus. Nem is kíván már mást, mint elrejtőzni „a föld alá, / szétszigorodott arccal, holtan”. Egyetlen vigasza, hogy túl fogja élni saját halálát: „Mindig leszek, mert mindig voltam” (*Akkor*).

A „fekete, üszkös, csillagos, tücskös magyar éj”-ben virrasztva költőnk számvetést készít – immáron némileg eltávolodva sebző-fájdalmas élményeitől. Oknyomozó kíváncsisággal hatol be a lelke legmélyén – tudatalattijában – őrzött emlékvilágba, számba véve, milyen ösztönzéseket-indíttatást kapott a családtól, mit hozott magával a gyermekkor „édenéből”. „Apám katona volt. / Görbe tükrödnek fókuszában / remekítsd elem, te hold! /.../ Hadd lássam őt / élve, / félve //...// Vetítsd elem őt, / görbe hold: / levegő / nekem ő, / levegőm!” S anyja? – „a magány nagyasszonya / borok / bizalmas barátnője”, „álomi asszony”, ki hiába hívja-szólongatja apját – férjét – unokáját, lassan már fiát is; segítséget, választ kérdéseire egyiküktől sem remélhet. Saját magát pedig „tékozló fiú”-nak érzi, ki „elherdálta kincseit, / eltékozolta, / rajta Isten sem segít” (*Tékozló fiú*). Csak egy-egy emlék-foszlány a Múltból melengeti meg olykor-olykor didergő szívét (*Nagyapám és a vadkan, A kis harmonikás, Szentkút, Részes cséplők, Cigány kesergő, A suszteráj ura, Toronyiránt* stb.). Még most is, öregedvén, e kötöttségektől mentes, szabad „természeti” világban érzi igazán otthonosan magát (*Kikeleti haikuk, A hőség haikui, Őszi haikuk, Téli miniatűrök, Tücskök titka, Négy tanka* stb.). Olykor-olykor fel-felparázslék benne még „március tüze”, ha meghallja a Ta-

vasz madarainak vidám füttytét: „Rigók, füttjösek, drágák, / március madarai, /.../ téltemetők vagytok, / forradalmak hírnökei, / ti, / ti, / március madarai, / színarany csőrűek, / ti vagytok az én testvéreim: / hazámhoz, Európához húek” (*Korom madarak*). De sejti: igazi Tavaszt ő már nem fog érezni soha. Feleségével, „a gyász nagyasszonyával” örök őszben járnak: „Bújnánk össze ötvenévesen, / de a fiunk a föld alól kiált ránk” (*Nagy éjszaka*).

*

Utassy lírája az idők folyamán mind filozofikusabbá érlelődött; az elmúlást mint léttörvényt immár lázadozás nélkül elfogadja. Apokaliptikus képet fest nemcsak a saját, a magyarság, de az emberiség jövőjéről is. „Ó, nemcsak én, / jaj, nemcsak én, / elmúlik egyszer minden, / megfeketedik majd a fény, / haldoklik tó és tenger, / homokba fulladnak folyók, / partjukon gyászfák zörögnek: / íme a világ, világod! / Öröknek hitted, öröknek”. A Föld maga fog bennünket elpusztítani, hiszen visszaélünk erejével, termékeny bőségével: „Iszonyú lesz a bosszú itt, / mert a Földnek: / az Élet nem kell. //...// Nem enged el: megöl a Föld, / fekete bölcsőben ringat, / a mostoha úrból sem int / egyetlen árva csillag” (*Iszonyú lesz*). A kései Ady tragikus, magát s nemzetét sirató hangja cseng vissza ezredfordulós költészetében. „Már az utolsó levél is lepergett: / vak huzatodban, vén Idő, didergek, / már az utolsó levél is lepergett /.../ Ködöt vajúdnak völgyek, rétek, / zúzmara hull, fák feketéllnek. / Nyirkos a lelkem is - nyúlós, nyálkás, / vállam fekete varjú-virágzás” (*Már*). Ahogy egykor Ady körött-fölött „a rémmesék Uhuja” kerengett, szárnyát verdesve, lesve, mikor csaphat le rá -- úgy kereng költőnk fölött-körött is egy ijesztő nagy sors-madár: „Ragadozó, levillong rám a karma. / Megölhetne, ha éppen meg akarna. / Mint a szívem kong, üres a határ. //...// Minden halott lelke hazatalál. / Félig örülten itt csak én bolyongok, / visszhangozzák lépteimet a dombok. / Kiált értem, suhog a nagy madár” (*Barna*). A „lélek-madár” „a nap felé repül”, „lángol, óriás magánya / úzi a nyárból, úzi” – „csak a szelek pártfogolják, / csak a szelek egyedül”. A büszke, magányos madár „hétszer kerüli meg földünk, / s nincs ág, amire leszáll. / A magányok magánya ő, / elérhetetlen, örök, / nézünk utána, s hallgatunk, / hallgatunk a csend mögött” (*Látok én egy nagy madarat*).

Lassan készülődni kezd a végső útra (*Útrakészen*). Tudja: nem üres tarsollyal távozik: „Éltettem az életet, éltettem! / Az én síromnak szája mosolyog” (*Jelet hagytam*). Tisztában van önértékével – ha késve jött is a külső elismerés: „Előragyog majd az Idő, / kardhüvelyből villan a fény, / és fölsebzí a levegő / vén arcára: ki voltam én” (*Kései tiszteletadás*). A díjakról egyébként ironikusan vélekedik, hiszen nem mindig „érdem szerint” osztogatják (*Babérkoszorúsdí*). Annak ellenére, hogy számtalan retorzió érte pályáján, ő mégis elég sok elismerést kapott: 1978-ban a *József Attila*-díjat, majd több fontos jutalmat, ösztöndíjat, sőt nívódíjat, 1994-ben a *Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét*, 1997-ben a *MAOE Pro Literatura*-díjat, 2001-ben a *Babér-koszorút*, 2004-ben pedig elnyerte az *Édes Anyanyelvünk* díjat. 2006-ban a *Digitális Irodalmi Akadémia* választotta tagjai közé.

Hatvanadik életéhez közelítvén, költőnk egyre gyakrabban s meghittebben társalog Istennel; a hozzá való viszonya gyökeresen megváltozik. Újabb kötetei (*Isten faggatása*, 2000;

Sugdós a Sátán, 2002.) a magyar költészet „istenkereső” vonulatának egy sajátos fejezetét nyitják. Korábban úgy érezte: Istent hiába keresi, nem hajol le hozzá, nem emeli fel őt, legnagyobb válságaiban magára hagyja. „Zöldfülűként vonzott a nagyság / meg a hírnév, a szertelen. //...// Telente rám tört a tavaszvágó: / – ó, Március, egyetlenem! – / Ki sem fakadtak a barackfák, / már lombjukat sirattam el. // Tudtam, ha pávák remekítik / a délutáni dombtetőt: / ott Isten is jelen van mindig. / És féltem őt, rettegtem őt. // De csak tarka tollat találtam, / s rebegő, rezgő levegőt” (*Költőnek lenni*). A szeretve-tisztelt példakép, *Nagy László üzenete* az ő számára ez: „Ha volna Isten, ha volna szegény, / lenne, ki háborogna bűneink felett, / és megbocsátaná e költeményt: / ha volna Isten, ha volna szegény. // De csak mi vagyunk: egyes-egyedül. / Csillagi csöndben csattan el a csók, / de a pofon is, mi lelkünkre feketül. / Vadak vagyunk, gyönyörű lázadók! / Csillagi csöndben csattan el a csók”.

Racionális tárgyilagossággal, áhítatos főhajtás híján természetesen nem is találhatott rá Istenre, aki csak annak számára eleven valóság, aki feltétel és kételyek nélkül hisz benne. Ő azonban – Balassi s Ady nyomán – mindig „perlekedett” az Úrral; már-már egyenrangúként követelve „jussát”: „Tárd ki előttem a fellegajtót: / látni akarom fényben az Istent! / Ám fejet színe előtt se hajtok, / ismerjük egymást hetedízigen” (*Látni akarom az Istent*). Isten nem tárta ki felleg-kapuját, nem mutatta meg magát neki; ő pedig egyre inkább úgy érezte: az Atya keserű sorsra szánta, kínhalálra ítélte őt, az igazságkeresőt – mint hajdan egyszülött Fiát. S ő cipelte is – hol zokszóval, káromkodva, hol megadóan – a szenvedés keresztjét; miközben a mai kufárok – farizeusok – júdások – gonosztevő Barabások, a másokat kárpadra kergetők szabadon tobzódtak. „Vállamon az ormótlan keresztfával / haldokolok fölfelé a Koponyák Hegyén, / villámlik nagy szemem, és a / pillanatfényben / átjedsz Veronika kendőjén arcom”. Nem torpan meg útján; s végére érve, a megfeszített két lator - a nyomorúságban testvérei! – iránt több szeretetet, részvétet érez, mint a közönyös, távoli Isten iránt (*Fölfelé a Koponyák Hegyére*). Olykor-olykor azonban mégis bűnbánóan fordul Hozzá, kegyelemért esdve: „Segíts, Uramisten, / könyörülj meg rajtam, / leng az ég fölöttem, / reng a föld alattam. // Uramisten, segíts, / magamra maradtam, / itt állok egyedül, / kötél a nyakamban. // Nagy, piros szívednek ágához kötöttem: / töröld el bűneim, / bűneim töröld el! // Reng a föld alattam, / leng az ég fölöttem” (*Leng az ég, reng a föld*).

Ilyenkor úgy érzi: keserves sorsát „büntetésül” kapta, hitetlenségéért, engedetlenségéért. Ha váratlanul meghalna, káoszt hagyna maga után: „Mert munkám félbe-szerbe hagytam, / világgá ment őrzöm, / az angyal, / mivel én Istent megtagadtam. / Piros parázson toporog talpam” (*Ha most meghalnék*). Mégis reméli: a „megváltás” kegyelmét nem vonja meg tőle az Úr, hiszen szeretett, szenvedett, s őt is szerették, van, ki tanúskodjon mellette az „égi bíró” előtt. „Lélekarangok bongnak, csendülnek: / Isten kitüntet. // Dohog magában: / ellenem voltál, / minden éneked egy antizsoltár, / de te voltál, / tetőtől talpig te voltál! // Aki e drámát rettegi régen: az feleségem. // Ő nem sír-rí, őt rengeti a gyász. / Mindenegy mozdulatomra vigyáz. / Eljegyzik majd a csillagi körök, / mert ő is örök: / Ő is örök” (*Isten kitüntet*).

A dac, a lázadás /Lucifer/ szelleme a főhajtás alázatával birkózik benne; azonban egyre inkább érzi: Isten gyermeke /ő is/, kinek az Atya megbocsátja, hogy olykor tagadta – szidalmazta őt (*Zengi és gyalázza Istent, Akit lilára vert átkom, Bűntudat, Távozz az Édenkertből, Isten faggatása, Beismerő vallomás* stb.). S ha az Atya mégsem emeli magához? Ha netán valóban üres az Ég? Ő akkor is a Kozmosz fia, mint József Attila volt: „Gyilkostól mentes álmod látsz, / a lelked leng, a tested láng, / ha minden van, csak Isten nincs: / a Mindenség vigyáz majd rád” (*Örömhír*). Ugyancsak József Attila sorai („Talán eltűnök hirtelen”, illetve „Íme, hát megeltem hazámat”) köszönnek vissza *Majd összeomlok* című versében, de jóval ironikusabban, már-már szarkasztikusan: „Majd összeomlok szótlanul / gyaloglás közben a járdán, / jön egy buldog és megszagol, / mellém ül és vigyáz rám. //...// Futva megjön a rendőr is, / oszlat rögtön, teszi a dolgát, / valahonnan előkerül / egy Új Magyarországnak, / és letakar vele, beföd. / Arca nem árul el semmit. / Mellém feketül egy furgon: / rám csukják a tepsit”. Más versében is megidézi a sors-rokonnak érzett nagy elődöt: „Sír a sín, sikolt, / zörömböl a váltó: / sehol egy Megváltó. // Állsz a fülke-fényben, / könyökölsz, hallgatod, / hogy dübörög a föld, / dohorog mozdonyod” (*Állsz a fülkefényben – utalás József Attila Eszmélet című versére*).

De azért most sem adja meg magát... Súlyos betegségekkel küzdve (többször rohamozó depresszió, tüdőrák, érrendszeri problémák stb.) is tele van tervekkel, dolgozik. Csak azért-is tartja magát: „Mióta készülsz már / a halálra! / Fölesküdtél rá: / szent az élet” – így semmilyen ok nem lehet elegendő arra, hogy feladja a küzdelmet. Szembefordul „Halál Úr”-ral tehát, s párbajra szólítja: „Életemet nem adom ingyen!” „Betűk balzsama” védi, fájdalmát – gyászát – keservét betűkbe temeti, s új erőre is a betűktől kap. „Az öregség szakállszáritóján” csücsülve, avagy érszűkületes lábával tétován lépkedve („lüktet a fájdalom csillaga bennem”) sétálgat az őszben (*Megfáradt lombok alatt, Nem adom ingyen, Az ének tisztásain*), miközben egykor „forradalmas” szívét csitítgatja (*Napszentületkor*). Szeretné hinni, hogy egyszer majd mégiscsak eljön a *Szép napkeltő holnap*, amely visszaadja dalai „piros hitét, hitelét”; ha kell, „csillagdrótsövényen” is áttörne hozzá, de eszével tudja: az ösztönök „özönvizében” alámerülő ember/iség/ nem képes benső változásra. „Káin megöli mindenkor Ábelt, / nem lesz külön, nem, az én fajtám sem!” Az Úrhoz fohászodik tehát: „Szeress így minket! És ments meg! Ámen...” (*Noé*).

Sugdos a Sátán című kötete egyfajta összegezés, ugyanakkor előtekintés. Apja, majd fia korai halála után most viszonylag hosszú életű anyjától is búcsúznia kell - „mint a kirabolt határ”, úgy érzi magát (*Amíg megvirrad*). „Temetem édesanyámat. / Bölcsőjéig zokogom el őt. / Szívemen akkora bánat: / telehalom a temetőt” (1998. VII. 23.). Jobban fáj a búcsú, mint mikor verést kapott még tőle; őt gyászolja a kert, az elhagyott ház, a mező virágai (*Fekete ének, Halottal beszél*). Tudja: anyja tragédiákkal terhes élete nem volt egészen „mintaszerű”, élettársai fiának csupán „mostohái” voltak, ő maga öregkorában „alkohol tüzen lassúdan” égett el; „álmát pityókás angyalok őrizték”. De mégiscsak az anyja volt, aki rajongott fiáért, s felnevelte egyedül, a sok-sok nehézség ellenére is. Ahogy telnek-múlnak

az évek, a fájdalom nem csitul (*Pakk, Sándor bácsi, Színed előtt, Nincsesz, Didergek*). A végérvényes árvaság mély kútjába zuhanva költőnket majdnem olyan sötét gondolatok szállják meg ismét, mint „poklában” vergődve egykoron. Megszaporodnak újra az önmegszólító versek, a gyász belső válságba sodorja: „Amióta anyád a föld alatt hál, / házatokban fekete csönd lakik. / Mire vársz még? Oly egyedül maradtál. / Döföd magadba a kést markolatig” (*Sugdós a Sátán*). De egy erőteljes mozdulattal most is elhárítja magától a fekete kísértőt: „Szeretnék szépen megöregedni, / kicsizezve a bamba halált, / s hirtelen összeroskadni, mint egy / épület, amit bomba talált” (*Megöregedni*). Megint felbukkannak nála a kései Ady fátumos képei: „Majd eljönnek az utolsó napok: / szemem se rebben, fogam sem vacog, / ha eljönnek az utolsó napok”. Bátran áll akkor majd az Úr elé: „Hívattál, Uram?! / Íme, itt vagyok! / Állok előtted büszkén, hontalan, / szemem követ egy csóvás csillagot, / ám gondja van annak is, gondja van: / hát rá se hederít, / hogy meghalok” (*Utolsó napok*).

Lassanként megbarátkozva az öregedés tényével, immáron párjával végleg kettesben maradván, egyfajta meghitt-új viszony alakul ki köztük (*Maholnap*). Némi büntudatot érez, hogy feleségének – mellette, vele – ugyancsak nehéz sors jutott; ugyanakkor hálás is érte, hogy nem egyedül kellett végigjárnia Golgota-útját: „Én magam akartam cipelni / a költészet keresztjét! / Álltál előttem sejtelmesen, / mint egy Máriás szentkép. //...// Én magam akartam cipelni a költészet keresztjét! / És most kifosztva, megrabolva: / ketten nyögjük a terhét, / s visszük, visszük a Golgotára / a keresztet keresztjét” (*Ketten*). Összetartozásuk immáron végérvényes. A magyar költészettörténet hűséges hitveseit megillető magasztaló verset megkapja Horváth Erzszi is: „Te páratlan, / te magányos, / te legeslegeslegszebb, // ne sírdogálj, / föl a fejjel, / soha, sohase reszkess, / nincs, / nincs nálad / szentebb, / se bátrabb, / se fessebb, / se hübb, / se frissebb, //...// én halhatatlan / hitvesem – / Te Kedves!” (*Te Kedves*). *Hatvanon* túl című versében utal rá: már nem a régi láz kapcsolja össze őket (ami természetes!). Egymáshoz tartozásuk szoros köteléke azonban mind erősebbé vált, válik az évek során (*Az én asszonyom, Öregek évődése, Sláger I–II.*)

Az időskori, érett versekből egy letisztult, küzdelmeivel megbékélt arc tekint ránk. Utassy lélekben feldolgozta „kálváriáját”, s már nem fáj az egykori sok-sok kudarc, visszautasított-ság. Szenvedéseivel kivívta benső szabadságát. Úgy érzi: megadta az árát Istentől való eltávolodásának: „Magadra hagytalak, nagy Isten, / mint Szent Pál az oláhokat. / Nézd, bele is őszült a tincsem! / Szabad vagyok végre, szabad” (*Magadra hagytalak*). Jézust most már közvetítőnek tartja, aki által személyes kapcsolatba kerülhet az Atyával; úgy sejtí-reméli: megkapta / ő is / a hit kegyelmét: „Mintha lennél, / mintha volnál, / mintha töviskoronáddal / rám hajolnál, //...// mintha hinnék, / mintha hinnél, / mintha Isten színe elé / golycsban vinnél: // trónja túl zöld, / ege túl kék, / mégis mintha... / mintha mégis / leborulnék” (*Krisztushoz*). Azért még most sem hajt egykönnyen térdet-fejet! És nem „vallási” alapon rendezi Istenhez való viszonyát (*Ha szomorú vagy, Nézek hosszán magam elé*). A Természetből /is/ az „isten harmónia” árad felé, s ő az 'Örök Dolgok' igézetében feloldódva, e harmónia részesének érzi magát (*Virrad a föld, Hétpettyes, Hajnalok hajnaláig, Isten hozott stb.*).

Voltaképpen már nem is fontos számára a kérdés: létezik-e Isten autonóm személyként, avagy csupán a teremtett Természetben nyilvánítja önmagát? Hiszen az Élet csodájában a Természet által részesülünk! Felfogása tehát némiképp a panteistákéhoz közelít (*Öt haiku*). Isten bennünk van, s mi Istenben vagyunk. „A Hold, Isten toronyórája / elütötte az éjfelet. / Nem kulcsolom kezem imára, / nem gyónok és nem térdelek. // Megadatott, hogy látva lássam / és halljam a rög énekét. / A tenger volt egyetlen társam, / a tenger: a tiszta beszéd” (*A tiszta beszéd*). Méltósággal, az „egyenrangú” büszkeségével áll most is Istene előtt, de már nem „követel”, inkább kér: „A hitek hite volt enyém. / Remegtem az igazságért. / Fölnevelt magához a fény, / úgy lettem az elmúlásé. / A hitek hite volt enyém. / Hitetlenségem: Tamásé. // Adj méltó halált, Istenem, / gyönyörű, büszke elmúlást! / Hajam hava hullong, / dereng: / csillagmessze az ifjúság. / Méltó halált adj, Istenem, / büszke, gyönyörű elmúlást!” (*Méltó halált*).

Utassy József tehát – túl hatvanötödik életében – mintha révbe ért volna, sok-sok gyötrelme, betegsége ellenére is. „Krisztusi” sorsa betelt; s ő talán már meg is békélt vele. Hiszen tudja: kétezer éve mindig, újra és újra arcul köpik, keresztre feszítik az Igazságért, az emberi világ jobbá tételéért küzdőket; megcsúfolják „Isten gyönyörű gyermekét” s eszméit. „A Koponyák Hegyén / egy hetvenhétszer szép, / harminchárom éves / elárvult vőlegényt, / Júdea királyát, / a beköpött vezért, / jó Krisztus urunkat /.../ kínozták galádul.” „Máriát gúnyolták”, sőt, „kiröhögtek titkon”, nem sajnálták „a gyásztól roskadozót”. Végül „egy római harcos /.../ gyilkos lándzsájával / szíven döfte Jézust” – és ezzel megölte Jövönk (*Golgotán*). Még most is amiatt aggódik: Krisztus parancsa – a „szeretet-vallás” – nélkül lesz-e valaha is feltámadása az ember(iség)nek? Ha a tisztánlátó „prófétákat” mindenkor megkövezik, perifériára szorítják, lehet-e remélni, hogy valaha is kialakul egy ’igazságosabb’, emberibb társadalom? Úgy tűnik: a történelem máris bizonyította: utópiáink mind sorra megbuktak, megbuknak a valóság kőkemény ellenállásán; így a „szebb jövő” mindig elérhetetlen álom marad csupán.

*

Utassyra sokszorosan érvényes a mondás: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”. Ő pokolra szállt; „dudás” lett belőle. A létezés olyan mélységeit járta be, mint nemzedékéből senki más. 2004-ben súlyos betegen a mosdósi kórházba, majd 2005-ben a bázakerettyei szanatóriumba került, ahol végül is több hónapi kezelés, ápolás után visszanyerte egészségét, alkotókedvét. Itt született verseinek csokrát – 2001 óta írt költeményeivel együtt – a *Széphalom Könyvműhely* jelentette meg 2006-ban (*Farkasordító*). Jórészt emlékeit, a múltat, kora-ifjúsága élményeit, a tovaillant Idő szépségeit-fájdalmát örökíti meg (*Ámulat* című ciklus). De még ennél is megrendítőbbek a jelenkor rokkantjairól (*Hajlék hajléktalanoknak* című ciklus) és sorstársairól írt versei (*Ének Bázakerettye betegeiről*). Nehezen viseli itt a „katonás” rendet; mégis „hálával és nagyrabecsüléssel” ajánlja *Pokolból jövet II.* című költeményét kezelőorvosának, dr. Győri Lászlónak: „Ifjúságnak háttal, / hosszú nagy víz mellé / kiültetem kölyökszívem csillag alá, kőre. //...// Hatvanöt évgyűrű

/ arany tüze őrjít, / pántolódik homlokomra / a hetvenedik már. //...// Jövök a Pokolból,
/ harminchárom éve / úgy járok én oda, mintha / otthonomba mennék. // Otthonomba,
végleg, / tébolydába zárva: / ments meg engem, ifjúságom, / te egyetlen, árva”.

A Sors most /is/ kegyes volt hozzá: megmenekült. Talán azért, mert erősen hitt benne: még van dolga itt a Földön... „A haláltól nem félni kell, / hanem várni: emelt fővel! / Szólongatnak már őseim: / csalnának a temetőbe. // Csak a fiam vár szótlanul, / csak ő, az egyetlen árva. / Ő tudja csak: dolgom van itt, / és nem siettet a drága” (*Dolgom van itt*). Feleségével Rédcésre költözött, ahol anyósa (kit *Nehogy itt hagyj!* című versében „kis rédcisi örökmozgó asszony”-ként emleget) házában emeletráépítéssel megteremtették a maguk önálló otthonát. Súlyos betegségeiből újra meg újra „feltámadván”, költőnk ifjonti erővel – energiával – reményekkel telve dolgozik. Rendszeresen publikál helyi és országos szintű lapokban (*Pannon Tükör*, a lendvai *Muratáj*, *Forrás*, *Holmi*, *Kortárs*, *Magyar Napló* stb.), felolvasóesteket tart, a *Muravidéki Magyar Rádió* hosszú beszélgetést sugárzott vele stb. stb. Távol a főváros zajától, természetközeli, friss levegőjű vidéki környezetben, korábbi irodalmi és baráti kapcsolatait fenntartva-ápolva remélhetőleg még sok-sok derűs alkotó esztendő vár rá... Hiszen számára az Élet: a költészet! „Az írás gyönyörű gyötrellem. / Temérdek éjfél és megannyi hajnal / verejteke vall csöndesen: / az írás gyönyörű gyötrellem” (*Az írásról*).

Most, hogy végre zavartalanul a munkájának szentelheti magát, mintha versei is derűsebbek, életörömet sugárzóbbak lennének: „Lassacskán megérem testem elestét, / ám szellemem friss, pajkos kiskölyök. / Hagyjátok hát játszani önfeledten, / mert szent a képzelet, szent! És örök” (*Hagyjátok játszani!*). Élni szeretne, minél tovább, tisztán, szabadon: „Engedjétek hát dobogni, / verni, // hagyjátok szépen megöregedni: / lüktető kalitkájában / szívem” (*Fölkiáltó*).

Hatvanötödik születésnapján az Írószövetség meghitt ünnepi rendezvényen köszöntötte. S ő meghatott, méltóságteli büszkeséggel nyugtázta: személyiségének, költészetének ma is varázsa van; sok hívét, barátját, tisztelőjét megpróbáltatásai, hosszas betegségei ellenére sem veszítette el. Bizonyos értelemben ma is nemzedéke orientáló „vezéregyénisége”. A *Magyar Napló* Kiadó izléses kis kötetben, Nagy Gábor válogatásában és utószavával megjelentette leginkább időtálló verseit (*A küzdelem költője*). A *Zúg márciust* ma /újra/ idézik, szavalják, hiszen aktualitását nemhogy nem veszítette el – az évtizedek során, sajnos, idősezerűbb lett, mint valaha... Élete summázatát a *Mindenek ellenére* című költeménye fejezi ki a legpontosabban: „Sietni én sosem siettem. / Gondoltam, megvárnak a dolgok. / Hiába volt sorsom kietlen: / boldog voltam, boldog és boldog. // Ezer dalnak életet adtam, / vére-met adtam ezer dalnak: / pacsirtáljanak a magasban, / örömére ifjúnak, aggnak”.

Ha későbbi korok majd elfogulatlanul visszatekintenek a mára, világosan ki fog rajzolódni Utassy szerepe, poétikán kívüli-túli jelentősége: megénekelte „kálváriája” mindazok közös kálváriája /volt/, akik – szembeszegülvén a félszázados diktatúrával – leleplezték, az utókor számára megörökítették annak antihumánus, uniformizálni akaró lényegét.

Koncsek József

Aranymíves versek

(Haldokló egykori asszonyomnak)

I. Körút

Ez már az ősz. A kukoricaszagt.
De minden utcasarkon.

Barbár jó hetet
kívánnak a víztányér alvói.
Szárázat.

Hosszú feketék estje.
Kávében.
Lányban.
Gumibotban.

A rendet kellene inkább fenntartani?
Vagy azt, ami van?

II. A rózsabotos barát

A csörgőkígyófej,
a rózsabot,
akár egy maroknyi
gyúrható agyag.

Azt érdemli,
azt a hanyag
somolyintást
az aranymíves boltív alatt.

Igen,
az aranymíves versek
kockaköveken,
iskolázó gyerekek közt,
fállábon ugráló bolondoskák,
métázó lánykák közt
megenyhítik ezt a kései nyarat.

Az ember megy a botjával,
arra támaszkodik,
ami jól van.

III. Véremet adom (bölcsészkori emlék)

Élénkpirosan,
az átlátszó vékony csövön
a vér-állomáson
folyt a vérem
a Zsombolyai úton,
anyagom,
formátlan másom.
Vagy abból való.

Kinn pustolt a hó.
Benn illatos tömegű
nővérek jártak láthatatlan
a lepedőfüggöny mögött,
s lassan megtelt az üveg.

Ezért – ma már –
tán érdekelnek ürügyek,
ismeretlen
professziók,
agressziók:

„Véred kiontom,
véred veszem !”

Mondom csak türelmesen,
költőül,
alanyian:

– Vérem kiontod?
Régen ki van...

IV. Jegec: a kutyafejű új angyal

A fémeket nem lehet befejezni.
A történet, hát, elbúsulhatatlan.

Istenujja gyertyából
az elcsorduló viaszangyal
kaptár helyett
csak dörmögésekbe kívánczok.

Én, én iszonyú
sarokháztortákkal dobáltam,
aztán a főoltár mögül
tiltogattam,
nehogy kiherélje

üde harangjaim.

V. ÉJI TÖREDÉK

1. A bárban

Jó a testközel.
A bár-ritmika.
– Lelkem, jövel!
„Ma van a... hányadika?”

Itt a bárban üres a palack.
Becsavartam.
A gin meg a dzsinn!
„Drágám, tudod, én azt akartam...”

– Én meg lenyeltem a szellemet.
(S mondok mást is, de odakinn.)

2. A bagdadi tolvaj nővére

Van, van ám ezeregy s még egy éjszaka.
Whiskey, grappa, no, grape...
fruit (fruit).
Enyhítőül szódavíz.
Miközben a te mosolyod mindent szóba hoz.

Te, te parázsló
szemű,
tőled a kedvem is éledez,
amikor kutyába se vesz
a varázsló.

Na, nü.

VI. Asztrál angyal (kocsmadal)

A lábujjadnál fogva néha még
e borzadalmas borzalomba vágylak,
miközben valami méhkerék
hirdeti, hogy végképp angyallá vagy.

És meglehet, hogy hófehér
vanílialeány-mosolyoddal
akkor már semmit értenél,
s akkor nekem a rum meg a mocsokdal.

Egykor az ó-pub cinkelt asztalánál
volt úgy, hogy Joe belédtanul,
drágám, ki lefittyedt szárnyal álldogálsz már
sebeimmé válthatatlanul.

VII. Azért is szerelem

Úgy vártam, hogy végre lebugyogjon rólad
a bokádig,
s állj elém ruhátlan.
Akkor.

S most is a Város vagyok. Illendő félelmeket keltek,
s jókor.
Vaskerékhernyósorokkal vigyázz, hogy
össze ne másszanak téged.
Mondom, hogy én a Város vagyok, fűvel, citrussal, csiklód
duzzanásával. Málnaízű.

VIII. Szerelmes börtön-falfirka

Mér' léptél kátyút,
húsközödbe, Marcsa?
Budin ülök. Tarcsa.
Én meg bárgyú.

Az ember csak szorít,
s van itten egy professzor,
minden nap lepasszol
egy jó sztorit.

'sz vót egy nemesúr,
annak meg Helénje,
s fehér vót a prémje,
hordta ám piszkosul.

S mé' montad nekem:
„Jocó, jó a farkad!”,
ha elvakartad.
Hát ez a szerelem ?

Maj' kimegyek innen,
csapok a farodra,
s megpörgetlek, míg nem
dúlsz a karomba.

Mer' úgy odaváglak,
várj csak, ha kivárod,
mer' én senkit nem kívánok
jobban nálad.

IX. PULCINELLA MESÉLI, HOGY MIT CSINÁL ARLEKKINÓ

Idejött a Mercedes márkájú
modern cirkuszos kocsimhoz,
markában csokor barkával,
előbb kedveseket mondott,
aztán megragadott
mind a két markával,

de nem akarom szaporítani,
ugye, a rímeket,
szóval, azt csinálta
velem az Arlekkínó,
amit most te énvelem,

s én igazából még nem is tudom,
hogy a szerelem mi fán terem,
mert ti önző férfiak
mindig csak azt akarjátok,

amit mi.

X. A ragadtatás (Pinocchio Sürgő Sárához)

Kedves Sára,
igyekszem, hogy jómodorban
meséljem a dolgokat
és míveljem az elragadtatást,
annak, akitől függ
szatyori költségvetésem,
de a nép olyankor fanyalog:
„Nem az érdekünkben szól ez.”

Így tehát ha választékosan,
s méltóságomat őrizve
rejtélyesen mondom,
népemnek meg magamnak is,
s királynak, államelnöknek,
és helyi potentát-alakoknak
egészen a főcsővezetőig,
mívességem folytán
éppen csak az érti meg
aki művelt,
s akitől a
szatyoriságom helyzete függ,
s nem ad.

S aztán, ha „egyenest mellbe”,
vagyis, ha beolvas
jól az ember,
hullámszik a taps ugyan,
de a szatyoriság
megint csorbát szenved.
Akkor aztán pláne.

De táncba visznek engem is.

Tehát bolondozva,
önmagamat lefokozva
– s így eleve mentséget keresvén –
magamat is tréfának állítván,
ez talán jobb lenne, ámde,
tiltakozik bennem az önérzet.

Mondjad, Sára, hogyan kell csinálni?

Kedves Sára,
mivelhogy a szoknyád széle
páholyokig felcsap,
s nemcsak a deszkapadon
zsibongók szívják leányos jószagát,
s beteríted őket forgásoddal,
nem gondolom én, hogy kurva volnál,
vagy legalább is csak annyira,
amennyire kelletik,

szóval, ahogy én is.

Igaz, én a buggyos nadrágomban.

XI. Bolondozás asszonyomnak

Húzza el a függönyt, asszonyom, s csacsogjon,
nem mondtam volna eddig még, hogy főherceg vagyok?
Némi enyhe fűszert azért szoktam vinni az egészbe,
hogy kellemes történetünknek hét izgalma is legyen.

Itt, e széles reneszánszserkélyen, tudja, drágám,
hogy hányszor megmosolyogtuk már Velence arcseit,
s néha meglepődtem is: „Che cosa è?”
(Én például tíz-húsz arcot hordok. Lesímogathatja Ön.)

Újabban ilyen hús késő évszakon
íme kivezetem Önt a vízköpő ördögpfák fölé,
és elnézem, amint az erkélyen az ismert könyökét
illeszti szellőző városunk tetőire. (Persze... látványnak.)

Beszélgetés Görömbei András Kossuth-díjas akadémikussal, a Debreceni Egyetem irodalomtörténész-professzorával

– *Hol, miben érhető tetten a korunkat jellemző kulturális válság eredete, gyökere?*
 – A kulturális válság gyökerét abban az eszöklcsi romlásban látom, amelyik a bármí áron való anyagi és hatalmi érvényesülést emelte a legfontosabb emberi normává. Ennek a bajnak a magyarságban mély gyökerei vannak. Egyik oka a magyarság abszurd kiszolgáltatottsága Trianonban és Trianon óta mindmáig. Ha egy nép évtizedszámra azt tapasztalja, hogy sorsának alakításakor hiába folyamodik az értelem és az erkölcs érveihez, akkor előbb-utóbb elfordul azoktól. Ha azt látja, hogy akik lopnak, csalnak, hazudnak, semmiféle büntetést és megrovást nem kapnak, akik pedig tisztességesen élnek és dolgoznak, azoknak sem anyagi, sem erkölcsi megbecsülése nincs, akkor ez a tapasztalat romboló hatású. Lassan oda jutunk, hogy a becsület és a tisztesség értéke eltűnik az életünköl.

A kommunista diktatúra idején azzal vigasztaltam magamat és tanítványaimat is, hogy egy nemzet akkor ítéhető meg, ha szabad. Aztán, amikor szabadok lettünk, szomorúan tapasztaltam, hogy a szabadság mutatta meg igazán, hogy mennyire semmivé váltunk. Elértük azt is, hogy a becsületes munka, az egyenes emberi magatartás nem vonz, hanem nevetség tárgya.

– *Mennyire kap helyet a kultúra, a művészet, az irodalom a sajtóban, van-e megfelelő tere?*

– A válság éppen abban mutatkozik meg legjobban, hogy az értékes emberi magatartást ösztönző kultúra háttérbe szorult. Megszűnt életalakító, magatartásformáló ereje, mert a társadalom értékrendjében nem kap helyet. Az értékes kultúra szinte teljesen kiszorult az újságokból. A kereskedelmi szempont szerint csak azt érdemes támogatni, ami feltűnést kelt, ami szórakoztat. Folyóirat persze rengeteg van, sokkal több annál, amennyi érték terem. Még ez sem volna baj, hiszen a kultúra természetéhez tartozik az érték kiválasztás összetett jellege is. A baj az, hogy nincs értékelő közvélemény. Az egyén és a nemzeti közösség önismeretének alakítása szempontjából értékes művek nem kapnak figyelmet. Nem válhatnak közösségformáló erővé. A médiában – tisztelet a kevés számú kivételnek – a színvonalatlan szórakoztatás uralkodik. A szellemi-erkölcsi tekintélyek helyét elfoglalta a kultúrához méltatlan súlytalanság. Nincsenek a közösség tudatában eligazító, mértékadó személyiségek. Az érték kiválasztás és érték tanúsítás ugyanis komoly szellemi munkát igényel. Ez pedig azért nagy baj, mert globalizálódó világunkban létkérdés a személyiség és a nemzeti közösség sorsa, jövője szempontjából a méltó emberi magatartás, a személyiség és nemzeti közösség értékeinek a tudatosí-

tása és gyarapítása. Minden embernek és minden közösségnek elemi igénye és érdeke az, hogy azonos lehessen önmagával, hogy legyen saját arca, jelleme, jellege. Különben semmivé válik, felolvad „a világ kohójában”. A karakter formálásában, kiteljesítésében pedig meghatározó szerepe volna a kultúrának, az egyéni és a közösségi önismeret legfőbb forrásának és legpontosabb megítélőjének.

– *Mit kell felvállalnia, milyen felelősséget kell viselnie manapság egy tollforgató, „írás-tudó” embernek?*

– Az írástudók felelőssége minden időben nagy. A magyar és az egyetemes kultúra története azt tanúsítja, hogy a közösség azokat őrizte meg emlékezetében ma is tápláló forrásul, akik ennek a felelősségnek megfeleltek. Az egyéniségek és a művészi módszerek ezerfélék lehettek, de a legnagyobb művek szándékuk szerint az emberlét felelős formálói voltak. Számomra ma is azok a művek a legfontosabbak, amelyek esztétikai értékük révén mély és létérdekű élményben részesítenek.

Az írástudók felelőssége véleményem szerint ma semmivel nem kevesebb, mint történelmünk során bármikor volt. Teljesítése azonban sokkal nehezebb, mert a világ nem figyel az írástudókra. Figyelem nélkül pedig fölöttébb nehéz létformáló hatást elérni. Pedig a művészet a valóság elemeiből a valóság fölé emelt olyan külön világot, amelyik létformáló ítélet is.

– *Hogyan látja, vannak-e szekértáborok a magyar irodalomban, s ha vannak, mi jelent a feloldhatatlan ellentétet vagy ellentéteket?*

– „Szekértáborok” ma is vannak a magyar irodalomban. Legyenek is, hiszen a *szekértábor* szó az eredeti értelmére szerint értékvédő. A baj az, hogy ma a különféle ízlésirányok képviselői szégyenletes tájékozatlanság alapján ítélkeznek a másik tábor értékeiről. Nem olvassák el, nem nézik meg műveiket, hanem eleve rossznak, jelentéktelennek tartják azokat. A különféle nézetek színvonalas párbeszéde, vitája nagyon fontos értékteremtő tényező lehetne. A kommunista diktatúra idején a szellemi élet legjobbjai összefogtak az emberi méltóság védelmében. A szabadság ebben a vonatkozásban is szégyenbe hozott bennünket, mert már az első pillanataiban nem a nemzeti egység kimunkálása lett a fontos, hanem a politikai nézetkülönbségek hatalmi tényezővé avatása. Nagy Gáspár pontos látéletét idézem: „Mint a békebeli / kannibálok / egymást zabálják / föl a barátok / mintha nem volna / már ki ellen / hurrá hajrá most / egymás ellen!”

A kultúrában az igazi értékek pedig soha nem oltják ki egymást, hanem megerősítik, továbbviszik. A szekértáborok egymást kizáró magatartása okozza azt, hogy a magyar nemzet a leelemibb érdekeit sem tudja egységesen képviselni. A 2004. december 5-i népszavazás is ezt mutatta meg. Az igazságtalanul szétdarabolt magyar nemzet szellemi-lelki egységének az erősítésénél fontosabbnak bizonyultak a pártpolitikai érdekek. A fontossági sorrend ilyen semmibe vevése a nemzet ellen elkövetett bűn. Azoknak a kisebbségi magyaroknak a jóvátehetetlen megalázása, akik hét szomszédos országnak

ítélve is több mint nyolc évtized óta ragaszkodnak a magyarsághoz. Teszik ezt annak ellenére, hogy Magyarország számtalanszor magukra hagyta őket.

– *Több nagy veszteség is érte a közelmúltban a magyar irodalmi életet, meghatározó egyéniségek mentek el. Van utánpótlás, van olyan nemzedéki kör, amely tud válaszolni a fontos kérdésekre?*

– Bármilyen nehezek voltak a huszadik század évtizedei, a magyar irodalom minden korszakában kibontakoztak olyan nagy egyéniségek, akik életművükben megteremtették az erkölcs és az esztétikum egységét. Ennek révén személyiségük szellemi-erkölcsi erővel formálta a közösséget is. Ezeket az alkotókat nagy figyelemben részesítette a közösség. Ők viszont hatalmas szellemi-lelki erőt is kaptak ettől a figyelemtől.

A posztmodern kor az organikus személyiséget, organikus kultúrát megkérdőjelezte, és kiiktatta a tudatából. Ma is nagyon sok tehetséges fiatal van, de úgy érzem, egyelőre nem tudtak elég figyelmet kapni a legerősebb tehetségek sem. Érdekes, színvonalas művek sokaságát olvashatjuk tőlük, de csak nagyon ritkán érezzük műveikben az átütő erőt, a mélyre ható esztétikai élményt. Ki-ki a saját ízlése szerint választhat közülük, de nem látszanak még eléggé a mindenki számára megkerülhetetlen egyéniségek, életművek. Lehetséges, hogy ez csak idő kérdése. De az is lehet, hogy a mai kor más magatartásokat igényel, mint a korábbiak. A magyar társadalom annyira megosztott, annyira szórt, hogy a legfontosabb kérdésekben sincs értékeltű és természetes közmegegyezés.

– *A nemzettudat mennyire szükséges formálója az irodalomnak, mivel lehet több egy alkotás, ha nem csupán a nyelv játékát, eszközeit, lehetőségeit használja?*

– A nemzettudat és az irodalom egymást formálják. Az irodalom a nemzettudat gazdagításának, erősítésének nélkülözhetetlen eszköze. Az anyanyelvet viszont nem véletlenül nevezte Illyés Gyula „fölnvelő édesanyám”-nak. A nyelv az ember legteljesebb megnyilatkozása, világának kifejezője és alakítója. Az irodalmi műalkotásban a nyelv játéka is lehet „holtsúlyos”. A közgondokkal telített mű is lehet értéktelen. A remekmű a nyelv révén alakítja, formálja tudatunkat, egyéniségünket. Az anyanyelv és az emberi eszmélet összetartoznak. „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember” – írta Sütő András. A nyelv óriási lehetőségünk és felelősségünk. Rajtunk múlik, hogy mire használjuk.

– *Miért tartotta fontosnak, hogy monográfiákkal is szóljon az olvasókhöz, s miért éppen ezek az alkotók kerültek előtérbe?*

– Azért szeretem a monográfiát, mert számomra nagy szakmai és emberi kihívás egy-egy alkotó életművének az együttlátása és megértése. A személytelenség és a szórt személyiség elméleteinek divatja idején is úgy gondolom, hogy a személyiség az emberlét legfontosabb alapegysége. Egy-egy személyiség és egy-egy életmű megismerése fontos tanulságokkal bír az emberlét alakítása szempontjából. Monográfiáim hősei – *Sinka István* (1977), *Sütő András* (1986, 2007), *Nagy László* (1992, 2005), *Csoóri Sándor* (2003), *Nagy Gáspár* (2004) – egymástól különböző egyéniségek, de életművük közös jegye az,

hogy a magyarság legfontosabb sorskérdéseivel is szembenéztek, és erkölcsi-szellemi magatartásukkal a legreménytelenebb időkben is személyiség- és közösségmegtartó erőt adtak.

A paraszti világból származtak, onnan emelkedtek értelmiségi pályára, de életművük az „alulso Magyarország”-ért való felelősség példája. Egyetemistaként olvastam Sinka István *Szóljon, aki látta* című versét: „Dús András juhász volt, már fekete a képe; / leásták pihenni, / le a fák tövébe. // Fiatal volt, mégis / görbe volt a háta – / ... Istenem, magyar volt: / szóljon, aki látta.” Azonnal személyes közöm lett hozzá, hiszen én is az „alulso Magyarország”-ból jöttem. Ugyanazt az életprogramot erősítette bennem, amelyet Illyés Gyula *Három öreg* című költeménye még gimnazista koromban adott. Ezt a felelősség-érzést és küldetést erősítette bennem Nagy László *Anyaképe* is: „Szándékom eltemetője / puska előtt se lehetnék, / süvíti bennem az emlék / mire szegődtem.” Csoóri Sándor versei és esszéi gimnazista korom óta segítenek. Sütő András regényei, esszéi és drámái is erőforrásaim ma is. Sokszor idézem az ő Szervét Mihályának értelmiségi hivatásunknak teljesítésére szólító szavait. „Gyertyát nem azért gyújtanak, hogy véka alá rejtsek, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék és fényét vesse mindazokra, akik a házban vannak. Gondolkodó emberek, ti vagytok a világ világossága, nem rejthető el a hegyen épített város...” Nagy Gáspárnak még az első kötete sem jelent meg, amikor verseiből megéreztem, hogy ő nagyon fontos nekem. Életem nagy ajándéka, hogy már akkor bensőséges barátságot kötöttünk. Erkölcsi imperatívuszai és ítéletei már az első verseiben magatartásformáló erővel szólaltak hozzám, életműve egyszerű esztétikai és erkölcsi érték.

Sinkáról a verseivel való első találkozásom után egy évtizeddel jelent meg a monográfiám, Sütő Andrást 1970-ben fedeztem fel magamnak, monográfiám 1986-ban jelent meg róla, majd kiegészítve 2007-ben. Nagy László *Himnusz minden időben* című kötetéről már 1965-ben kritikusi szemináriumi dolgozatot írtam, a monográfiám negyedszázaddal később készült el. Nagy Gáspár művészetével több mint harminc, Csoóri Sándoréval több mint negyven évig éltem bensőséges kapcsolatban a róluk szóló monográfia megírása előtt. Ez nemcsak lassúságot jelent, hanem hűséget is.

Monográfiám hősei valamennyien vállalták és tisztán őrizték az 1956-os forradalmat.

Szenvedtek a magyar nemzet szétदारabolása és a kisebbségi magyarság kiszolgáltatottsága miatt. Következésképpen küzdöttek az egész magyar nemzet összetartozás-tudatának erősítéséért, a kisebbségi magyarság emberhez méltó életéért.

Ezek a törekvések olyan természetesen és mélyen áthatják életművüket, hogy közösséget megtartó üzeneteik ma is létfontosságúak, ma is időszerűek. Ma is velem vannak.

Éppúgy, mint az a két óriás, akikről ugyan monográfiát nem írtam, de életművükből ma is naponta élek. Talán mondanom sem kell, hogy Németh László és Illyés Gyula életművéről van szó.

– *Hogyan látja a magyarság jövőjét, ha mindezt a kulturális önazonosság szemszögéből nézzük?*

– A kultúra az egyéni és közösségi tudatformálás eszköze. A magyar kultúra mai legnagyobb feladatának én a magyarság morális megtisztítását, megújítását, az emberlét értékeinek védelmét látom. Szerintem a magyarság megmaradásának létfeltétele az, hogy megerősítse a teljes magyarság összetartozás-tudatát. Az Európai Unió lehetőséget is kínál erre, de azzal élni kell tudnunk, különben a nemzeti végzetünket teljesítjük be, hiszen a szomszédos országok homogenizáló törekvései idején magára hagyott kisebbségi magyarság fogyása elképesztően fölgyorsult. A globalizálódó világban csak akkor maradhatunk meg magyar nemzetként, ha értékeinket a nemzeti tudat megújítására és megerősítésére használjuk. Különben felolvaszt bennünket „a világ kohója”. Sokak szerint ezt sem baj. Én azonban alapvető emberi igénynek tartom azt, hogy magyarként is megmaradjunk. Végző soron ez a nagyvilág érdeke is, hiszen nyelvünk és kultúránk különlegessége az emberiség számára is érték és külön szín. Öntékozlásunknak azonnal véget kellene vetnünk. Az identitás, önazonosság fontos jegye a változás is. Öntékozló vonásainkat létérdekű értékeinkkel kell felváltanunk.

Bérczessy András

Görömbei András

1945. február 5-én született Polgáron. Általános iskoláit szülőfalujában, középiskolai tanulmányait a Győri Bencés Gimnáziumban végezte. 1968-ban szerzett magyar szakos tanári diplomát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1970-ben védte meg egyetemi doktori értekezését, melynek tárgya a felvilágosodás- és a reformkori magyar irodalom történelemszemlélete volt. Kritikákat már egyetemista korában publikált, hamarosan a XX. századi magyar irodalom története vált a fő kutatási területévé. 1977-ben védte meg kandidátusi értekezését, melynek témája a csehszlovákiai magyar irodalom története volt. Akadémiai doktori disszertációját (1991) Nagy László költészetéről írta. 2001-ben az MTA levelező tagjává választották.

1968 és 1970 között a hajdúböszörményi Bocskai István Gimnáziumban tanított magyart, oroszot és németet. 1970 óta dolgozik a Debreceni Egyetem (korábban: KLTE) Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetében, 1992 óta egyetemi tanáraként, 1995–2003 között intézetigazgató volt. 1989 és 1992 között a Helsinki Egyetem vendégprofesszora, 1993 és 1995 között a KLTE oktatási rektorhelyettese volt. Az 1996–97-es tanévben a Bécsi Egyetem Finnugor Intézetének meghívására vendégprofesszorként Bécsben tanított.

A pályakezdése idején végzett régi magyar irodalmi kutatások után három nagyobb

témakörrel foglalkozott eddig behatóbban: a XX. századi magyar lírával, a népi irodalommal és a határon túli magyar irodalmakkal. Mindhárom kutatási témából több könyvet és viszonylag nagy számú tanulmányt, esszét publikált. Törekvése az, hogy a legbonyolultabb szakmai kérdésekről is közérthetően beszéljen és írjon. Az irodalmat az egyéni és nemzeti önismeret alapvetően fontos tényezőjének tekinti. Egyetemista kora óta együtt szemléli a magyar irodalom egészét. Soha sem fogadta el a korábbi irodalompolitika nemzetet csonkító, kirekesztő koncepcióját, mely csak a határainkon belüli magyar irodalmat tekintette magyar irodalomnak. Fontos törekvése az, hogy a magyarság szellemi egységét helyreállítsa, nemzeti önismeretét gazdagítsa. Kiemelkedő szerepe van abban, hogy a határon túli magyarság irodalma ma már az egyetemes magyar kultúra természetes része. Az esztétikai érték szerves részének tekinti a műalkotásokban testet öltött erkölcsi értékeket is. A magyar népi irodalom legjelentősebb alakjairól írt tanulmányaival és könyveivel azt is dokumentálta, hogy a közösségi felelősség és az esztétikai érték a remekművek esetében fontos közösségformáló tényezőként kapcsolódik össze. Ezménye a tudós tanár: tanári, irodalomtörténeti, szerkesztői és irodalomnépszerűsítő munkásságát szorosán összetartozónak tartja.

Eddig tizennyolc önálló könyvet publikált és huszonkét kötetet szerkesztett. Könyveiről kétszáznál több önálló kritika és ismertetés jelent meg.

A *magyar irodalom rövid története* című könyve a magyar mellett finn és ukrán nyelven is megjelent. A *Kisebbségi magyar irodalmak* című könyve eddig három kiadást ért meg. A *Nagy László költészete* című akadémiai doktori értekezését az 1992-es megjelenése után 2005-ben változatlanul újra kiadták. A Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete által Görömbei András 60. születésnapjára kiadott bibliográfiája közel 700 tételt tartalmaz.

Munkássága fontos részének tekinti a doktori (PhD) képzést. Talán ennek köszönhető, hogy hatvanadik születésnapjára tanítványai egy köszöntő kötettel (*Cselekvő irodalom*, 2005) ajándékozták meg, melyben tíz tanulmány méltatta munkásságát, a többi tanulmány pedig az ő munkásságának témaköreire kapcsolódott.

Munkássága fontos részének tekinti irodalmunk értékeinek közérthető közvetítését, melyet szerkesztői munkájával is segít. Ennek elismeréseként a „köszönő és megköszönő ige” című könyvecskét, melyben tizenhárom ismert magyar író méltatja munkásságát.

Alapító társszerkesztője a Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete Csokonai Könyvtár című irodalomtörténeti könyvsorozatának, melynek eddig 40 kötete jelent meg. 1992 óta a *Hitel* című irodalmi folyóirat szerkesztője.

Elnöke az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának. Alelnöke a Nemzetközi Magyarágtudományi Társaságnak, tagja az MTA Közoktatási Elnöki Bizottságának és az MTA I. Osztálya Irodalomtudományi Bizottságának.

Munkásságát 1987-ben József Attila-díjjal, 1988-ban Csokonai-díjjal, 1993-ban az Év Könyve jutalommal, 1997-ben Tamási Áron-díjjal és Széchenyi Professzori Ösztöndíjjal, 1999-ben Pro Literatura-díjjal, 2000-ben Tiszatáj-díjjal és Kossuth-díjjal, 2004-ben Arany János-díjjal, 2005-ben Szilárd Leó Professzori Ösztöndíjjal ismerték el. 2005-ben magkapta a Czine Mihály-díjat és az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány Hídverő-díját. 2002-ben Polgár városa, 2003-ban Debrecen városa választotta díszpolgárává.

Önálló kötetei

Sinka István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. 189 p.

A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 444 p.

A hetvenes évek romániai magyar irodalma. (1971–1980) – [Bertha Zoltánnal] TIT, 1983. 201 p.

A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980. [Bertha Zoltánnal] TIT, 1983. 212 p.

Napjaink nemzetiségi magyar irodalmi I–II. (Fakultatív tanári kézikönyv.) – OPI, 1984. 96, illetve 126 p.

„Ki viszi át...?” (Esszék, tanulmányok.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1986. 442 p.

Sütő András. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. 314 p. Második, bővített kiadása: Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 282 p.

Unkarin kirjallisuuden historia. Helsinki, 1991. 140 p. Fordította Johanna Laakso. Magyar változata: *A magyar irodalom rövid története.* – Helsinki, 1992. 203 p. Ukrán nyelvű kiadása: Nyíregyháza, 1997. – 224 p. Udvardi István előszavával. Fordította Musketik Leszja.

Nagy László költészete. Magvető Kiadó, Bp. 1992. 443 p. Második kiadása: Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005. 677 p.

Napjaink kisebbségi magyar irodalma. Tankönyvkiadó, Bp. 1993. – 336 p. (= *A napjaink nemzetiségi magyar irodalmi I–II.* átdolgozott, 1990-ig kibővített változata.) Második kiadása 1997-ben jelent meg: *Kisebbségi magyar irodalmak 1945–1990.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 336 p. Harmadik, bővített kiadása: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000).* Debrecen, 2001. Kossuth Egyetemi Kiadó 358 p.

Kérdések és válaszok. Tizenhét interjú a hetvenes évekből. Antológia Kiadó, Kecskemét, 1994. 242 p.

A szavak értelme. Tanulmányok. Püski Kiadó, Bp. 1996. 464 p.

Létértelmezések. Tanulmányok, esszék, kritikák. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 466 p.

Csoóri Sándor. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003. 288 p.

Irodalom és nemzeti önismeret. Nap Kiadó, Magyar esszék, Bp. 2003. 402 p.

Nagy Gáspár. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2004. 256 p.

Sors és alkalom. Válogatott beszédek és vallomások. Tiszatáj Könyvek. Szeged, 2008. 316 p.

Azonosságtudat, nemzet, irodalom. Nap Kiadó. Magyar esszék. Bp. 2008. – 376 p.

fotó: Kalmár Béla

Kolozsvári Papp László

A diák utolsó története*

3.

Ottó nagyfiú volt, érettségizni fog, mint azt szükségtelen nyomatékka a nevelőapja, Lajos bejelentette, ha kellett, ha nem!

És valamilyen megmagyarázhatatlan okból Ottót vagy az érettségijét, félteni kellett Évától. Tibor többször hallotta az apját és Lajost, amint arról váltanak valahogy földközben kúszó szavakat – Tibor ilyeneknek látta őket, amint lefolytak az apja és Lajos ajkán –, hogy Éva elcsavarta az Ottó fejét, eltéríti a tanulástól. Így nem lesz belőle semmi! Ezt még értette. De azt már végképp nem, hogy mit képzel magáról az a kis bestia.

Éva gyönyörű volt. Tibor nem ismert nála szebb lányt. Miután megismerkedett Etelkával, Éva megmaradt a legszebbnek. Etelkára nem illett rá az, hogy szép, hogy csúf. Etelka lebegett, Éva lépkedett.

Ottó tehát titokban találkozgatott Évával, akivel egy udvaron laktak, Éva a Lábasházban, az udvaron, az árkádok alatt, Ottó a hosszú udvar végén, az emeleten, már nem is a Lábasházban, hanem egy másikban, ami patkó alakban zárta le az utcahosszú udvart. És Ottó gyakran azt hazudta akkor, hogy vele van, s közben Évával találkozott.

Gyakran mentek a Hójába, s Tibor néha tanácstalanul álldogált, amikor Ottó és Éva csókolózni kezdett egy fa alatt. Máskor moziban voltak, s Tibor látta, hogy Ottó fogja az Éva kezét. Télen beültek melegedni a telefonközpont várótermébe, tavasszal lementek az állomásra, a Fellegváron, a Kővári-telepen át, s a repülőhídról nézték a vonatokat. Az állomásról néha lementek a vasúti hídig, s a síneken egyensúlyozva egészen a bőrgyárig, s az 1-es autóbusszal mentek fel a Főtérrre.

Ottónak mindig volt pénze, s Tibor, akinek soha, beleizzadt a gyönyörbe, hogy Ottó neki is vált jegyet az autóbusszon, ahol egyszer akkora volt a tömeg, hogy neki nyomták Évának, s ő a hasán érezte a lány fenekének a vágását. Attól kezdve valami tétova irigység éledezett benne Ottó iránt, s halt el mindig szinte azonnal, s nem volt érthető az egész. Éva másé volt, neki sohasem jutott eszébe, hogy lehet neki is egyszer egy Évája. És hogy Ottónak milyen része volt Évából, arról sohasem beszéltek. A gyermekszerető nagyfiú módján atyáskodó Ottó szemérmes volt, könnyen pirult. Tibor úgy érezte, ott helyben elnyeli a szégyen, valahányszor az az autóbusszoszás eszébe jutott. És mégis leste Évát, az állapot, amibe került tőle, valahogy

---

* Részlet a szerző hamarosan megjelenő regényéből

gyúrható volt. Kereste az újabb autóbuszozás lehetőségét, amikor azonban tényleg autóbuszra szálltak, ezúttal az 5-ösre, a Törökvágásnál, hogy bevitessék magukat a Malom utcába, Tibor messzire húzódott Évától, nehogy akár a válluk összeérjen. De mégis összesimulva álltak, érezte Éva testének halmait a hasán, pedig hát Éva Ottó mellett ült, ő pedig háttal állt nekik. És ez volt végül is a jó. Volt neki is egy Évája, aki nincs, de aki fölött úgy rendelkezett, ahogyan kedve szottyant rá. És amikor a véletlen is segítségére sietett, immár példátlan gyönyöröket élt meg lefekvés után, egymagában, az ágyban.

Mert véletlen volt, hogy ott ültek a Hója alatt, a dombon, s nézték az elmenő vonatokat, s Ottó felkiáltott:

– Guruljunk!

És már le is vágta magát, s lehengergőzött a lankán, ő pedig utánavágta magát, s ahogyan eldőlt, mélyen belátott az Éva szoknyája alá. Éva szoknyája csak a térdét takarta, elől szabadon hagyta a rózsaszínű bugyit, aminek az alsó részét, körbe a combokon, gumi tartotta s fodrosította. És attól fogva Tibor nem tudott másképpen nőt elképzelní, mint rózsaszínű selyemben. Néha betegnek érezte magát az emlékétől, máskor szállt tőle, mint kitárt szárnyú madár. Ő volt a szálló madár, és ő volt az is, aki a madarat látta. És ez gyönyörű volt.

Ottó szürke iskolás ancúgot viselt, de szombaton malagambistává vedlett át. Vastag gumitalpú cipőt vett fel. A gumitalp piros, fekete, narancssárga rétegekből volt, s Ottó méltóságteljesen ringatózott rajta, mint egy cirkáló. Tibor tudta, hogy ezeket a cipőtálpakat a Malom utca sarkán, a vulkanizálónál lehetett megrendelni, ahová ő a gumilabdáját vitte, ha kipukkadt. Ottó ki tudja, honnan szerzett gumit, amiből az elátkozott talp készült. Elátkozott, hiszen aki ilyen cipőt viselt, s akit malagambistának neveztek az iskolában, az az ördöggel cimborált, s számíthatott a legsúlyosabb büntetésre, ami csak egy diákot érhet. De Ottó megúsza, igaz, hogy csak szombaton és vasárnap vette fel a gumitalpú cipőt, a vitorlanadrágot, s hajtotta ki a kiskabátja fölé az inge gallérját. Mint egy hintáslegény! – hallotta Tibor Lajostól, a nevelőapától, s ez legalább akkora átoknak számított, mint az, ha malagambista.

A vastag gumitalp és a vitorlaszárú nadrág tartósan megalapozta Tibornak az Ottó iránti csodálatát. És mennyi egyéb csodálnivaló volt még ezen az ifjún, azon túl is, hogy mindig volt pénze, s rendelkezett egy olyan lány szerelmével, aki gumiszáras, rövid, rózsaszínű selyembugyit visel. Ottó rejtélyes módokon rengeteg könyvhöz jutott hozzá. És micsoda vágyott, féltáult gyönyörűségeket okozó könyvekhez! Nova, Pesti Hírlap Könyvek, ½ pengős regény, 1 pengős regény! *A Yukon fia mindig megfizet, A vörös főkönyv, A texasi bandita, A cowboy esküje*. És a leggyönyörűbb, minden gyönyörű könyvnél gyönyörűbb: *A közveszélyes ember*, aminek Tibor még az íróját is megtanulta: Peter Cheyney, pedig sohasem tudatosult benne igazán, hogy ezeket a könyveket írják, s az író neve mindig rá van nyomtatva a könyvre.

Ottó olyan rejtélyeket tudott, hogy lakik Váradon egy ember, akinek száz meg száz ponyvaregénye van, cowboyregények és detektívregények, s vadonatúj, s vásárolhat belőlük az ember, ha van pénze. Attól fogva Tibor, aki volt már egyszer Váradon, úgy képzelte, hogy ez a legendás férfiú a Kanonok-sor egyik házában lakik, az udvarról boltíves ajtón lehet belépni a boltozatos terembe, ami tele van plafonig ponyvaregényekkel. És az igazi az, mint Ottó mesélte, amikor az ember neonfényben olvas, ami nem rontja az ember szemét. Tibor még sohasem látott neonlámpát, s ezért, de főleg azért, mert Ottónak még azt is elhitte volna, hogy járt a Holdon, azt hitte, hogy az életben a legtöbb, amit elérhet, az az, hogy ül kettesben Ottóval egy sötét konyhában, és soha el nem fáradó szemmel ponyvát olvas neonfénynél.

Ha a könyvek váradi kánaánjába sohasem jutott is el Tibor – pedig hogy ígérte Ottó, hogy elviszi! – az ószerre gyakran kijártak.

Az ószer a vágóhídnál volt, de már az odavezető Dézsma utcában és a Mészáros utcában is lerakosgatták az emberek a járdára, rossz rongyokra vagy újságpapírosra a retyerutyát. Ők csak könyveket néztek, s a csodálatos Ottó, akinek mindig volt pénze, vásárolt is néha. Tibor halomban álló Vernéket látott, s émelygett a vágytól. Egyszer sikerült rábeszélnie Ottót, hogy vegye meg az *Afrikai őrjáratot*, máskor pedig Évát, hogy beszélje rá Ottót, vegye meg a *Dugó Dani titkos útont* és a *Tengerjáró Dugó Danit*. Éva blúzokat, sálakat, szoknyákat próbált magára az ószeren, s néha megfogta Ottó kezét.

De Éva keze, amint Ottó kezéhez ér, igazán mellékes volt, ha Tibor kitévelygett az ószerre. Mintha Kolozsvár minden kincse ömlött volna össze a téglalap alakú Közvágóhíd tere. Súlyos bársonyfűgönyök, sárgaréz fűgönyrudak, csillogó metszett üvegpoharak, ezer színben, amilyenekkel a mindennapi életben sohasem találkozott: üvegek sötétlilában, tintakékben, de olyan tintakékben, amilyen tintája Tibornak sohasem volt. Üvegekelyheken cifra, sosem látott sárga és sosem látott indák. Másokon mosolygós királynék és komor királyok, koronájuk üvegesen csillog. Lehetett kapni színes üveglapokat is, amilyenekkel a szobák felső ablakait rakják ki, vagy az ajtók fölötti ökörszem-ablakokat üvegezik be, s ezek aztán csodálatos színekkel árasztják el a szobákat, ha visszasüt rájuk a nap. Az ószeren minden sokkal színesebb volt, mint a városban! Mintha a város minden színét, ami még volt neki, az ószerre hordta volna, hogy maga megmaradjon falszürkében, hónaljban izzadó ing mintázatában, vizesedő falakban. Honnan kerülnek ide ezek a színek? A Vernékönyvek pirosa, aransárgája, sárgászöldje, kékje? May Károly komor mohazöldje, ami mintha már a könyv borítólapján is odakínálkozna Old Shatterhandnak, hogy észrevétlenül kússzék a gonosz kománcsok sátorához, s kihallgassa gaz terveiket. Tibor, aki a sötét, esős Sétatérig rohant, gombóccal a torkában, s végül már nem tudott uralkodni sírásán, amikor meghalt Winnettou, nem értette, hogy a mai könyvek miért fakók, miért nem szín egyetlen szín sem, holott hát színesre festenek a

városban mindent. Igaz, főleg pirosra, de hát nem szép a piros szín; s amikor egyszer egy jó órát állt az állomásnál, s nézte, hogy a festő előrajzolja, majd kiszínezi a félemler-magas betűket: SZOVJET HATALOM PLUSZ VILLAMOSÍTÁS! – volt még egy vagy két szó, de annak kifestését már nem várta meg –, nem értette, hogy ezek a piros betűk miért nem szépek.

Tibor nem csupán Winnettouval halt meg szinte, hanem minden egyes könyvvel, amit elolvasott, s nem olvashatott el újra, hiszen már tudta, mi történik benne. S a könyvek mintha fogytak volna, egyre nehezebben lehetett hozzájutni egy igazi könyvhöz – *A négyek társasága, Buda hőse, Abesszínia poklában*. Egy könyv volt kivétel, amit Tibor folyamatosan olvasott egyszer vagy két hónapig egyvégteiben, s máskor is egyszer-egyszer, s amikor tán a negyvenedik elolvasásánál tartott, szörnyű kiüresedettséget érzett, mintha eltűnne a talpa alól a talaj. Nem zuhan, de minden pillanatban zuhanhatna. Ilyen hatással volt rá a *Ne sárgulj, Fűzfa* első kötete. Sohasem jutott eszébe, hogy a könyv másképpen is végződhetnék, mint hogy Fűzfa hadnagy otthagyja Mártát, s elmegy a Tátrából, búcsút vesz a Késmárki-csúcstól, a Bolond Gerőtől, a Lomnici-csúcstól, s visszazuhan a háborúba, amit nem szeretett Tibor, egyszer olvasta csak el, és többé soha a Fűzfa hadnagyról szóló másik két könyvet, a *Virágzik a mandulát*, és a *Mihály harcoltat*. A címüket sem értette, miért virágzik a mandula, és ki az a Mihály? Ő André Mártát kereste ezekben a könyvekben, és mintha egyszer utalást vélt volna felfedezni arra, hogy Márta igazából is meghalt, s ott nyugszik a kis tátrai temetőben, de ez nem volt biztos. Szerelmes volt talán a könyv hősnőjébe, André Mártába? Nem, semmiképpen sem érzett olyat, mint Etelka iránt, akinek éjszaka, ha kiszökött az udvarra, hangosan ismételtette, suttogta, kiáltotta a nevét. És Éva viselt csak rövid, alul gumiba húzott rózsaszínű selyembugyit, egyetlen más nő sem, akit Tibor a képzeletére méltatott, vagy inkább akik képesek voltak utat törni Tibor képzeletébe.

Hát hogyan halt volna meg az ószeren percenként, amikor neki egy fitying sem ténfergett a zsebében, s Ottót is hiába kérte, hogy vegye meg ezt vagy azt a könyvet. De látta egyszer ezt a rendíthetetlen nagyfiút is szinte sírni tehetetlen kétségbeesésében. Ott hevert az árnyékban egy pokrócon, egymás mellett *A texasi lovas* és a *Dübbörgő csorda*. Zene Grejtől, ahogyan Ottó mondta, és ott kellett hagyni. Annyi pénz nem volt, annyi sem, pénz sem volt lehetséges. Tibor látta, amint Éva az Ottó homlokba hulló gesztenyeszínű haját simogatja, s Ottó mintha valóban sírt volna. Vagy csak szipogott, náthás volt? S mivel mindenből csak egyetlenegy volt és volt lehetséges Kolozsváron akkor, amikor Tibor Kolozsváron élt, tudta, hogy soha többé nem fogja látni *A texasi lovast* és a *Dübbörgő csordát*. A látás és maguk a könyvek is csak egyszer lehetségesek.

De nemcsak bukások voltak, amikből nincs felegyenesedés, hanem nagy megdicsőülések is. Gyönyörű volt az a nagy köteg Magyar Cserkész, amit Ottó ki tudja,

kitől, hogyan szerzett. Ottó nálánál nagyobb fiúkkal is barátkozott, s a nála nagyobbak irigyelték őt Éváért, s ezért mintha mégis Ottó lett volna a nagyobb, s nem azok, akik tényleg azok voltak. A Magyar Cserkészben felfoghatatlan gyönyörűségek voltak, amik éppúgy mind nem lehetségesek, mint az utazás Grant kapitány nyomában, a Föld körül, a 37. szélességi kör mentén, vagy Old Shatterhand öklöcsapásai, melyektől hullt az indián vagy az olyan gonosz fehér kutya, mint Carter, aki végül megöli Winnettout.

Sátorozások az erdei tisztáson, számháborúk, tábortűz és zászlófelvonás – mert hát vontak fel zászlót épp eleget, vöröset, amit a proletariátus vére festett pirosra, s amit Tibor nem értett, már hogy festhette pirosra azt a zászlót a proletariátus vére, s mi az, hogy proletariátus...? De volt olyan felfoghatatlan talány is a Magyar Cserkészben, mint hogy egy ötliteres uborkásüvegben egyforma golyók vannak, az üveg fényképe, tele golyókkal, ott van az újságban, s azt kellett megmondani és megírni az újságnak, hogy hány golyó van az üvegben.

– Marhaság! – mondta még Ottó is, de azért Tibor megszámlolta azokat a golyókat, amik a fényképen láthatók voltak.

És amikor Ottó kölcsönadta neki egy napra a Magyar Cserkészeket, Tibor megtalálta azt a számot, amiben valaki megírta, hogy hát hány golyó is fért abba az uborkásüvegbe. Úgy csinálta, hogy vett egy uborkásüveget, s megtöltötte golyókkal, aztán megszámlolta őket.

Tibor szörnyű csalódást érzett, mint akit becsaptak, kijátszottak, hiszen hol lehet kapni ötliteres üveget Kolozsváron, s melyik boltban árulják a golyót? Hát nem világos, hogy itt mindenből csak egy van, s ha az az egy megszűnik, mint Fűzfa hadnagy szerelme a Magas-Tátrában, akkor soha többé nem történhet meg még egyszer!

A Magyar Cserkészt azonban lefőzte a Magyar Szárnyak, amelyekhez Ottó ugyan csak rejtélyes utakon-módokon jutott hozzá. Azon a héten minden megszűnt Tibor számára, szinte még Etelkát is elfelejtette, és a jegyszedőnőt egészen elfelejtette. Délutántól estig bújták Ottóval a repülőszűcsőket, s csak annyi hangzott fel néha, hogy ezt nézd meg, apám, nézd, be gyönyörű! Eladdig, hogy Tibor elolvasta a *Gerle 13 útját*, apja féltett könyvét, amit addig azért nem olvasott el, mert nem értette a címét. Mi az, hogy Gerle? És miért van neki 13 útja? Amikor pedig apja megmagyarázta neki, hogy a repülőgépet, amivel körberöpülik a Földközi-tengert, azt hívják Gerle 13-nak, azt végképpen nem értette Tibor, hogy lehet valaminek olyan neve, amiben van egy szám. A hirtelenkező apa pedig felpofozta a fiát, amikor Tibor azt merészelte mondani, hogy az egy sűrűfejű, aki ilyet ír.

De azon a héten Tibor elolvasta a *Gerle 13 útját*, és elvitte Ottónak is – ha az apja megtudja, megnyúzta volna –, s Ottó is elolvasta. S mivel Éva nem akarta elolvasni, Ottó elmesélte neki.

Aztán megtörtént az, ami mindent, Magyar Cserkészt, Magyar Szárnyakat, Aller

családi lapot, ami németül volt, s nem is biztos, hogy Aller volt a címe, de iszonyatos kalandjait nézegették képen a két rosszcsontnak, akiket végül megdarál egy gép, s a falatjaikat felcsipegetik a földről a libák, jött tehát valami, ami mindent fölülmúlt.

Ottó vastag, fekete táblájú könyvet nyitott ki a konyhaasztalon, s lejjebb húzta a zöld ernyős, porcelántojásos lámpát. Tibor egy csillogó fényképet látott, ami titokzatos szerkezetet ábrázolt. Mint valami óriás súly, amit súlyemelők emelgetnek, közepén vastag rúdféle, ami nem rúd, a két végén egy-egy gömb, ami nem gömb. S ebbe a formába, amivel még sohasem találkozott a tekintet, mint valami aprócska bombatölcsérek, amiket annál többet látott Tibor a Hójában vagy az állomáson túl, bombanyomok mélyedtek, s mindenik világitott, mintha lámpa égne bennük, vagy lámpafény tükröződnék az üvegükről, hiszen könnyen lehet, hogy a tölcserkéket üveg borította.

– Zeusz-planetárium – mondta ünnepélyesen Ottó. – Minden csillagot meg lehet nézni velem! Az egész égboltot!

És már olvasta is, akadozva – különös mód Ottó, aki bújta a könyveket, akadozott, ha fennhangon kellett olvasnia. Olvasta, hogy a Zeusz-planetárium mire képes. Tibor nem nagyon értette. A megilletődöttség azonban gombócot képezett a torkában, épp, mint amikor Winnetou meghalt: hogy hát ők itt az Ottóék konyhájában, a csupasz körte fényében bepillanthatnak a csillagos ég titkaiba. Igaz ugyan, hogy csak a Zeusz-planetáriumot látják, amibe be lehet pillantani, de ez nem számít, ez életük legjelentősebb lépése, hiszen ők tudják, s a városban senki más nem tudja, hogy létezik a Zeusz-planetárium, amit úgy írnak – Tibornak muszáj volt megjegyeznie, hiszen hogyan hengegjen el vele az iskolában, úgy írják, hogy ZEISS, s hogy az a szó mit jelent, hogy planetárium, hát az ugyan mindegy, ezt jelenti, ami itt csillog-sötétlik a fényképen.

Gyönyörű volt az élet.

December közepe volt, nagy hó hullt Kolozsváron, amikor először engedték el Etelkát Tiborral az Operába.

Etelka indulásra készen állt az előszobában, amikor Tibor becsengetett, s kinyílt az ajtó előtte. Mellette az anyja, akinek örökké fel volt vonva a szemöldöke, mintha úgy született volna. A szájával biztatóan mosolygott, a szemével tiltakozott. Egyébként nem történt semmi rendkívüli. Etelka fekete télikabátban volt, kezét takaros muffban tartotta a hasán, fején kötött kalapka.

Endre a minorita templom előtt várta őket. Tibor félt, hogy Etelka megbántódik, kikéri magának, elfut, ha ő bemutatja neki a barátját. Etelka azonban csak meglásította a lépéseit, Tibornak úgy rémlett, hogy hátra s egy kicsit oldalt dől jártában, épp, mint amikor a Linzeg utcában találkoztak, s Etelka nem őt, hanem Endit nézte.

Etelka szó nélkül vette tudomásul, hogy hármasban mennek az Operába. S amint

mentek lefelé a Deák Ferenc utcán, az Opera felé, Tibor úgy érezte, hogy végzetesen és helyrehozhatatlanul elrontott valamit. A Royal mozihoz érve felnézett, mint az utóbbi időben szokott: nem lóg-e ott a kifeszített kötélén a kalimpáló teste, mint valami mészároskampóra fölcsapott húsrongy?

Tibor napokon át vallotta meg szerelmét Endrének. Szereti Etelkát, mondta neki, s toppantott a hóban, ahogy vég nélkül járták kettesben az Óvárat. Szereti, és feleségül fogja venni. Etelka nem olyan, mint a többi lány. Nem olyan, mint azok az asszonyok és az a néhány lány, akiről Endre mesélt neki, főleg a fizika- és a történelem-órákon. Etelka olyan, mintha nem volna, szaladt ki a száján, s maga is meghökkenett tőle. Valóban, Etelka nincsen, a keze megérinthetetlen, a haja átlátszó, mint az üveg, nincsen súlya, nem hagy nyomot a hóban.

– Te hülye vagy? – kérdezte Endre, de Tibor folytatta, mintha meg sem hallotta volna.

Kanadában fognak élni egy farönkökből épített kunyhóban. Ő vadászni fog. Etelka meg fogja szelídíteni a vadállatokat. A kezéből fog enni a grizzly. Ő egy szikláról fogja nézni Etelkát, amint szorgoskodik az udvaron, s csak akkor megy haza, s kanyarítja le a válláról a zsákmányt, amikor Etelka már bement és nyugovóra tért.

Ő is bemegy halkán a sötétben, hogy Etelka fel ne ébredjen, s hallgatni fogja az Etelka halk lélegzését.

– És hogy akarsz elmenni Kanadába?

Nem fontos, és nem is biztos, hogy oda akar jutni.

A rönkházat bárhol fel lehet építeni, ahol nem élnek emberek! Mint *Az arany kalózaiban*, mondta ki a perdöntő érvet, s erre Endi végre rábólintott. És semmit sem visznek magukkal, nem kellenek cifra holmik, mindenféle női pacsuli, csakúgy, mint *Az arany kalózaiban*, ahol a prémvadász kiszórja a hóra a halálra vált hajadon puccos holmiját. Prémruhát fognak viselni, bőringet és bőrcsizmát, s ha neki véletlenül rácsattan a lábára a csapda, s a seb megfertőződik, akkor Etelka egyetlen fejszecsapással fogja levágni a lábát!

Ez a Karolina téren, annak is a ferences templommal átellenes oldalán, jobb kézre hangzott el, ahol két földszintes ház simult egymáshoz, homlokzatuk beljebb van, mint az utca frontja, s magas kőlépcsők vezetnek fel az ajtóhoz. Az egyik ablak fölül még be volt deszkázva, Tibor tudta, hogy a háború idején mindenkinek be kellett deszkázni az ablakokat, különben belőttek az oroszok.

Endrét azonban másvalami érdekelte, amit Tibor sehogyan sem tudott megérteni. Mármost hogy mit akar csinálni Etelkával Tibor, amikor éjszaka, gyertyaoltás után beoson a házba. Nézni akarja, a lélegzését akarja hallgatni, s e nézéshez gyertyát gyújt?

Tibor akkor végre megértette, vagy megértett valamit, s a tiltakozástól térdre esett az aszfalton, s a földre is levetette magát egy pillanatra. De hang alig jött ki a

torkán, s csak annyit mondott, hogy Etelka más, őt csak nézni szabad, Etelkát nem lehet megérinteni, de majd Endi is látni fogja.

– A vadászkunyhóban? – kérdezte Endre, s hangja inkább döbrent volt, mint gúnyos.

– Ha odajut a dolog – kiáltotta Tibor. – Látnod kell, hogy milyen. Hogy olyan az arca, mintha olvadna!

A szokatlan szótól megijedt, s ezzel véget is ért Etelka bemutatása az Óvárban. És most ott mennek hármásban lefelé a Deák Ferenc utcán. Tibor most nem a drótkötélen lóg meztelenül, a lábánál fogva, hanem ide-oda pattog a város falai, tornyai, kéményei között. S megint egyszerre az, ami pattog, s az, aki a pattogót nézi. Szappanbuborék, amit szalmaszálon fújtak majdnem minden tavaszon, a Deák Ferenc utcai egyemeletes ház gangjáról kihajolva, s az olcsó kulcsszappan átható búzzel vette körül őket. A buborékok szivárványszínbe burkolóztak a napsütésben, s elpattantak, mielőtt hozzáérték porolóhoz, ajtófélfához.

Tibor is elpattan, valahányszor hozzáér egy ereszcsonnához vagy a minorita templom tömzsi tornyához – szerette azt képzelni, hogy a torony cukorsüveg, s iskolából jövet mindig nyalakodik rajta egy kicsit –, de mindig újabb szappanbuborék formájában szálldos tovább, most a Minorita utca egyik oldalától a másikhoz pattanva. Az Aranyműves háznál kipukkad, de már folytatja is útját egy másik buborék formájában, lefelé, a Király utcán. És a maró, émelyítő kulcsszappan helyett valami addig sohasem érzett illat feszíti meg az orrcimpáit, persze hogy Etelkából árad, s ezzel Tibor vissza is ér szédületéből a valóba. Az Operánál vannak, a két félkaréjában a bejárathoz felkanyarodó utacska mennek fölfelé. Az előcsarnok aranyzuhataga megbénítja, mint mindig, ámbátor szinte hetente megy Operába, az erkélyre vesz olcsó jegyet, s ha van hely, lehúzódik a földszintre. De az Opera majdnem mindig zsúfolt. Tibor már kívülről tud minden előadást. Néha, fakó és végtelen szombat délutánokon vagy vasárnap, esteledéskor, ami maga a testet öltött kétségbeesés, egész előadásokat játszik el magának fejben, tetszés szerint változtatva az énekeseket. A *Bohéméletet* David Ohanesiannal, Mihai Almasannal és Livia Liseanuval. A *Traviatát* Lia Hubickal és Dinu Badescuval, a *Rigolettót* hol Ursulescuval, hol Ohanesiannal. Csak Octav Enigrescu fogható hozzá, aki a *Bajazók* prólógusát éneкли el Tibornak, s Neddát Lia Hubic adja.

Nem csupán az Opera aranygírlanjai tartoznak hozzá az operahangulathoz, hanem a félhomályban hangoló zenekar, néha ki lehet venni egy-egy futamot, trillát az előadásból. Most Mephisto szerenádjának cifrázata fut át a termen s őrajta. Hozzá tartozik az Operához Vajsza Ferenc, a szülei barátja és römipartner, akit mindig megkeres tekintetével az orkeszterben. Ott ül. Térdei közt a cselló, kissé jobbra a karmesteri asztaltól, ami az előadás sötétségben játszódó jelenetei közben fehéren világol. És megnyugodva veszi tudomásul, hogy ott vannak, a színpad két oldalán a

páholyok, ahová nem adnak sohasem jegyet, hanem művészek ülnek, s legfelül két boltíves páholy, amit nem is használnak, fényszórók állnak bennük vékony vaslábakon, s Tibor arról szokott ábrándozni, hogy egyszer ott kis hálószobát rendez be magának, s minden este, ha opera van, nem színdarab, hallgatni fogja, s bár a díszlet tizedszerre is a legnagyobb elragadtatással tölti el, abból az alkóvból a harmadik emeleten sohasem nézne ki, ahogyan az énekeseket, úgy a színpadot is elképzeli.

Az erkély első sorában ülnek, jobb oldalt. Elöl, a színpadhoz közelebb Endre, mellette Etelka, mögötte Tibor. Etelka rákönyököl a piros bársonnyal bevont széles korlátra, elfér a homorulatában női táska, kukker. S amikor Faust hívására megjelenik Mephisto, a színpadot kékezüst fény szövöi be, s Mephisto széttárja palástját, hogy Faust mögötte ledobhassa öregember-ancúgját, letépje szakállát, parókáját, s fiatalként lépjen elő, Tibor meglátja az ezüstlő fényben Etelka nyakát, s a nyakra árnyékot vető szőke hajfoszlányt. A látomás mögött látja még Endre ásitását, de a gyönyörűség, ami a látványtól elárasztja, megbocsáttatja vele a szentségtörést. Különb en sincs ideje sokáig foglalkozni a látvánnyal, a szappanbuborék édes illata addig soha nem tapasztalt erővel járja át. Közelebb hajol, szinte beleszédül Etelka hajába, s a Mephistói fényben megpillantja a kombinéja fehér vállpántját, egy vonalacska látszik ki belőle a blúz alól, a gallérnál.

A képek és lehetőségek immár feltartóztatathatatlantul tolakodnak fel benne. Etelka hajában, nyakának hajlatában, muffjában fog rejtkehelyet berendezni magának. Addig is, amint feleségül veszi, minden este, az ágyban, de ha úgy tetszik, kirándulásokon, a hátán fekve, a fűben, vagy az állomáson, ahová alighogy kitavasodik, kimegy, hogy bámulja a mozdonyokat, s számolja a szuszogásukat, Etelka hajába fog költözni, meleg, kerek búvóhelyet rendez be magának, úgy fog átlendülni az egyik hajtincsről a másikra, mint Tarzan, a dzsungel fia az őserdő egyik fájáról a másikra. És elveti összes eddigi rejtkehelyét. Milyen gyerekesek is! Verne Gyula képeiben a tóparti erdőben, amiből annyi van a *Kétévi vakációban*, vagy amikor Baxter elfogja a szarvast a bólával. És korábban, amikor még nem tudott olvasni, a nagyanyja olvasott neki vég nélkül, abban a nagy fakoronában, ahol annyi mesealak bujdosott, király és királykisasszony, favágó és sárkány, csillagrúgtató paripás vitéz és csúcsos sipkájú boszorkány. Talán May Károly rejtkehelyeit fogja megtartani. Azok olyanok, hogy le kell tennie az *Old Wabble*-t vagy a *Karácsonyt* vagy más indiánkönyveket, hogy ráérősen, egy hosszú nyújtózkodás gyönyörűségével képzelje el a Llano Escadót, amint a gonoszok és a jók egyre mélyebben hatolnak be a sűrű kaktuszosba, ahol egyszer eltévedvén, nincs többé menekülés, de a kaktuszrengteteg szívében egy boldog kis tanya húzódik meg, megközelíthetetlen és bevehetetlen a gonoszoknak, mindig nyitva áll a jóknak. De ugyanilyen tisztás található a végtelen füves mezőkön, s a tisztást a bokrok olyan sűrűn övezik, hogy csak az hatolhat be a szívébe, aki pontosan tudja, milyen ágakat kell felhajtani a tisztásra vezető

útvesztőben. Na és a sziklakatlan, mely olyan meredek fallal van körülvéve, hogy kívülről megközelíthetetlen, az Old Friehand rejtkehelye, de belülről sem lehet a katlan peremére kikapaszzkodni, és csak egyetlen bejárat, sziklába vezető út visz oda. Ezt azért meg fogja őrizni.

Etelka haja s a szálak közt átszűrődő fény színeinek változása az egész második kép alatt fogságban tartotta. Csak a Rondót nézte meg, amint Traian Popescu széles pelerinlóbálással járja körbe a színpadot, hogy aztán megálljon, jól megtámaszsa a hangját, és belevágjon. A Faust-keringőre már visszasedült Etelka hajába és illatába, s elhatározta, hogy fel fogja neki olvasni hangosan May Károly minden regényét, és Verne Gyulától legalább a *Robinsonok iskoláját*.

A második szünet után, amikor a Walpurgis-éj kezdődött, látta meg, hogy Endre fogja az Etelka kezét. Észre sem vették, amikor halkán kihátrált a sorból. A ruhatári jegy nála volt, s miután a kabátját kivette, a jegyet odaadta a ruhatárosnőnek. Az elviselhetetlen fájdalom csak jóval később tört rá olyan vadul és váratlanul, hogy térdre esett a Tordai úton, a jegesre fagyott úttesten, ahol olyan hevesen talpalt fölfelé a Teleki-tetőre, mintha ki akart volna rohanni a városból. Térdről hasra vetette magát, ordított, arcát a jeges földhöz vagdosta. A síkos szerpentinén lépésben lefelé óvatoskodó autó megállt mellette, nyílt az ajtó, mire ő futásnak eredt. Berohant egy meredek utcába, s kisvártatva, amint el-elbotolva, meg-meghengergözve vágatott lefelé, leért a Vörösmarty utcába, s onnan mintha újfent ki akart volna jutni a városból, hegynek fordult. A Három püspök téren úgy állt meg, mintha befutott volna egy végállomásra. Idegen volt minden, az ismerős tér, a cérnavékony gallyakon megfagyott hó. Kátrányszagú villanypóznáról, fekete tányér alól villanykörte világított, s kristályos ösvényt tárt föl az elvadult parkocskában. Tibor várta, hogy az elviselhetetlen fájdalom újfent rátörjön, torkon, mellen ragadja, s úgy vágja, csapdossa földhöz, fához, mint ama meztelen testet, a húscafatot, aminek látta magát néha, kötéláncos drótkötélen, vagy olajosan csattogó, rémes géptermekben, ahol az embernek „mint olajütőben szétmállott a teste, és az összetört hús vérolajt ereszte”.

Arany János jobban segített, mint May Károly vagy akár Verne Gyula, valami ropant erőt érzett ebben az iskolában tanult mondatban. Magányos, hatalmas férfinak érezte magát, aki tépett, megszaggatott ingben áll a szirttetőn, teste ezer sebből vérzik, de ő észre sem veszi. Egy pillanatra arra gondolt, hogy feltépi ingét, de talán Arany János visszatartotta. Az ezer seb képviselőjében szerencsére vérzett az arca, s a vér csomósan ráfagyott a bőrére.

Végre képes volt elindulni hazafelé. Elhatározta, hogy Etelkát ki fogja szolgáltatni Fülöpnek és a másik két fiúnak, akik órák után bent maradtak néha az osztályban, és a szép kémiatanárnő bűnhődéséről és szolgálatairól beszéltek, azt bővítették, módosították. De nem volt ereje elképzelni semmit, eszébe jutott még, hogy egyszer

olvasta az újságban, hogy Kolozsvár leghíresebb baritonistája, David Ohanesian erre lakik, innen kell a Három püspök térről tovább menni valamerre. Hazajutott. Nem volt ereje levetkőzni. Éjjel érezte, hogy valaki lehúzza a cipőjét az ágyban, s aztán már csak zuhant valami bársonyos feketében lefelé.

A *Faust* után új szokást vett fel Tibor. Megállt utcán, konyhában, iskolaudvaron, és sokáig némán meredt maga elé. Mintha nézne valamit, ami nem mozdul.

– Mi van? Mit nézel? – kérdezte az anyja, ő azt válaszolta, hogy semmit. És valóban nem látott azokban a hosszú percekben semmit.

Viszont megtört valahogyan és különös mód az idő. Az időt olyannak látta, mint lámpából kivetülő egyenes fénysugarat, s ezt a képet az sem zavarta meg, amikor fizikaórán a fényt prizmán vezették át, s a sugár szögben megtört. Ám Tibor idejének új látomása nemcsak hogy megtört, hanem a sugár két szára elvált egymástól, mint csontok nyílt törésben, amiket már csak izmok, hús és inak véres kötése tart egyben.

Megállt az utcán, s tekintete a vasrácsra meredt, ami a fa törzsét vette körül a járda szélén. És telt-múlt az idő. Történnie kellett valaminek benne vagy körülötte, mert egyszer csak a nézés abbamaradt, s ő ijedten eszmélt rá, hogy időtlen idő telt el az odameredés és feleszmélés között. A kettő közt valóban nem történt semmi, csak az idő volt ott, sok-sok idő. Nem támadtak gondolatai, nem rémlettek benne képek. Nem érzett semmit, s ezért az elzsongásért utólagosan rémülettel fizetett. Az életéből telt el egy perc, de lehet egy óra is, s ő nem volt benne jelen.

Tompán, mint egy vastag szövetfüggönyön át jutottak el hozzá az események. A magyartanáruk egyszer csak nem jött be, s hamarosan híre futott, hogy elvitték, és kényszermunkára fogják ítélni. Tibor, aki az apja szájából ismerte meg a kényszermunkára ítéletet, mindig úgy érezte, hogy családjá és a többi család, mely szakasztott olyan volt, mint az övé – ha voltak is mások, azokat Tibor nem ismerte –, különös gyönyörűséggel mondja ki ezt a szót, hogy kényszermunka. Olyan jól áll a szájban. Mint az, hogy állomásfőnök vagy hajnali derengés! Ezért Kolozsváron mindenkit kényszermunkára fognak ítélni, s hogy így lesz-e, az soha senkit nem érdekel.

Annyi bizonyos, hogy a magyartanárt *elvitték* – az elvitték szó is olyan lendületes és alattomos –, s az utóda azt mondta, hogy felejtsek el, amit az, akit elvittek és kényszermunkára fognak ítélni, *Az ember tragédiájáról* mondott. Az burzsoá áltszöveg és a reakció fertője.

Ám az elvitelek – Tibor apja kezdett rászokni az *elhurcolni* szóra is – végigsöpörtek az egész városon, legalábbis azon a felén, amit Tibor ismert. Felbukkant, mint egy tündérszép tündérkirálynő a habokból, ezüstruhában, koronával a fején, a *nacionalizmus* szó, amit senki sem értett. Beszélték, hogy a Farkas utcai általánosból az egész tanári kart elhurcolták, s hogy a refeknél csak a pedellus maradt, s amikor megkérdezték, hogyhogy őt nem vitték el, azt mondta, hogy ő jelentett fel

mindenkit! Tibor sohasem tudta meg, mit jelent a *nacionalizmus* szó, amiképpen azt sem értette, miért nevetnek hangosan azok, akiket még nem hurcoltak el a refek pedellusának esetén.

Aztán öngyilkos lett egy egyetemi tanár. Tibor hallotta, hogy kiugrott az ablakon, mérget vett be, főbe lőtte magát – ez is olyan lendületes volt: főbe lőtte magát! –, felvágta az ereit. Mivel ez egy embernél egy időben nem lehetséges, az egyetemi tanárok hullámszerűen menekültek öngyilkosságba – ezt az apja mondta az anyjának, s kétszer is megismételte: öngyilkosságba menekültek, öngyilkosságba menekültek! Az állomáson megjelent egy dicsőségtábla és egy szégyentábla. A szégyentáblán a szabotőrök és az anyagpazarlók fényképei. Tibor nézte a beesett arcú fejkendős aszszonyt, s elképzelte, amint prédálja az anyagot, s mellette egy idős, Hitler-bajuszos férfit, akinek még a kormot sem törölték le az arcáról, amikor lefényképezték, ő is prédálta az anyagot, ráadásul rémhíreket terjesztett.

A szomszéd azt a rémhírt hozta a Deák Ferenc utcai lakásba, hogy tárgyalás lesz. A szó már nem is fordulhatott volna rejtélyesebben magába. Tibor valami ritmikusán dübörgő, nagyokat csattanó tevékenységnek képzelte el a tárgyalást. S ettől akkor sem tágított, amikor megtudta, hogy összeesküvő teológusok ügyét fogják tárgyalni, s egész biztos, hogy halálra fognak ítélni néhányat közülük.

A díszterembe összehívták az egész iskolát, s volt ott valaki a tanárok közt, akit azelőtt sohasem láttak, s az azt mondta, hogy mindenki hívjon ki valakit tanulási versenyre. Tibor azt hitte, nagy csend lesz, de egyszer csak felállt egy fiú, és azt mondta, hogy kihív versenyre egy másik fiút, s mondta a nevét is. Több sem kellett, az egész iskola felállt sorban, késő délután volt, s a fiúk még mindig versenyre hívták ki egymást. Őt is kihívta valaki, és bizalmasan rámosolygott, ő pedig zavarában kinézett az ablakon, s szeretett volna belehemperedni abba a zöld mohaszőnyegbe, ami a földszintes ház tetejét borította a Kossuth Lajos utca túlsó oldalán. Az idegen, aki a tanulási versenyt javasolta, elégedetten mosolygott, s Tibor boldog volt, hogy így meg tudta örvendeztetni őt az iskola.

A háta mögött Fülöp és még ketten a szép kémiatanárnőről beszéltek, aki ott ült a díszterem asztalánál, s szorgalmasan írta a tanulási versenyeket és felajánlásokat. Nem tudta, hogy közben könnyes szemmel áll Fülöpék előtt, a kezét tördeli, de Fülöp és két társa nem ismert könnyörületet. A szép kémiatanárnőnek azért kellett bűnhődnie, mert néha meg-megmarkolja a fehér köpenyét a csípőjénél, s felhúzza, mintha a lecsúszó szoknyáját húzná fel. A mozdulatot az egész osztály várta, s amikor a tanárnő megigazította a szoknyáját a köpenye alatt, olyan csend volt a teremben, mint a sírban. A bűnhődést Fülöp találta ki, s a feleltetés során, aminek a tanárnőt alávetik, ő bevallja, hogy lecsúszna a szoknyája, ha nem igazítaná meg időnként. És akkor Fülöp megparancsolja, hogy hagyja lecsúszni a szoknyáját az egész osztály előtt. A szőke, telt csípejű tanárnő zokog, de végül kigombolja a

köpenyét, a lábához ereszti a szoknyáját, leveti a blúzát, s ott áll fehér csipkés kék műselyem kombinében, s a combján fénylik a selyemharisnya. Tibor már elég rég nem figyel oda a tanulásverseny-vállalásra, hátrafelé fülel, s Etelkát löki oda a fiúk elé. Fülöp egy ollóval közeledik a lányhoz, s elvágja a kombinéja fehér vállpántját. Tibor öklendezve hajol előre, elviselhetetlen büntudat égeti, és semmi, de semmi abból a gyönyörűségből, amivel a bosszú a regényekben együtt szokott járni.

A városon végighullámzó elhurcolások és kényszermunkára ítélesek alig-alig érintik meg Tibort. Feketélik benne valamiféle vad félelem, ami nem rá les, nem a családjára les, és mégis ott gomolyog fölöttük, s ugyan mi másért félne tőle az ember, ha nem azért, mert lecsaphat. De nem történik semmi, s a januári fagyban Tibor egyre többet bünteti Etelkát. A lánynak előtte kell állnia, s ő faggatja újra meg újra, a végkimerülésig, az ájulásig kérdi tőle, hogyan engedhette meg, hogy megfogják a kezét a sötétben. És Etelka nem tud válaszolni. Akkor Tibor, ahogyan Fülöpéktől tanulta, akik ezer módon bánnak el az afféle szép teremtésekkel, amilyen a kémiatanárnő, szeretne ráparancsolni Etelkára, hogy eressze le előtte a szoknyáját. De képtelen kimondani a szavakat. Kettéosztja Etelkát, az egyik Etelka előtte áll, s lesüti a szemét, a másik Etelka otthon van, s levetkőzik éppen lefekvéshez, és Tibor nem látja, elképzelni sem tudja, milyen Etelka akkor, amikor áthúzza a fején a ruhát. Azt még látja, hogy lenyúl a szoknyája széléhez, megfogja, emeli fölfelé, de a kép elhomályosodik, mint a moziban, amikor a fiú ráhajol a lány arcára, hogy megcsókolja.

Másnap Endre odament hozzá, és hülyének nevezte. Mintha bocsánatot kért volna, csak más szavakkal.

– Nézd – mutatta –, minden ujjamra kettő jut!

Tibor nézte Endre csontos, fehér kezét, s úgy érezte, hogy ő tényleg hülye. De Endre sajnos meg akarta vizsgáztatni barátját szerelmi csalódásában, s azt mondta, hogy képzelje el Etelkát, amikor reggel borzasan, gyűrött hálóingben – bűdös a szája, ragad a keze, csattog a papucs! – kimegy a vécére, s nyögve nyomja, s akkorát fingik, mint egy selyempincsi.

– Ilyenek mind – mondta Endi. – Megjátsszák a királykisasszonyt, de közben nekik is szar jön a seggükből.

Tibort annyira megrendítette ez a lecke, hogy nem is nagyon fogta fel az értelmét. Csak este emelkedett benne hatalmasan, mint tengerből kelő óriási fekete hullám, s a támadás olyan heves volt, hogy fel kellett állnia a vacsora mellől, hogy kimenjen az udvarra.

– Mi bajod van? – kérdezte az apja, aki utánament.

Hogyan is mondhatta volna meg, hogy levágtatná a fejét, hiszen képtelen kiönteni belőle, mint egy pohárból, azt, amit Endi töltött belé. Haljon meg, de nem akarja egy pillanatig sem tovább látni azt a képet.

Nyilas Atilla

Egynyári jegyzetek

59

Hiszem, hogy elkerül halálom,
míg lányom bőrét inhalálom.

61

(Felejtsd el)

Ne felejtsd el, hogy honnan jöttél.
Ne felejtsd el, hogy hol vagy.
Ne felejtsd el, hogy hova indultál.
Ne felejtsd el, hogy ki vagy.

63

Az Ujjbáb család második legfiatalabb tagja,
az Unoka
keresi a második legidősebbet,
a Nagymamát:

„Hol a nagymamám?
Móci,
nem látod valahol a Nagymamát?”

A házikóban nincsen.
A kigyó mellett nincsen.
A bárányok közt nincsen.
A kis kosárban nincsen.

„Ott van!
Elbújt
az utazóágy sarkában.”
Te is unoka vagy, Móci,
neked is van nagymamád,
nem is egy!

Van a nógrádi nagyfi,
ő varrta a bárányos takarót,
és van a Bárányfejű,
ő az, aki holnap meglátogat minket,

jön sihuhuhu-vonattal,
hoz Danoninót,
elé megyünk majd tütü-autóval az állomás-
ra.

65

Móci úgy ad virágot a maminak,
hogy adja is, meg nem is.

Móci úgy ad pogácsát a nagyinak,
hogy adja is, meg nem is.

66

Te kérsz ebből?
Nem.
Egyáltalán?
Igen.

67

Minden esésed fáj a földnek.

68

Egy-két dologban biztos lehet,
akinek kényszerneurotikus a férje.

69

Ha csak egy hívő van is,
a hit meg van mentve.
És annak az egynek,
ha másnak nem,
hát nekem kell lennem.

Bitskey István

A barokktól a felvilágosodásig

(Kiállításmegnyitó az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban)

1687 karácsonya előtt egy héttel hosszú menetoszlop kanyargott az egri várból Maklár felé. A várat feladó, kiéhezett török csapat elvonult, ám mögötte üszkös romok, lepusztult épületek, elgazosodott kertek maradtak, Eger több mint félmillió házának többnyire csak kormos falai meredeztek az égnek. A Neoquistica Commissio számára készült jelentés szerint sok volt az elhagyott, lakatlan ház (*domus deserta sive desolata*), a lakosok már régóta elmenekültek a harcok elől, a környékbeli termőföldek parlagon heverték, csak a Khetkuda dzsámi karcsú minaréja és a törökfürdő maradványa tanúskodott az évszázados iszlám uralomról. Nagy árat fizetett a város ezért a 91 éves oszmán uralomért: megtört a fejlődés íve, a végvári műveltség északabbra költözött, s a püspökség is Jászóra menekülve vegetált. A hódoltság határvonalán túl eső Felső-Magyarország eközben szépült és gyarapodott, Nagyszombattól Lőcséig és Kassáig gazdagodott a polgárság, teret nyert a barokk művészet. Miként Eger művészeti monográfiája, Voit Pál fogalmazott: „Eger az aranykornyas kapukon kívül rekedt: százévi kár esett rajta.”

Ezt a százévi kárt kellett a 18. században a város vezetésének és a visszaköltöző püspökségnek behoznia, stabilizálnia a termelést, újra termővé tennie a környező szőlőhegyeket, ismét emberi léptékűvé alakítani az Eger-patak völgyét, felépítenie a templomokat és iskolákat, meghonosítani a korszerű barokk kultúrát. S az erőfeszítéseket siker koronázta, nem egészen egy évszázaddal a török kivonulása után már állt a városban a tudomány palotája, a Líceum monumentális épülete, s benne a keresztény műveltséget reprezentáló barokk freskósorozat hirdette a hely Európához tartozását, az alkotó szellem diadalát a hódító erőszak ellenében, a kultúra győzelmét a fegyveres expanzió felett. A 18. század négy püspökfőispánja játszott e folyamatban vezető szerepet: Rákóczi főpapjának, a „kuruc püspök” néven elhíresült Telekesy Istvánnak a szemináriumalapítása jelentette a kezdetet, már ő is nagy könyvgyűjtő volt, possessorbejegyzéssel ellátott kötetei mindmáig erről tanúskodnak. Utódának, Erdődy Gábornak idejében szerzetesi rendházak, templomok és iskolák épültek, s a külvárosok, a Hochstadtok révén is egyre növekedett a lakosság száma s ezzel a város gazdasági ereje. A szerves fejlődés újabb stációja, hogy az újabb főpap, Barkóczy Ferenc már egy egri egyetem tervét dédelgette, könyvnyomdát alapított, írókkal vette magát körül, s neves olasz és osztrák mesteremberekkel, művészekkel és építészekkel alapozta meg a város barokk jellegét. Ezt a fejlődést tetőzte be Eszterházy Károly tevékenysége,

a Líceum s benne a püspöki könyvtár létesítésével. Bízvást mondhatjuk, hogy a város ekkorra behozta az évszázados török uralom okozta kiesést, ledolgozta az ebből eredő tetemes hátrányt, s műveltségi színvonalában fel tudott zárkózni a nála jóval szerencsésebb sorsú északi települések – Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Lőcse – mellé.

Amikor ennek a könyvtárnak a gazdag anyagából most egy reprezentatív válogatást láthatunk, érdemes a megtett útra is gondolnunk: a Félhold uralma alól kikerült romos település helyén, mindössze négy kultúrateremtő főpap dinamizmusa, egyirányú aktivitása révén teremtődött meg az a szellemiség, amelyben a felvilágosodás századának korszerű eszmeiségét képviselő könyvtár létrejött. Mind a négy püspök Rómában végezte tanulmányait, a Collegium Germanicum Hungaricum alumnusaiként tapasztalhatták meg az „örök város” kínálta szellemi élményeket, ott ivódott beléjük a barokk művészet iránti vonzódás, ott tanulmányozhatták a bibliotékák gazdagságát, a könyvek hatalmát, ott láttak példákat vallás és tudomány, *religiositas* és *eruditio* együttes szemléletére. Ebbe a szemléletbe beletartozott a katolicizmussal vitázó, azzal szemben álló szellemi teljesítmények ismerete és tisztelete is, beletartozott a legújabb tudományos eredmények mérlegelése is, a velük folytatott eszmecsere, vita vagy éppen konfliktus vállalása is.

A Rómából eredeztethető katolikus barokk tudományosság egyik jellemzőjeként alighanem az asszimilációs hajlamot említhetjük: mindazt, ami nem ellenkezik kimondottan a katolikus hittételekkel, azt igyekezett ez a szemlélet elfogadni, beépíteni eszmevilágába. Arisztotelészt és Platónat a legbölcsebb „pogány filozófusokként” emlegették, a krisztianizált antikvitás szerves részévé vált a barokk műveltségnek, a sztoicizmust és platonizmust asszimilálta a katolikus morálfilozófia. Eszterházy húszezer kötetes könyvgyűjteménye ezt a szemléleti tágasságot híven tükrözi: a humanista szerzők (Erasmus és Lipsius), a reformáció elindítói (Luther, Melanchthon, Kálvin), a radikális antitrinitarizmust képviselő Miguel Serveto és a felvilágosodást előlegező szerzők (Descartes, Grotius, Bacon és mások) egyaránt fontos könyvekkel jelentek meg az impozáns bibliotéka állományában. Nem hiányoznak belőle a felvilágosodás legradikálisabb íróinak és gondolkodóinak munkái sem, elég ha itt most csak Voltaire és Rousseau kiállított könyveire utalunk, vagy éppen a német filozófusok legjelesebbjeinek, Kantnak és Hegelnek a beszerzett műveit említjük. Nyilvánvaló, hogy egy részüket szellemi-felekezeti vitapartnereknek tekintette a katolikus teológia, műveik jelenléte viszont mindenképp beszédes bizonyítéka a felvilágosodás kori szellemi pezsgésnek, vitázó kedvnek, tudományos eszmecserére való hajlamnak. S korántsem utolsósorban annak a törekvésnek, hogy az egri olvasó lépést tarthasson Európával, megismerhesse a nyugati szellemi áramlatokat, a leendő egri univerzitás hallgatója ne rekedjen meg a provinciális elszigeteltség szintjén.

Mint tudjuk, a felvilágosodás korában a katolikus egyházon belül talán még éle-
sebb teológiai viták folytak, mint azon kívül, az interkonfeszzióális polémiákról
áttevéődött a hangsúly a belső nézetkülönbségek megvitatására. A jezsuiták és a
dominikánusok a kegyelemtan terén folytattak hosszadalmas vitát, de előtérbe
kerültek az egyházi reform kérdései is, Muratori és követői a gyakorlatiasabb val-
lásosságot hangoztatták a hagyományos nézetekkel szemben. A janzenizmus és
febronianizmus az egyházszerkezet gyökeres átalakítását kívánta, nem véletlen,
hogy az ilyen könyvek közül is többet indexre tettek a pápai udvarban. De koránt-
sem annyit, amennyit politikai okokból helyeztek tiltólistára a különböző uralmi
rendszerek cenzorai az évszázadok folyamán.

Az egri püspöki könyvbeszerzés nyitottságát mutatja, hogy nem csupán a pro-
testáns, hanem a filojanzenista és a muratoriánus szellemű könyvek közül is sok
bekerült a bibliotéka állományába. Ugyanez a helyzet a természettudományos
könyvekkel: minden diszciplína képviselőjének egyaránt gondját viselte a be-
szerzést irányító főpap: az orvosi, a növény- és állattani vagy éppen csillagászati
művek egyaránt helyet kaptak gyűjteményében, mégpedig a legfrissebb, legjobb
kiadások révén.

Végül, de korántsem utolsósorban említhetjük meg, hogy a 18. század köze-
pén Egerben létesített nyomda termékei igen változatos képet mutatnak, bennük
is, mint cseppben a tenger, megmutatkozik a felvilágosodás századának sokar-
cúsága. Teológia és természettudomány, prédikációgyűjtemény és énekeskönyv,
erkölcstan és aszkétika, szépirodalom és történettudomány, nyelvészet és reto-
rika, mezőgazdasági vagy éppen jogi szakirodalom egyaránt megtalálható a püs-
pöki mecénatúra jóvoltából megjelentetett művek között. Mind Barkóczy, mind
Eszterházy arra törekedett, hogy az egri tipográfia termékei a tervezett egyetemi
tanulmányokat szolgálják, nyilvánvalóan a líceumi Sigris-freskón megfestett fa-
kultások (bölcselet, teológia, jog és orvostudomány) könyvszükségletére is gon-
doltak a nyomdai megrendeléseknél. De nem találunk a kiadott könyvek között
harcias protestánsellenes munkákat, noha a városban élt a hírhedt s igen szen-
vedélyes polemikus író, a szervita Szaitz Leo, az ő hitvédelmi iratai közül mind-
össze egyet adott ki a püspöki nyomda, noha másutt mintegy 25 kiadványa látott
napvilágot. Megjelent viszont itt a református nemesnek, Báji Patay Sámuelnek a
fordítása: *A régi indusok bölcselkedések, azaz példákkal jó erkölcsökre tanító köny-
vecske* című munkája, Eszterházy költségén, neki dedikálva. Meg is dicsérte ezért
a püspököt Kazinczy Ferenc, amikor Egerben nála vizitált, úti beszámolójában
ezt írta róla: „Őexcellenciája a püspök kegyes leereszkedéssel fogadott... Ha te is
azt hiszed, amit némely protestánsok mondanak, hogy intoleráns, hogy üldöz,
nagyon csalatkozol”.

A közismerten református Kazinczy jó érzékkel tapintott rá Eszterházy menta-

litásának legfontosabb vonásaira: elsősorban az értékteremtés, a műveltség terjesztése, kiterjedt egyházmegyéjének minél jobb állapotba juttatása, mindezzel a nemzeti kultúra szolgálata vezette egyházfői-főispáni tevékenységét. Főpapi pozíciójából következő konzervatív katolikus apologetikája nem párosult erőszakos ellenreformációs lépésekkel, hanem ellenkezőleg: nyitott gondolkodás, európai látókör, szenvedélyes tudományos érdeklődés, kifinomult művészeti ízlés, a rendelkezésére álló anyagi források tudatos, a köz javát szolgáló felhasználása jellemezte. A legjavát igyekezett továbbadni annak, amit Rómában látott, Egert „kis Rómának”, „magyar Athénnek” álmodta, s elképzeléseinek túlnyomó részét meg is tudta valósítani. Az már nem rajta, hanem a Habsburg-politikán múltott, hogy egyetlen mégsem jöhetett létre a városban. Könyvtára viszont Európára tekintő alkotás, a felvilágosodás századának eszmei tükre, amelyben egymással vitatkozó szerzők és eszmék szembesülnek egymással, gondolkodásra, ismeretszerzésre, eszmélkedésre invitálva mind saját koruknak, mind pedig a kései utókornak olvasóit. E gondolat jegyében nyitom meg a kiállítást, köszönöm a jelenlévők megtisztelő figyelmét.

Magolcsay Nagy Gábor

∞

végestelen

a december

sorjáz

háromkirálya **az emberré válás lépőköve** a temetővilág

szentambrusméhe

tebenned

fölfénylő máriaszív

téli tárlat

íriszed

téli tárlat

tükörnyomában

beszédaktusunk

újraolvassa

a világosságot

önmagát

formalinba zárja

elnyeli

a félelem

rostmentén

felsebzett jelen

átrajzolja

magába szívja

a naplementét

szerelem II.

a derűtlen képzelet
 ólom
 hidrogén
 fogamzásgátló pirulák
 ez a szerelem

málhában vándorol
szívében
 mindkettőnk indulása

a reggel
 darázskőfejében
 mereven állnak
 az alávaló szavak
 feltevés és önérzet viszonya

a változás öröme

és szíved
 a homokdóm
 vért izzad
 benne

a változás öröme

az imádott szó
 a gatyátlan gondolat
 sebes
 tebenned

a vers is
 csak addig
 jár a kútra
 a szerelem
 amíg földet ér
 gordiuszi álom

Bak Zsuzsanna

Föl, föl vitézek!

Szintén nagyanyáink mondták (generációs szakadék, hopp), hogy körbe kell ülni az asztalt. A másik asztalt is, hiszen csak egy lépésre van tőlünk az a másik, nem is kettőre vagy háromra. Hogy a „pestiek” csak egy karnyújtásnyira vannak innen, domborzatilag lefelé, egyébként fel; a különbség köztünk mindössze annyi, hogy míg ők minőségi bort isznak, mi szőkeközlát. De a mi asztalunk legalább nemdohányzó.

Gyereket szülni úgyis visszajössz – mondták. Itt csend van, és nyugalom, persze ez hamis csend, de legalább csend. A patakcsobogás hangja mindenesetre egészen kellemesen elnyomja a házasságtörés, az istenkáromlás, a lopás, a csalás, a feleségverés, az asztalcspakodás kellemetlen hangját. Az emberek itt szentül meg vannak győződve. És egyébként sem kell mindig mindent kimondani.

Menedékház erdők között, a mindig utazók békéje. Ahová jó visszatérni, ha elveszett valami útközben. Vezetéknév és keresztnév van, mint az általános iskolában, egy szuszra kimondani valaki nevét, mintha egybe lenne írva; csak ennél többet ne. A végén még nyitott fülekre talál. Plusz információkat nem közlünk. Az olyan etikátlan. Mert akiről épp szó van, az biztos, hogy egy asztalnál ül velünk, és figyel, csak figyel; itt mindenki lelkesen nyújtogatja a nyakát. Ki lesz a következő áldozat?

Mértékkal. Ha az embert megharapja egyszer egy rottweiler, az kétszer is meggon-dolja a későbbiekben, hogy kezét nyújtja-e az állat felé. Legyen az akármilyen állat. Itt, vidéken nincs sok kutyafajta. Könnyen sebezhetővé válhatsz – mondták a nagyanyák. Itt korábban kel a nap, és később sötétedik. Az ember megjegyzi az ember arcát. Hozzá is szokik hamar, de megjegyzi azt is, ha egy fejhez több arc tartozik. Telhetetlennek lenni is etikátlan. A volt tanárból szomszéd lesz, a volt tanítványból gyermekeink tanára. Előrelátónak lenni.

Nagyapáink úgy tanították, hogy fület, szemet és orrot is növessz. A nagy csend elnyeli a hangokat. A pesti bűz meg idáig érződik. A szem, ha nagyobb, nyitottabbnak tűnik a tekintet. Őszintének lenni. Következetesen őszintének. Nagy szemekkel, nagy orral, nagy füllel. Bohócot csinálni magunkból látványosan.

Azt is mondták, hogy nem baj, ha kinevetnek. Nevessek én is velük. Ha jó a hangulat, a patak is hangosabban folyik. Ahogy a déli muzsikaszó is elnyeli a szürcsölés hangját. És az ember észrevétlenül fulladhat meg a tányér szélére köpdösött erős paprikától. És a nagy csendben úgy el lehet sózni a levest, hogy elsárguljon az ember feje, és olyan nagyra nőjön, mintha darazsak csipkedték volna össze. És mindenki kedvére szidhatja az anyját. Az alázat is fontos. Alázattal szitkozódni az asztalfőn.

Kedvesen szerencsétlennek tűnni. Hogy a nagyvárosban segítségre szoruljunk. Az

ember szívesen segíti embertársát a bajban. Ha közben érezheti, hogy ő stabil lábakon áll. Nem belegázolni a látszólag erősebb jellem lelkébe azzal, hogy mindent tudunk, amit ő. Ugyanattól az embertől pedig ne kérjünk kétszer egymás után. Fog az adni magától is, ha látja, hogy becsülettel kihasználhat. Az asztalnál egyenes derékkal ülni, nehogy kóros betegnek nézzenek; a betegetek kilöki magából a társadalom. A kivert kutyákat is begyűjtik és elégetik kis, fekete zsákokban. Légy mindenkor hasznos és egészséges –mondták nagyapáink.

És mélységesen szégyelld magad, ha beilleszkedsz, és hazatérve arcunkba fújod a füstöt. Kezedben drága cigaretta, parfüm a nyakadon, a csuklódon, a levegőben, ami körülvesz, ha elvonulsz itt, a házunk előtt. Ha hazajössz egyáltalán. Ha elfelejtetted, hogy gyerekkorodban a mi térdünkön lovacskáztál, a mi tehenünk tejét ittrad, gügyögtél csak, a csirke nyakát nem merted volna kitekerni. A kendőmet tetted a fejedre, hogy a hajad ne hulljon a húslevesbe. A kalapomat vetted fel, amikor vonatrablásra indultál a szomszéd fiúkkal. Köszönj hangosan, és közben nézz a szemembe.

Kérlek. Ül le ide közénk. Mesélj a városról. Koszos még? Hangos? A Tabán megvan még? A Citadella? A kedves kis körúti kávézó? Vonattal jársz fel vagy busszal? A vonat megáll útközben, pont a ház előtt, nehéz lekésni. És ez a blúz? Milyen finom, hol vetted?

És az *asztal így is, úgyis* megtelik emberekkel. Körbe, átlósan, keresztül-kasul, kontyban, kendőben, kalapban vagy kalap nélkül. Dohányfüstben, borral az asztalon. A másik asztalon is. A pestiek még mindig egy karnyújtásnyira vannak.

Posta Marianna

Hajthatatlanul

Szeretnék, ahogy a szentek
 ha könnyet ejtek
 mezőt vagy legelőt
 sírni tovább, írni át
 vinni a végtelenbe
 fekvőnyolcas keresztbe'
 a szívtájékon át-meg-átível
 takarjon el, ha kiadni nem mer,
 nem vállal a múlt lángra gyúlt
 óráimmal együtt újrendezni
 a csontokat, a gerincoszlopot
 a világhoz igazítani,
 mint napóra mutatója a jellem,
 ne hajoljon! bármily szellem
 lakja be újra, mutatója
 az Ég felé bennünk legyen!
 végleges.

Ősz eltűnőben

Csevegnek a levelek a fákon,
 csepereg, szívemre dobban az álom.
 Sziszeg a szél, belebeszél
 a fűzfa sírja halkán a ritmust,
 zizzen az árny, a fűben csosszan
 a lépted hosszan viszi az éj
 a képet, mi bennem zenél, érzed,
 moco rog a lélek, a szólista halkán
 indul a dalban.

Metszetek

Sorsfonalán, mint ingaóra,
 ide-oda leng a test:
 világon innen és túl
 egy másik világ,
 a határokon senki se lát.

Mindannyian addig tartunk csak,
 ameddig bennünk tart ez a térfogat.
 Vak hálóját e köd, úgy bocsájtja ránk,
 hogy mindenki keres, de csak önmagát.

Lelkedben határos az a másik test:
 minden mozdulat önmagára les,
 zsinóron csüng a mennyezet.

Én szeretnék, még nem tudom, mit...
 akkora toporgás az élet:
 a repüléshez minden adott,
 csak a szél nem lehetséges.

Egy nő, egy szobor, egy kéz,
 anyag, forma, lélek gyúrja és kész.
 Ki vagy, és hol a helyed benne?
 Látszatnak bárki megfelelné.

Thiel Katalin

Hamvas Béla a személyességről

Gondolatok Hamvas Béla halálának 40. évfordulóján

1.

Hamvas Béla 1968. november 7-én, ma 40 éve halt meg agyvérzésben. Az utolsó néhány évben igen intenzíven dolgozott, olyan jelentős munkákat vetett papírra, mint a *Patmosz* második és harmadik kötete, a *Scientia Sacra* második, kereszténységgel foglalkozó fejezete, illetve a *Karnevál* szellemében fogant három kisregénye, a *Szilveszter*, a *Bizonyos tekintetben* és az *Ugyanis* című.

Az említett írások mindegyike korábbi munkák folytatásai, mindre érvényes, hogy érett, átgondolt művek.

Ezekben az írásokban Hamvas rendre elvarrja a szálakat, kiteljesíti vagy éppen megerősíti korábbi gondolatait. Tartalmilag nincs éles választóvonal a kései művek és a korábbi írások között, de ezekben a Karnevál utáni években észrevehetően bőszültebb, radikálisabb, még a korábban megszokottaknál is szenvedélyesebb.

Az említett kései írásokhoz kapcsolódik egy tanulmánycsokor is, amelyet az 1964-ben induló *Látóhatár* című folyóirat felkérésére írt Hamvas. Ezek az írások azonban, *Az egzisztencializmus után* című kivételével, nem jelenhettek meg. A Kiadói Főigazgatóság akkori vezetője, Köpeczi Béla Hamvas többi tizenkét – egy egész kötetet megtöltő – irásának közlését nem tartotta kívánatosnak, s a hírhedt harmadik „T” – tiltottak – körébe számúzta. (Ezeket a nemrég utólag kiadott írásokat a *Szarepta* című kötet tartalmazza. [Hamvas Béla művei, 14. kötet, MEDIO Kiadó, é. n.]) Annak ellenére történt mindez, hogy eredetileg a folyóirat e tematikus számát „a nyugati világban aktuális szellemi áramlatok kritikus hangvételű elemzéseinek” szánták. Úgy látszik, Hamvas szokatlanul őszinte stílusa, a nyugati és a keleti világra egyaránt radikálisan reflektáló kíméletlen kritikája megrémítette a szerkesztőséget. Ezzel az addig eltelt majd két évtizedes szilencium után további két évtizedre vált lehetetlenné Hamvas írásainak publikálása.

2.

Felmerül a kérdés: mi kapcsolja össze a kései írásokat? Mi az a közös mondanivaló, amely zsinórmértékül szolgál a látszólag különböző témák és tartalmak kifejtésében? Változik-e a stílus? A kérdések jogosnak tűnnek, hiszen Hamvas életének utolsó éveiben az írások között találhatunk politikával, társadalmi problémákkal, filozófiai kérdésekkel foglalkozó esszéket éppúgy, mint szenvedélyesen megfogalmazott, konfesszionális tar-

talmú írásokat, vallomásszerű elemzést a kereszténységről s a Karneválnál még radikálisabban megformált regényeket.

Mint már szó volt róla, a kései írások nem választhatók el élesen a korábbi évtizedek műveitől. Mi hát a lényegi összeköttetés?

Véleményem szerint az összefüggéseket és a szoros kapcsolatot az biztosítja, hogy az írások tartalmát egyetlen fő téma jelöli ki.

Az egész életmű tengelyében végig az a személyes törekvés áll, hogy miként élhető tiszta, igaz emberi élet, miként realizálható az autentikus egzisztencia, Hamvassal szövege: a status absolutus.

Ezzel magyarázható az, hogy újra felbukkannak régi témák, hogy új meg új oldalról nyernek megvilágítást már elemzett kérdések. Hamvast haláláig feszítette a fő kérdés, szinte önterápiás jelleggel helyezte újabb és újabb kontextusba. Ezért kutat tovább a hagyomány irodalmában, ezért találunk írásai között éles kultúrakritikát, korkritikát, tudománykritikát és társadalomkritikát egyaránt. Ezért keresi a legautentikusabb kifejezési formákat, s ezért bukkannak fel újra és újra az önfeltáró-önleplező, helyenként önapoteózisba hajló, kinyilatkoztatásszerű írásai.

Elemi erővel vágyik a normális emberi életre, az ép, defektusmentes létezésre. A *Patmosz II.*-ben így ír erről: „Az idill elsősorban rend. Mindenesetre mérték, emberről, műről, dologról.” Majd így folytatja: „Életemnek minden bizonnyal legnagyobb eredménye, hogy erről a rendről tudomást szereztem. Nem ösztönzés nélkül.” (Hamvas Béla művei 4., *Életünk Könyvek*, 1992. 11.)

A *Patmosz II.*-ben rendre szóba hozza azokat a tanításokat, illetve autoritásokat – *Plótinosztól, Jakob Böhmétől és Russeltől* kezdve *Pascalon, Kierkegaard-on, Nietzsche*n át egészen *René Guénonig* –, akik építőleg hatottak rá, s akik éberségre tanították. A leltár igen figyelemreméltó, s lenyűgöző olvasottságról tanúskodik. Ezek a *Patmosz*-béli szintézisszerű, meditatív, szövegrészek leginkább egy naplóhoz hasonlítanak. Mintha valaki önmagának jegyzetelne tudományról, politikáról, nyelvről, faszizmusról, kommunizmusról, diktatúráról, komédiáról, nyárspolgáriságról, pszichológiáról, filozófiáról, vallásról, életről, szeretetről, egy pillanatra sem feledve az eredeti kérdést: miként lehet realizálni a normális emberi alapállást?

3.

1960 és '64 között a kereszténységgel foglalkozik. A kereszténységet a hagyomány kitüntetett formájának tartja, amely épp a személyesség és az autonómítás okán kitüntetett. Mint írja: „Először az újkorból a kereszténységbe tértem vissza anélkül, hogy az újkorral való közösséget és nehézségeinek vállalását megtagadtam volna [...]. Aztán a kereszténységből a hagyományba tértem vissza, oda, ahol a kereszténység is otthon van, a héberék és hinduk, a kínaiak és az egyiptomiak, az indiánok és a görögök közé, oda, ahol a kereszténység is megszületett, ahol minden gondolat és szokás, rítus és eszme,

törvény és tudás annyira hasonló, hogy felcserélhető, és mindaz, ami van, még egymáshoz egészen közel áll.” (Hamvas Béla művei 4., 88.)

A kereszténységgel kapcsolatos alapvető kérdése is az ember autenticitásával függ össze, s így fogalmazható meg: miben áll a valódi keresztényi magatartás lényege? Az intézményesült formák, illetve maga a vallás eleget tesznek-e a követelményeknek?

Mindezekre a kérdésekre a *Scientia sacra* öt fejezetből álló tanulmányában keresi a választ.

Mint már jeleztük, a kereszténységet a *metafizikai hagyomány* egyik kitüntetett formájának tartja, ahol a hagyomány fogalma az egyes kultúrák fundamentumát képező egységes tanításra utal. Hamvas *Guénon* nyomán vallja, hogy az egyes szent könyvek, vallási tanítások tartalma egybecseng, s az egybecsengő üzenet a *normális emberi alapállásról*, az úgynevezett *status absolutusról* tudósít.

A kereszténység fogalmát igen sajátosan határozza meg. Megkülönbözteti az úgynevezett „*történeti kereszténységet*”, illetve az eredeti evangéliumi kereszténység alapján meghatározott, „*preegzisztens kereszténységnek*” nevezett formát. A történeti kereszténység alatt azt érti, amikor már megjelentek a vallás intézményesült formái. A preegzisztens kereszténységet – mint a kereszténység elsődleges alakját – az eredeti evangéliumi kereszténységgel azonosítja. A két formát – bár egymásból következnek – egymással ellentétesnek véli, mivel, mint írja: „a vallás már igen korán saját forrásával szembefordult, ezt a szembefordulást századokig táplálta, végül sűrű válságok közepette saját alapjait megsemmisítette, és az emberiséget abba a szcientifikus pszeudoszemléiségbe sodorta, mely pszeudoszemléiség korlátoltságánál és immoralitásánál csak ízléstelensége nagyobb.” (Hamvas Béla művei 10., MEDIO Kiadó, 1996. 32.)

A kereszténység (történeti kereszténység) modernítésben elfoglalt helyét Hamvas Kierkegaard-hoz és Nietzsche-hoz hasonlóan látja, hiteltelennek tartja, s a problémák egyik forrásának véli, amely ellentétes az eredeti evangéliumi kereszténységgel (preegzisztens kereszténység). Kierkegaard nyomán vallja, hogy a „kereszténységnek külső útja nincs, csak belső”. Szerinte a történeti kereszténység gyakorlatában a „belső út” szerepe háttérbe szorult, s a külsőségek, azaz a „külső út” dominanciája révén elveszett a kereszténység igazi lényege, a *személyesség*. A Nietzsche Antikrisztusában megfogalmazottakhoz hasonlóan sorakoztatja fel a torzulásért felelős három fő problémát: „A keresztény hagyománynak Európában három ellensége volt: először a belülről való ellenség, a klérus (nem az egyház!), másodszer a politikai hatalom, harmadszor a szcientifizmus” – írja. (Hamvas Béla művei 10. 33.)

Hamvas megközelítésében az a kierkegaard-i gondolat jelenik meg, amely szerint a kereszténység modern formája, az úgynevezett „racionalizált kereszténység” eltért az eredeti célkitűzéstől, eltért az úgynevezett evangéliumi kereszténységtől.

Hamvas egyház- és valláskritikájában inkább a nietzschei hatás dominál, míg a kiütéskeresés vonatkozásában inkább a kierkegaard-i gondolatok éreztetik hatásukat. Némi

túlzással az mondható, hogy a kereszténység témakörében összegződik, involválódik leginkább a kierkegaard-i és nietzschei hatás, hiszen ez az a témakör, ahol az emberi élet értelmére és lehetőségeire irányuló kérdés terítékre kerül.

Hamvas a *Scientia sacra* kereszténységgel foglalkozó fejezetében hangot ad radikális nietzscheiánus véleményének. Az *Antikrisztus* című fejezetben – amelynél nem lehet nem észrevenni, hogy a címet Nietzsche-től kölcsönözte – azt elemzi, hogy miként torzult el az eredeti evangéliumi kereszténység. Hamvas szóvá teszi, hogy az emberek az „*egyetlen azonosság*” gondolatát nem értik, s „ha Európában az egyetlen azonosság tudata néha áttört, abból csak bonyodalom és botrány támadt.” (Hamvas Béla művei 10. 81.) Az egyetlen azonosság gondolata itt arra a bibliai mondatra reflektál, amelyben Jézus önmagát Istennel azonosítja. („Aki engem lát, látja az Atyát.” „Én az Atyában vagyok, az Atya énbennem.” [János evangéliuma, 10. rész. 30–38. pont.]) Ez az azonosság azonban Hamvas értelmezésében nem valamiféle kisajátítása egy viszonynak, hanem kijelentése annak, hogy Isten valósága és a lélek valósága egy, s hogy „Istennel az embernek minden fia azonos.” (Hamvas Béla művei 10., 78.) Hamvas szerint az egyetlen azonosság gondolata a keresztény hagyomány legfontosabb, fundamentális mondanivalója, de ez a gondolat a vallásból nézve maga a rettenet.

Az egyén és az Isten distancia nélküli kapcsolatának problematikájáról Hamvas Kierkegaard szellemében ír. Ez a vágyott, *közvetlen kommunikáció* Hamvasnál sem tanítható, nem tűr nyelvi közvetítést, nem szorítható szigorú értékrendbe, nem prédikálható. Isten és ember viszonya személyes én-te viszony, amelynek lényege a *Scientia sacra*-ban az isten-azonosság, az alázat tudata, az önmegtagadás (áldozat) erejének és hatalmának felismerése. S hogy a kései írásokban mennyire jelen van a kereszténység ilyen szellemű felfogása, arról a Patmosz III. is tudósít: „A kereszténység nem vallás” – írja. „A vallás történeti és társadalmi és szellemi eredetű, dogmatikával, papi szervezettel és szertartásokkal. A kereszténység a normális létben való magatartásról szóló tanítás.” (Hamvas Béla művei 4., 239.)

4.

Az életmű egészén átívelő fő problémát, a normális emberi alapállás, a status absolutus realizálásának problematikáját azonban Hamvas nem csak a kereszténység felől gondolja végig. Ahogyan a kereszténység igazi lényegét a személyességben látja, úgy az írás vonatkozásában is megtalálja a személyességet leginkább kifejező formát, a regényformát. Az 1948-ban írott *Regényelméleti fragmentum* című írásában a regényforma történeti és elméleti kérdését taglalja, sorra veszi a regény nagy korszakait és a kiemelkedő regényírókat. Arra a következtetésre jut, hogy számára attól a pillanattól kezdve érdekes a regényforma, amikor megjelenik a személyesség, s ezzel együtt a konfesszionális tudat. Szerinte ettől kezdve „a regény az ember személyes sorsra való igényét mondja ki”. (Hamvas Béla művei 7., MEDIO, 1994.)

A személyesség áttörését – mint sokan mások, például később Kundera (Kundera: A regény művészete, Európa, Bp., 2000) – Cervantes Don Quijotéjének megjelenéséhez köti. „Mi európaiak csak egyet tudunk biztosan – írja Hamvas – hogy szabadok vagyunk, személyek. Ezért az, amit meg kell valósítanunk, az a tökéletes személy és a tökéletes szabadság.” (Hamvas Béla 7., 298.) Hamvas itt persze a klasszikus német filozófia, illetve a romantika abszolútumkeresésének előfeltétel-rendszerét fogadja el, hiszen ma joggal kérdezhetnénk tőle: miért kell az embernek törekednie a tökéletes személy realizálására? S egyáltalán: mit jelent az, hogy tökéletes személy? Azzal együtt azonban, hogy a személyesség az európai ember számára megjelent, egy skizoid kettősség tételeződött. Hamvas meg is fogalmazza ezt. Dupla sorsunk lett: egy „macbethi és egy hamleti, illetve egy Don Quijote-i és egy Sancho Panza-i”, azaz egy hivatalos/nyilvános és egy privát „szélmalom-történet”. Ezt a skizoid állapotot jeleníti meg Hamvas a Karnevál több fejezetében is, például Bormester Mihály kettős történetében. Ebben a kettős történetben Bormester Mihályból két külön karakter lesz, Mike és Michail, akik egyszerre indulnak el katonaként az északi és a déli frontra. Ez a dupla tudat – amelyen Hamvas szerint „az egész addigi államvezetés csődött mondott” – a szent és a bolond, az askéta és az arlequin regénybeli megjelenítése, ami valójában a 20. század emberének skizoid állapotát hivatott bemutatni. A kettős tudat másik gyakori példája a szövegben a zárójeles megjegyzések alkalmazása. A zárójelbe tett „hátsó gondolatok” zavarbaejtő őszinteséggel mintegy ellenpontozzák a szavak maszkírozottságát.

A személyesség ugyanakkor nem lehetséges konfesszió nélkül, ezért Hamvas számára az egyetlen lehetséges forma mindahhoz, amit el szeretne mondani, a regény. Ennek fényében tanulmányozza az európai regényt, s azt állapítja meg, hogy a személyesség megjelenése szempontjából *a regénynek három történeti szakasza van: az első a cervantesi, amely révén visszavonhatatlanul a személy üdvtörténete került a középpontba, a második a Sterne-i, „az emberi sors feloldása a szubjektumban”, a harmadik pedig a Kierkegaard-i.* Kierkegaard Hamvas szerint „*pseudoregényeket*” írt. „Kierkegaard volt az – írja – aki a gondolkozást teljes egészében személyessé tette.” (I. m., 305.) Ő mondta először, hogy a történet középpontja a személy, és a személy középpontja az üdvtudat. Visszafelé ily módon nyer értelmet Hamvas számára Don Quijote és Hamlet, „így válik világossá Pascal, Sterne, Rousseau és Goethe”. (I. m., 306.) Hamvas a Karnevál írásakor alapul vette a *Regényelméleti fragmentumban* megfogalmazottakat. A *Karnevál* főszereplője, Bormester Mihály úgy egzisztál a regény hét fejezetén keresztül, hogy a személyiség formálódása szempontjából felvetődő minden lényeges kérdés – legyen az filozófiai, etikai, szociológiai vagy politikai természetű – megfogalmazást nyer. Bormester Mihály mindvégig azon fáradozik, hogy „új létet alapítson”, hogy helyreállítsa az úgynevezett „eredeti egységet” vagy másképpen fogalmazva: a „*normális emberi alapállást*”. Mindeközben bonyolult élethelyzetek – háború, nősülés, álmos polgáriság – szülte tragikomikus történetek sokaságának lehetünk tanúi, amelyek gyakran az abszurdig fokozódnak. Hamvas „*tripla örületnek*”, illetve „*humorisztikai alapállásnak*” nevezi ezeket az élet szülte paradox helyzeteket.

A *Karnevál* megírása előtt nagy hatást gyakorolt rá Cervantes és Kierkegaard mellett Sterne és Joyce is. Sterne Tristram Shandyjének melankóliával átszőtt kacagató humora, a regényben alkalmazott, úgynevezett „tudatfolyam-technika”, a nyelv fogytékossága okozta emberi problémák ábrázolása, a mérhető és a megélt idő közötti szakadék következményei mind-mind hatással voltak Hamvasra s így a *Karneválra* is.

Joyce *Ulyssese* még tovább fokozta ezt a hatást. A *Regényelméleti fragmentumban* Sterne mellett Joyce jelentőségét is méltatja. Hamvas felismeri, hogy Joyce *Ulyssese* minden korábbi regényírás tagadásaként kijelöli a műfaj új határait is. A modern világ értékválságának olyan krónikáját látja a műben, amely fittyet hányva a szerkezeti kötelmekre szürreális tudati állapotokat és hangulatot képes nyelvi formában közvetíteni. Hamvast meghihlette Joyce írói szabadsága, kihívó normasértése. A *Karneválban* számos jelét láthatjuk mindennek. Hamvas szabadon társítja hőseinek képzeit, elmékedéseket iktat közbe. A *Karnevál* dinamikája sok tekintetben hasonlatos az Ulysses Valpurgis-éjszakájának pokoli kavargásához. A monomániák felvonultatásával Joyce-hoz hasonlóan ő is sorra veszi az emberi létezés majd’ minden eseményét és formáját: születés, halál, szerelem, barátság, közöny, hit, unalom, kétely, vágy, bűn, ostobaság, felszínesség, tudálékosság, fontoskodás, érdektelenség, önzés stb. Mindezt Hamvas is a hagyományos nyelvi formák felrobbantásával írja le.

A kései kisregények – s közülük is leginkább az *Ugyanis* című – még tovább feszítik a *Karnevál* mondanivalóját és hangulatát, az irracionálisig fokozva az emberi gyarlóságok tárházát. Hamvas nem vázol perspektívát, nem kínál kiutat, hanem úgy láttatja a „realitást”, hogy az általa bemutatott erkölcstelen, minőségtelen világban már a humor sincs jelen. Nem mutat föl alternatívát, nem oldja föl humorral a világról festett iszonyatos képeket. Eltűnnek a morális értékek, csak tömegtájékoztató van, reklám, manipuláció. Érzékletes képekben írja le az erkölcstelen csöcselék (a „szamojédok”) viselt dolgait, a hatalom és az irányítás abnormális módszereit. A történelem „fullasztó bűze” mindent beborít. „A modern társadalomban minden eladható és megvehető” – írja. (Hamvas Béla művei 2., *Életünk Könyvek*, 1991. 475.)

A regény egésze úgy van megszerkesztve, hogy még kapaszkodó sem marad. Kommentátorfejezetek és fikciós fejezetek váltogatják egymást, a narrátor belekerül mondanójának szövegébe, maga is az elmondott események részévé válik. Olvasóként magunkra maradunk, eltűnik a realitás és a fikció közti szakadék, a regényben a kommentár és az idézet már nem különíthető el.

Úgy tűnik, hogy Hamvas öntudatlanul is az elsők között írt Magyarországon posztmodern regényt, halála előtt egy évvel, 1967-ben. A végső konklúzió igen lehangoló. Hamvas, akinek az írás volt a lételeme, aki bevallotta az írásban realizált, s aki a regényben megtalálni vélte a személyességet leginkább kifejező autentikus formát, *Ugyanis* című legutolsó kisregényében a púpos zongorista szájába adja egyik – az 1956-os események után – papírra vetett saját gondolatát: „Most tudom, hogy nem írni több, mint írni.” (Hamvas Béla művei 2., 488.)

Reichmann Angelika

Viktoriánus esztétizmus és magányos karnevál

J. C. Powys: *Wolf Solent*

Fölöttébb nehéz – talán szinte reménytelen – egy Magyarországon gyakorlatilag ismeretlen regényíró egyetlen magyarul megjelent regényéről beszélni. Kétségbeesésemben hadd hagyjam hát, hogy mások beszéljenek helyettem. Először Hamvas Béla. A *Wolf Solent* első, 1929-es megjelenését követően mélységes csodálatról tanúskodó recenziót jelentetett meg a *Nyugat* 1931. évi első számában, mely szerint

A modern regénynek három fázisa van, írja Ortega [...]; Dosztojevszkij, Proust és Joyce. [...] A regény egyetlenegy feladata: a teremtő pszichológia. [...] Aki beletartozik abba a sorba, amelybe a három óriás útmutató, az korszerű, modern, fejlődésképes, gyökeres, igaz. Aki nem tud teremtő pszichológiát csinálni, visszavonhatatlanul elavult, hiábavaló munkát végez, időszerűtlen, fölösleges és jelentősége – semmi.

Azok közé a kevesek közé, akik modernnek, korszerűek, igazak, fejlődésképesek, tartozik: John Cowper Powys. A *Wolf Solent* Ortega értelmében teremtő pszichológia. (Hamvas)

Hamvas tehát James Joyce-szal egyenrangú szerzőként, a regény műfajának egyik megújítójaként mutatja be az angol író. Ezzel olyan értékítéletet fogalmaz meg Powysról, amely a kevés pozitív kortárs angol kritikában is fel-feltűnt, ám mindamellett – bármennyire is hízelgő – a közben eltelt idő távlatából nem feltétlenül védhető (vö. Lock, „*Wolf Solent*” 119). Nem is ezt hangsúlyoznám hát. Sokkal fontosabbnak tűnik számomra, hogy a sokszor „excentrikusnak”, a modernizmus fő csapásvonalától távol álló különnek, vagy éppen „kuffernyi méretű” és a felszínen narratológiai szempontból tradicionálisnak tűnő regényei miatt „anakronisztikusnak” bélyegzett Powyst (vö. Lock, „John Cowper Powys” 23) Hamvas itt, és a jóval később írott *Karnevál* egyik regényelméleti fejtegetésében is (Hamvas, *Karnevál* I/321) a világirodalom és az európai irodalom hagyományába szervesen illeszkedő modern(ista) íróként mutatja be. Értékelésének egyik kulcsfogalma a regény „teremtő pszichológiája”, mellyel a főhős, a címben szereplő *Wolf Solent* „fejlődését” követi nyomon a szöveg az „érettség” elérésének pillanatáig. Ezzel Hamvas mintegy öntudatlanul a fent említett viktoriánus-modernista dilemmát fogalmazza újra, hiszen a viktoriánus korszak egyik kulcsfontosságú műfajának,

a Bildungsromannak a kontextusába helyezi a regényt, s egyúttal azt is megjelöli, hogy mely aspektusa mutat túl a viktoriánus korszak irodalmának korlátain. Hadd kíséreljek meg én is valami nagyon hasonlót: Wolf Solent „fejlődésének” állomásait egy, a késő viktoriánus költészet és az esztéticizmus talaján gyökerező, ám az érett modernizmus gyakran groteszk, karneváli világa felé mutató és Joyce-hoz hasonlóan nyilvánvalóan Hamvas *Karneválját* megelőlegező művészi látásmódnak a megnyilvánulásaként szeretném bemutatni. Mivel azonban Powys regénye az 1959-ben megjelent magyar fordítás ellenére is kevésbé ismert, s ráadásul a szerző hömpölygő, ám képekben rendkívül gazdag szövegei gyakorlatilag idézhetetlenek, tennem mindezt a cselekmény rövid ismertetése után kortárs (és néha kevésbé kortárs) festészeti párhuzamok felvonultatásával – magam helyett ismét csak másokat beszélgetve.

A *Wolf Solent* nyitóképe a harmincöt éves címszereplő magányos utazása Dorsetbe – vissza halott apja szülőföldjére és viharos gyermekkorának huszonöt éve elhagyott színterére. Bár a regény a Bildung hagyományát folytatja, nem véletlenül kezdődik a főhős „életútjának felén”: egyrészt a szürke történelemtanár eddigi londoni élete lényegében eseménytelen volt, másrészt hazaútjának egyik célja a halott apa és ezzel az elveszett gyermekkor megtalálása, saját bizonytalanná váló identitásának újradefiniálása. Ezen identitás központi fogalmai a későbbiekben tárgyalandó „élet-illúzió”, illetve „mitológia”. A cselekmény által felölelt egy év Powysra jellemző módon eseményekben gazdagnak éppen nem mondható, viszont meglepő rövidzáratokban és antiklimaktikus fordulatokban igen. Dorsetben Wolf Solent látszólag kiszabadul anyjához fűződő, nyilvánvalóan ödipális felhangokkal terhelt kapcsolatából és hamar – túl hamar – beteljesíteni látszik a Bildung célját: elveszi a Szép Helénához hasonlatos, ám sokszor gyermeki és okosnak éppen nem mondható Gerdát, állást vállal és önálló életet kezd. Mind házassága, mind munkája hamar belső konfliktus forrásává válik: Gerda mellett vonzalmat érez a kevésbé nőies, ám annál izgalmasabb szellemi partner szerepét betöltő Christie iránt is, munkája pedig nem más, mint egy trágár, bahtyini értelemben vett karneváli „nem hivatalos” történelem, a *Dorseti krónika* megírása. E belső feszültségek Solent mélységes identitásválságának forrásai, hiszen úgy érzi, hogy ha fizikailag is megcsalja feleségét, és/vagy eladja a lelkét az ördögnek, és pénzt fogad el a krónika megírásáért, akkor megszűnik korábbi önmaga lenni. Énképének csorbulásához alapvetően hozzájárul az is, hogy sikerül felkutatnia apja botrányokban gazdag múltját, s – nem alaptalanul – úgy érzi, hogy saját élete apja történetének ismétlése, ő maga pedig önnön nemzőjének hasonmása. Noha Christie-t az utolsó döntő pillanatban visszautasítja, az összeomlás elkerülhetetlen – Wolf saját szavaival „mitológiája halott” (II/404). Meglepő módon a potenciálisan tragikus végkifejlet keserű komédiába fordul (vö. Hughes 103-112): az öngyil-

kosság gondolatával foglalkozó Solent túléli személyes integritásának széthullását és megkezdi „posztumusz életét” (II/321), immár belenyugodva, hogy szerelmi dilemmája közepette maga vált felszarvazott férjjé. A Bildung valódi végkifejletét jelentő érettséget egy új, tragikomikus énkép és karneváli elemeket is integráló személyes filozófia megformálása jelenti.

Wolf Solent identitásának kulcsfogalmai tehát a fentebb említett „élet-illúzió” és „mitológia”. Az „életillúzió” fogalma gyakran feltűnik Powys nem szépirodalmi munkáiban és nyilvánvalóan nagyon hasonló értelemben, mint Wolf Solent tudatában. A szerző bevallotta Ibsen *Vadkacsájából* kölcsönzi (Powys, *Pleasures* 298), mégsem egyenértékű a magyar olvasók által vélhetőleg ismert „öncsalás”-sal (Ibsen II/735), mert mentes a negatív konnotációktól. Powys egy 1929-ben írott esszéje szerint az „életillúzió” olyan, a „személyiség nukleuszát” képező „személyes” és „eredeti” filozófiát avagy „életlátást” takar, amelyet az író alapvetően szükségesnek tart „a brutalitás és az ostobaság dzsungelében”, s amely az individuumot védő erődítményként és egyben interpretatív keretként is szolgál (Powys, *The Meaning of Culture* 7–15). Ezen személyes filozófia, a belső és külső realitást interpretáló metanarratíva a regényben Wolf Solent úgynevezett „mitológiájában” testesül meg. A fogalom központi szerepe egyrészt a modernizmus kiemelkedő alkotóival rokonítja Powyst (vö. Lock, „*Wolf Solent*” 117), másrészt gyakran a regény mítoszkritikai olvasatainak kiindulópontjaként szolgál (vö. „Kriszdottir 64-79). Az utóbbi megközelítés problematikusságát sejteti, hogy e „mitológia”, mely Wolf Solent tudatában hangsúlyozottan a szó köznapi értelmétől független jelentést hordoz, első megközelítésben egy belső feszültségektől terhes metafora-komplexum, amely a regény során pszichológiailag tarthatatlannak bizonyul. A regény kezdetén az ábrándozásban, vágybeteljesítő fantáziálásban megtestesülő „mitológia” Wolf Solent identitásának – legalább is saját meggyőződése szerint – az „igazi” narratíváját alkotja.¹ Ebbe a fantáziavilágba, metanarratívába olvassa bele életének minden eseményét és szereplőjét. Ám a „mitológia” értelmező paradigmaként egyre agresszívabban asszimilál minden olyan jelenséget, amelyek

¹ A pszichoanalitikus irodalomkritikai irányzat egyik alaptétele, hogy az identitás csak narratíva formájában képzelhető el (Brooks 33). Peter Brooks az elbeszélés legfontosabb motívójának azt a vágyat tartja, hogy az elbeszélő létrehozza élettörténeke egy jelentéssel rendelkező változatát, s ezáltal saját identitását. Ebből a szempontból természetesen a történet csak a vége, azaz a halál pillanata, illetve az „utolsó szó” felől olvasható, hiszen az zárja le a jelölés megszakíthatatlan láncolatát. Igaz, mint Brooks elemzése rámutatnak, a modernizmus történeteitől kezdve egyre inkább lehetetlen kimondani azt a végső szót, amely a történetet értelmes, átadható üzenetté tenné. Ahhoz viszont, hogy egyáltalán elmondásra érdemes és elmondható történet jöjjön létre, szükség van a „deviancia és a transzgresszió” (Brooks 54) elemeire.

Wolf identitását fenyegetik. A regény cselekménye e hangsúlyozottan heterogén – és önellentmondásos – összetételű komplexum de(kon)strukcióját követi nyomon: a belső feszültségekkel terhes „mitológia” tarthatatlannak bizonyul Wolf új életének „valóságával” ütközve, s ez egyúttal egy új identitásnarratíva létrehozását teszi szükségessé.

A „mitológia” nyitóképe, mely a (víz)tükör motívumán keresztül tudat és valóság viszonyát problematizálja, egyrészt párhuzamba állítható a késő viktoriánus költészet és a századfordulós angol festészet² egyik kedvelt motívumának, az „elefántcsonttorony” koncepcióját (is) megtestesítő *Shalott hölgyének* (Tennyson 51–55, 1. kép: Waterhouse – „*I Am Half-Sick of Shadows*” *Said the Lady of Shalott*) a képi világával. Idézem:

Külső dolgok [...] úgy hatottak rá, mint *halványan ecsetelt tükörképek*, melyeknek igazi valósága egész idő alatt elméjében nyugodott [...].

Most homályos kíváncsiságot érzett, hogy vajon a rá váró események – az új színterek –, az ismeretlen emberek – képesek lesznek-e véghezvinni azt, ami eddig még egyetlen külső eseménynek sem sikerült – feltörni a *félvalóságnak a tükrét*, és a valódi valóság hatalmas köveit hajítani helyébe – odadobni és felhalmozni – nagy, durva, anyagi köveket – ezeknek a sötét vizeknek a mélyére, erre az elméleti levélzetre (1/29–30, kiemelés tőlem).

Solent, akárcsak Tennyson hősnője, tudatának elefántcsont-tornyába zárva ül, miközben szándékosan határolja el és védi magát a külső eseményektől, amelyek pusztá árnyaknak tűnnek varázslatos tükrében. Félelme is reminiscencia: a hölgy tükrét valóban megrepesztí Lancelot iránti szerelme (2. kép: Waterhouse *The Lady of Shalott Looking at Lancelot*), mely életébe kerül. Wolf Solentet eddig nem fenyegette hasonló veszély: élete utóbbi huszonöt éve – kamasz- és érett férfikora – monoton és eseménytelen volt. Tudata egyben önmaga ellen is védőfelületként szolgál: mivel „valódi” élete minden eseménye szellemi síkon, azaz „mitológiájában” zajlik, végtelen passzivitásba burkolózva él szellemi csigaházában s ez megkíméli attól, hogy valójában bármit is tennie kelljen. Pontosan „mitológiája” az, ami lehetetlenné teszi számára, hogy a saját narratívájának hőse legyen, és ezáltal saját identitásra tegyen szert. Története – a regény – csak akkor kezdődhet el, amikor akarva-akaratlanul kiköppen passzivitásából, Gerda és Christie hajítják majd a „hatalmas köveket” a „félvalóság tükrébe”, és ez elkerülhetetlenül „mitológiájának”, a „valóság” ellen védő rejtékének összezúzásához, de – Tennyson hölgyével ellentétben – nem Wolf fizikai halálához vezet.

² Powys viszonya a századfordulós esztéticizmusához egyébként némileg ambivalens (vö. Mighall *passim*), de például Walter Pater nagy csodálói közé tartozott (Swift 18).

Ugyanakkor a víztükör motívumára épülő identitásfogalom felfogható egy, első-sorban az európai szecesszió és szimbolizmus művészetében ugyancsak központi szerepet betöltő, az előbbinél tágabb körben ismert toposzra is: Narcissus történetére (3. kép: Waterhouse *Echo and Narcissus*). Narcissusszal ellentétben Wolf nem a külsejében gyönyörködik: végtelen elragadtatással szemléli a „mitológiájában”, azaz fantáziájában megjelenő hősies, óriás és alapvetően mitikus dimenziókat öltő énképét. Mint azt a regény szereplői többször is hibájául róják fel, életének eseményeit csak végtelenül önközpontúan képes értelmezni – saját nézőpontján kívül másikat nem ismer. Hamvas szavaival: „Végleg intravertált (sic). A világ már nem is érdekli, csak önmaga. Regénye végeredményben napló [...]. Pontos, részletes, őszinte, becsületes és illuziótlan. Olyan ember önvallomása, aki komolyan szereti önmagát, annyira, hogy nem tudja elviselni az áltatásnak, felületességnek, homálynak, vagy zavarnak gyanúját sem” (Hamvas). Ezt a tendenciát látszik alátámasztani a regény elbeszéléstechnikája is: bár egyes szám harmadik személyű elbeszélésről van szó, minden információ Wolf tudatán szűrődik keresztül (Coates 48), sokszor a jamesi nézőpont-technikához (Lock „Wolf Solent” 117) vagy éppen a tudatfolyam-regényhez hasonló (Coates 55) benyomást keltve.

Wolf Solent „mitológiájának” halála mind ok-okozati összefüggéseiben, mind képiségének tekintetében az avantgarde művészetben újra hatalmas teret kapó karnevál, pontosabban a „karneváli alvilág” (Bahtyin *Dosztujevszkij* 146) groteszk megjelenítését idézi. Solent összeomlásának egyik legfontosabb oka az, hogy tudatában az őt körülvevő világ leginkább karneváli alvilágként tükröződik, melyet „mitológiájának” keretein belül egyre kevésbé képes feldolgozni. Apja múltjának felderítése azt eredményezi, hogy Dorset egyfajta ellenvilágként lepleződik le: olyan nem hivatalos, alternatív és „rabelais-i” perspektívából (46) ábrázolt világként, amely hangsúlyozottan a hivatalos, konszolidált társadalom ellenpontja, a házasságtörés, törvénytelen gyermekek nemzése, homoszexualitás és vérfertőzés – Dante *Poklába* illő – fejezeteiből írt történet tere. Wolf összeomlását az öngyilkosság gondolatának majdhogynem rögeszméssé válása, illetve víziószerű – groteszk, fragmentált testeket és exkrementális motívumokat is magában foglaló – látásmód kíséri. A történet egyik kritikus pontján az öngyilkosságot fontolgató Wolf képe ismét csak a *Narcissus*-mítosz komorabb megjelenítéseit (4. kép: Caravaggio *Narcissus*) idézi: a főhős azon tanakodik az éjszaka sötétjében, hogy belevesse-e magát a Lenty-tóba. A vízparton önmagába merülő férfialakon kívül e párhuzamot az a metaforikus kapcsolat is alátámasztja, amelyet a szöveg már korábban megalapoz Wolf tudatának metaforikus víztükre és a Lenty-tó között: ha Wolf a tóba vetné magát, az a nárcisztikus beteljesülést, az önmagával való képtelen egyesülést jelentené. „Mitológiájának” szertefoszlását megváltozott látásmód jelzi: nem csak anyja jelenik meg előtte fragmentált, „szörnyű”

állati testként (akiben talán az a legszörnyűbb, hogy öregsége és az őt körülölelő enyészet ellenére elválaszthatatlan Wolf önnön születésének gondolatától) (I/401–402), hanem önmaga is (5. kép: Bosch *A gyönyörök kertje* triptichon jobb oldali szárnya: *A pokol*, 6. kép: részlet: madárfejű szörnyalak). Válságának mélypontján víziószerű élményében „egyetlen élő emberi fejé vált, mely visszataszító dolgok szörnyeteghalmazából emelkedik ki. A ronda massa nem csupán rothadék- és ürülékszerű volt, de rejtélyes módon *komikus* is. Ő, a kimondhatatlan test feje, a szakadékos mély játékszere volt, a nagyképű sarlatán bohóc, akin az ördögök visongva kacagtak” (I/383). E látásmód párhuzamai Bosch képein kívül talán leg-tisztábban a XX. századi expresszionista és még inkább a szürrealista festőknek a képein lelhetőek fel (7. kép: Salvador Dalí *Narcissus metamorfózisa*).

Wolf Solent újjászületésének központi eleme a motívumok szintjén az Aranykor idilli képének és a karneváli groteszk elemeinek együttes megjelenítése és egyensúlyban tartása. A groteszk, fragmentálódott testek – köztük elsősorban az anyatest – víziójának rettenetét írja felül a mitikus újjászületést jelző aranykor látomása: „a túlfekvő mező elképesztő aranya csillant szemébe. Persze, a mező csordultig tele volt arany gólyahírekkel! A szó szoros értelmében a *folyékony, csillogó arany tengerévé vált!* [...] *Az arany garmadája [...] körülvette*” (II/401–403). Wolf tudatában a látvány Wordsworth híres halhatatlanság-ódájának sorait idézi fel, s ezzel a romantika természetszemléletének kontextusában mutatja az *anyatermészetet* transzcendens tapasztalat forrásaként. Ezt követi, és ezáltal válik elviselhetővé a „disznóól mögött” emblémájával jelölt ellentétes tapasztalat: a visszataszító testiség, az ürülék, az oszlás, végső soron a halál képe. A hangsúlyozottan csak együtt értelmezhető két kép a karneváli ambivalencia (Bahtyin *Rabelais* 46–51) tipikus megtestesítőjeként lepleződik le: mint Meletyinszkij is rámutat, a karneváli lent, a halál és a szaturnuszi aranykor ugyanannak az érmének a két oldala, amelyek kölcsönösen feltételezik egymást, és nem létezhetnek egymás nélkül (Meletyinszkij 183). Wolf „fejlődését” e belátás zárja, mely lehetővé teszi, hogy idilli „mitológiájának” pusztulása után egyfajta karneváli világszemléletet felelevenítve elfogadja a körülötte lévő világot és önmagát minden groteszkségével, tragikomikumával, változékonyságával egyetemben. „Ha nem tudok örülni az életnek – gondolta –, tökéletesen beleolvadva gyermekként legegyszerűbb elemeibe, akkor inkább sose születtem volna!” (II/405)

Wolf Solent a regény végén újjáformált, ám leginkább ígéretként megjelenő identitásának egyik központi eleme a fluiditás, melyet a nevében rejlő folyó(víz) metaforikája is alátámaszt, s melyet egy kortárs festő, Tim Hyman Powys művésze által inspirált képével szeretnék illusztrálni (8. kép: Timothy Hyman *Mid-River: The Bearer*). A karnevál határokat elmosó, ambivalenciát és hibriditást kedvelő groteszk világa által lehetővé tett folytonos alakváltoztatás, szerepjátszás,

metamorfózis tökéletes összhangban áll Wolf egy korábban megfogalmazott metaforikus öndefiníciójával:

...mennyre különbözik egy folyó személyisége a tengerétől. [...] a folyó vize minden elkövetkező pillanatban teljesen más test. [...] Wolf igyekezett felidézni a Lunt egész folyását, hogy összefüggő személyiséget formáljon belőle. Ha *együtt gondol minden csepp vizére*, forrástól torkolatig, létrejön az egység; mert a közt a víz közt, amelybe itt bemárthatja kezét és a kis, közép-dorseti dombok közt eredő csermely vize közt a térben nincsen megszakadás. Az egyik folyamatosan áramlik át a másikba. Olyan teljesen egységesek, mint a kígyó teste a farkával (I/144–145).

A fenti részlet közvetlenül és áttételesen is Wolf identitásának egyik metaforájaként jelöli meg a folyót: egyrészt az itt megfogalmazódó identitás-folyó-kígyó metaforikus sor kapcsolódik „mitológiá”-jához, melyben Wolf – többek között – „csuklyáskígyó”-ként (I/24) szerepel. Másrészt Wolf nevében hordozza a folyó metaforáját: a Solent a Wight-sziget és a szárazföld között húzódó csatornának a neve, amelyet azonban általában folyóként emlegetnek. A folyó az identitás fent definiált metaforájaként nyitott olvasatot, folytonosságot, a folyamatos változás ellenére fennálló változatlanságot és Wolf „mitológiájánál” sokkal ironikusabb és játékosabb megközelítést sugall az egész regény szövegéhez.

A *Wolf Solent* végére kikristályosodó – ha tetszik, rabelais-i, ha tetszik, karneváli – látásmód ígérteit a későbbi Powys-regények teljesítik be: az *A Glastonbury Romance* groteszk farce-szá váló misztériumjátéka, a *Weymouth Sands* vásári komédiája, a *Maiden Castle*-tól megjelenő, alakjuk és identitásuk megváltoztatására képes hősök. A konvencionális felszín alatt Powys világában nincsenek fix pontok: a szerepjáték, a keserédes bohóckodás, a végletesen nárcisztikus hős magányos karneválja a „valóság” elviselésének egyetlen módja (vö. Powys *Pleasures* 298). S innen már csak egy lépés Hamvas mindent felölelő s ugyanakkor minden korlátot áthágó *Karneválja*.

Felhasznált irodalom

Bahtyin, Mihail. Dosztojevszkij poétikájának problémái. Szerk. Szőke Katalin. Ford. Könczöl Csaba, Szőke Katalin, Hetesi István et al. Budapest: Gond-Cura/Osiris, 2001.

---. François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Ford. Könczöl Csaba. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1982.

Brooks, Peter. Reading for the Plot – Design and Intention in Narrative. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard UP, 1984.

Coates, C. A. John Cowper Powys in Search of a Landscape. London: Macmillan, 1982.

Hamvas Béla. Karnevál. Köt. I-II.

---. „Wolf Solent – John Cowper Powys regénye.” Nyugat 1 (1931): 63–65.

Hughes, Ian. „Allusion, Illusion, and Reality: Fact and Fiction in Wolf Solent.” John Cowper Powys’s Wolf Solent – Critical Studies. Szerk. Belinda Humfrey. Cardiff: University of Wales Press, 1990: 103–116.

Ibsen, Henrik. Henrik Ibsen színművei. Köt. I–II. Ford. Hajdu Henrik. Budapest: Magyar Helikon, 1966.

Krissdottir, Morine. John Cowper Powys – The Magical Quest. London and Sydney: Macdonald General Books, 1980.

Lock, Charles. „John Cowper Powys and James Joyce.” In the Spirit of Powys – New Essays. Szerk. Denis Lane. Lewisburg: Bucknell UP, 1990: 23–42.

---. „Wolf Solent: Myth and Narrative.” John Cowper Powys’s Wolf Solent – Critical Studies. Szerk. Belinda Humfrey. Cardiff: University of Wales Press, 1990: 117–130.

Meletyinszkij, Jeleazar. A mítosz poétikája. Ford. Kovács Zoltán. Budapest, Gondolat, 1985.

Mighall, Robert H. „The Reluctant Aesthete: John Cowper Powys and the ’Nineties Context.” The Powys Journal II (1992): 28–48.

Powys, J. C. Wolf Solent. London: Penguin Books Ltd., 2000.

---. Wolf Solent. Köt. I-II. Ford. Vajda Endre. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1959.

---. The Meaning of Culture. London: Village Press, 1974.

---. The Pleasures of Literature. London, Toronto, Melbourne and Sydney: Casell and Company Ltd., 1938.

Swift, Subi. “The Eternal Epicene – Images of the Androgyne in John Cowper Powys.” The Powys Journal VIII (1998): 16–50.

Tennyson, Alfred Lord. “The Lady of Shalott.” Poems of Tennyson. London: Henry Frowde, 1907: 51–55.

Bozók Ferenc

Örvény

Gyöngyházhabos ostor a fodra, barokkos
gyöngyház temető koszorúja az örvény,
s vonszol lefelé a spirál, le a mélybe.
Ott lenn iszapos hadi gálya, dereglye,
és zöld, moszatos, kusza nyálka-világ vár,
s perzsát meg SS-katonát sodor össze.
Ősrégi meg új hever egybemosódva,
mert Isten előtt ezer év ugyanannyi,
mint most ez a pillanat itt, eme jachton.
Húz, vonszol a régi spirál, az idő,
és húzza a mélybe vivő feszes örvény
dúlt életemet lefelé, feledésbe.

Budapesti vihar

Csillan az éjben a Krisztinaváros,
mert vaku villan, elektromos áram.
Szél jön utána, feszülve falaknak.
Ökle Zeusz. Kalapácskeze önkény.

Rácsavarodva terekre, a házra,
tépve, cibálva kikezdi az Emkét,
s nézd: barikádöt emelhet az éjjel.
Zúg a Tabán. Zaja mágnese örvény.

Monoton

Ősz húrja zeng,
szivem kileng
a Nyárból,

hol ér az ősz,
hol ér a tél?
Akárhol.

Mi lesz velem,
mi lesz veled
ha fázunk?

Mi szünteti,
ki oldja fel
magányunk?

Boldogh Dezső

Pont úgy kellene

...És fásszárú gyomok is nőttek azóta a kertben
mint leigázatlan pici távoli táj a gyerekkor
elvermelve rohadnak gombfoci-készleteid már
megcselekedted amit kijelölt vala szömyeteged
létharcok közepett sorozatgyártott felnőttként
itt ülsz ostoba könyv-nehezekekkel kosaradban
várod a felszállást és érzed a zöld erejét mert
érzed vendég voltál persze dehát ki nem az itt
jó nők és manökenszerű-srácok mint ahogy élnek
túlzott döbbenetek nélkül kecsesen szabadon
pont úgy kellene gondolod és poharad beletartod
hulló fényét „még vörösebb borra színezőbb mód”
megvadító lobogásaiba az alkonyi napnak
félrebeszéled az isteni nyelvet sark-kutató már
úgyse leszel se miniszter könyv-nehezekeiden por
már hatodik poharad... és egy fakanállal a szellem...
(márminthogy húzó híján így kell bökögetned
mert többé nem szállhatsz lég-kosarába hajódnak
hogya vörös szél nem támad és isteni nyálka
szárad a fűre majd hajnalra hogya felébredsz)
mint a dugóhúzó az időnk is persze spirális
mint leigázatlan táj gyom veri bútoraid fel
már hatodik poharaddal szűröd az alkonyi csendet
át temagadba és fakanállal új üveget nyitsz
és kissé ideges vagy (kosztümös angyalokat látsz
közben a tévén mondják súlyos esők közelednek
szólal a bankár is – belekóstol jó szivarába –
„sajnos eltehetetlenkedték már a jövődőt
hasznunk rajtuk lassú kamattal nő” – vigyorog –)
mint az időnk a dugóhúzó is persze spirális
hónapok óta nincs nyoma sem s pepecselsz a lakásban
egy fakanállal hónapok óta...

Túlzottan szentimentális költemény

Mint kavicsok az elvtárs-temető kőlapjain,
egy szétgurult század tekintetemben.
Dérütött ember – talán az apám – jön elő, kortyolva nézzük
a stadion üres fogazatát, kígyótartó emberét.
Millió éves cseppkő-könnyű sátrunk megrepedt.
Kulcsaikat csörgető járókelők figyelik a napot ahogy lezuhan,
halott hintavasak mocorognak a téren még,
mint koponyámban a néma állatok.
Egy kiürült város rommálott szívében éltem, látom,
szánalmas öreg rock-zenészek homlokára karcol egy angyal jeleket,
pusztába kiált és felfordul a barátom, tombol a hold,
szentképek véreznek el, villamos fékez a temető előtt.
Könyörögni kellene az ismeretlen istenekhez,
könyörögni a halottaknak, szemhéjuk mögül látni a századokat,
mint az apám. Szeretnék kegyetlen lenni, szeretnék
dacolni a szelekkel mint egy tiszafa, fáradtan az örök öleléstől.
Világszabad útlelél rohad zsebemben,
bérházak szívverését hallgatom, álmodó időgép, gondolattalan.

Korpa Tamás

Koppenhága, 1900, a festő terpeszbe áll

(ultrahangfelvételek)

a napernyőt a téglavörös bérházak közti térre
egy koktél kellős közepébe tűzi, hirtelen körülnéz, a festő,
elmosolyodik, biccent, innen minden szeme vakablaknak tűnik,
a fekete-fehér nyugágy csíkos rabruhaként tapad rá.
egyik képén volt pont ilyen: Csendélet. Párduc és ember.
a koppenhágai ház ablaksorán piros muskátli cserepek,
behajló barkaágak, szipózó szederlevél a gyorsforgalmi út mellett.
az ablakkeret pedig: apró festőállvány, apró vászonról
a nagy összetett szem, az ultrahang egyenként kinéz:
a lombik fákból roppanó leveleket kis csomókba
szedi a festő, tavasszal elsárgult tenyerében pattannak
szét az első kemény rügyek:
ham bekap – mondja a képről néző párduc felé fordulva –
itt az Idő. a völgybe rohanó fekete párduc hátsó lábán
a casio óra csipogni kezd, súlyos csattanással kipereg
a keserű meggy a lomb szájából a földre.
íme hát beindul a Nagy Ventilátor ismét, s minden
nyitva felejtett ablakon át előrebuknak a függönyök.
a festő pedig lepöccinti felgyűrődött száraz
bőrdarabként az előbbi metaforát,
az utolsó idézett mondat előtt terpeszbe áll,
arrébb rúg egy követ,
valaki elmosolyodik valaki biccent.

Szakolczay Lajos

Életpiktogramok

F. Balogh Erzsébet kiállítása az egri Templom Galériában

Többször leírtam: az egri, hajdan volt Trinitárius templom archaikus képzetet keltő falával – a föltáratlan ódonágban újság: foltok kirajzolta „térkép” – maga az ideális kiállítóhely. Nem steril, az idő által nagyon is megdolgozott állapota ugyanis hangulati elem. Ha precízen szabályozott, mondjuk, konstruktív festmény kerül a falakra, láthatóvá válik a kontraszt, ha meg az idő rombolását expresszív szín- és formakezelése révén különös-képp magán viselő alkotás, a kiállítóter és a műtárgy közötti párhuzam hangsúlyozódik.

F. Balogh Erzsébet új és régebbi képeket is fölvonultató – valaminő egység jegyében szerveződő – életmű-kiállítása (olajfestmények, akrilok, pasztellek) az utóbbi élményt hívja elő. Azért is, mert a némi alakrajz ellenére is jobbára nonfiguratív műveken akarva-akaratlan tér- és gondolatkitöltő elem lesz az idő. Bizonyos, esztétikailag nagyon is fölemelő „roncshatások” (amikor a képtábla drámai erők szembeszegülésének dokumentuma lesz) éppúgy erre utalnak, mint a töredékességet, a foszlány-létet az elsivárosodás, a perifériára való kerülés következményeként fölmutató életpiktogramok.

A kép, a festő technikájától és anyagkezelésétől szinte függetlenül, a láthatón túli világ (múlt, élettapasztalat) megrázó dokumentuma lesz: megnevezetlen összeütközések és az emberlétből adódó – az asszonyiség membránján fokozottabban érezhető – félelmek kivetítője. A sejtelemnyi öröm, akár az emlékezés fényjátékát: *énünk* tárgyak általi megkettőződését végig kísérve, ugyan föllelhető az ábrázolt múlt kalitkájában – ebből a szempontból a *Műtermi árnyékok és tükröződések* (1999) című papír-akril sorozat átszellemült, az érzelmi föltöltődést csaknem titokként kezelő darabjai (II, IV, V, VI.) példaértékűek –, ám vele szemben jóval hatásosabb az a drámai – a kép szerkezetében, szimbólumvilágában, de még faktúrájában is elementáris erejű – vonulat, amely földlökésszerű mozgásával (*Erózió* – 2008) vagy a robbanás szimbolikájával (*A roncs és a vörös* – 2008) szétfeszíti a látszatra absztrakt, de az *időn túl*in a ma valóságát is jellemző mezőt. Az *Erózió* plasztikai hullámszását a festéken kívül föl vitt anyag (a táblát testvériesen megosztó applikált drótháló és zsinag) teszi láthatóvá. Az *A roncs és a vörös* ugyancsak összetettségében él, hiszen a tubusból vastagon kinyomott festéknek *súlya* van (a különböző kultuszokban a *vörös* – vérként – az életet szimbolizálja, ugyanakkor az egyiptomi isten, Széth számára átkozott szín, az alkímia színszimbolikája szerint meg szenvedély), nem beszélve arról a stilizált madárként (?) megjelenő korpuszvariációról, amely az egyetemes szenvedést legbensőbb, mert megrázó élményünké avatja.

F. Balogh Erzsébet, ennyiből is kitűnik, drámai alkat. Valójában a fény lámpását viszi

a faktúrába, s minél mélyebbre ás, a borús kedélyt – paradox életelixírként – megélvén a színrétegekbe, annál érzékeltetőbbé válik tábláinak *megjelöltsége*. A megszólaltatott technikán túl – ezt említeni sem kellene, hiszen mester – a személyiségjegyek (nemcsak az anyagot valósággal megelevenítő, ám a gondolkodásbeli toposzok is) szintén döntőek. Küzdelme, féelme, magára hagyottsága (nem társnélkülisége, hanem egzisztencialista szorongása), hát persze, hogy jól tükröződik régebbi, a vonalhálóban a pasztell „dekoratív” gomolygását a figurába szürrealitást belopó grafikáin (*Félelem* – 1994; *Csapda* – 1984), illetve nagy hatású, az állatfigurák egymásnak ugrasztásával (?) a harc hevét csaknem mítoszi magasságba emelő olaj-vásznán (*Küzdelem* – 1999).

Bármennyire is furcsán hangozhatnak, fönt említett művei sokkal közelebb állnak a lélekvalóságot artisztikus fénymegsokszorozással megjelenítő, a bensőt csaknem érzéki módon, invenciózus tükörjátékkal visszaadó *Műtermi árnyékok és tükröződések* című, *festőiségében* ugyancsak élő *grafikai* arzenálhoz, mint azokhoz a drámai vétetésű – akár az emberkorpuz, akár a tárgykorpuz szenvedését jelképtári gazdagsággal vagy a *golgotai sötét* vibráló fényével „ábrázoló” – alkotásokhoz, amelyekben az organikus (*Maradvány* – 2006, 131×104) vagy a konstruktív élmény felé hajló nonfiguratív kivetülés (*Cím nélkül* – 2005; *Maradvány* (2008 – 77×57) a rendezőlvén (szerkezet!) túli filozófia is.

Mínthogy a képnek – anyagból talán így lesz szellem – a (durva, rücskös) felület vibrálásán túl másfajta kisugárzása is van (*Fény* – 2008, olaj-vászon) – például a hurokba szemérmesen rejtett keresztmotívum sokértelművé teszi a rétegek egymásra torlódásával izgató, horizontális tömbmozgásokkal megélnkített *kékséget* –, F. Balogh Erzsébet faktúrajátéka egyúttal a tenger végtelenségének, ugyanakkor *töredezett* fenségének illúziójánál több, mert a *káprázatot* rendd é formáló kinyilvánítása. A kompozíció szerkezetét és motívumkincsét jó néhányszor – ha nem az Írásból kiindulván, akkor akarva-akaratlan – a bibliai jelképtár egyetemes mondanivalójú (asszociatív, vagyis *összekötő* tulajdonsága révén fölöttébb gazdag) szimbóluma emeli egyetemessé.

A diptichonként is fölfogható *Kapu* (2008, olaj-vászon, 96×163) kis fehérekkel tarkított vörös-fekete izzása, és az ennél is izgatóbb nonfiguratív olaj-vászon, az ugyancsak *Kapu* címmel illetett 2005-ös kompozíció (130×120) – ez utóbbin a festéksodorrá váló zsinog (?) plasztikai elem – ugyanarra az átváltozást sugalló mozzanatra világít rá, amely évezredek hiedelemvilágának (a Kapu én vagyok, mondá Krisztus) talán a legtöbbit idézett és legbiztosabb pontja. A 2008-as datálású *Maradvány* (olaj-vászon) ezüst csillámú bronzos barnája, a fókuszba állított motívummal, vagyis szintén az egyetemes jelképtár elemével, Krisztus halál feletti győzedelmének szimbólumával, a kereszttel hat.

A fölfelé tolt horizont sötét sávja, noha nyomasztó, nem nyomja össze a vörös kupola (épület?, barlang?) csontboltozatára, héjszerkezetére ráülő *fehéret* – az *Otthon* (2008, olaj-vászon, 100×73) talán a tárlat egyik legszebb festménye –, s ez az a művészetben, jóllehet gyönyörködtetéssel, messze túlmutató igazság, amely a szín- és formavilágba s az expresszív ecsetkezelésű felület igazán csak a *jóknak* megnyíló kazamatáiba beépíti

érvényességének hatókörét: a végzetet, ugyanakkor a szabadság (szabadulás!) módzatait. Már az enyészet értelmi-érzelmi földrészen, a halál bilincsét magunkon érző, sejtelmes, de sejtelmességében is riasztó térreumon vagyunk – a sárgásbarna, a föld porába belesimuló oszlásnak pillanatnyi időre ellenáll (F. Balogh a révület eme idejét nagytítja ki) a zsinégábra és zsinégpászma konstruktív pillére (*Foszlás* – 2006, olaj-vászon, 128×100) –, mintha egyedül csak az idevonzó, az ámulat szabadosságával kecsegtető *nemlét* volna az üdvözítő.

A tárgyá lett nemlét mint valóság – az elbújásnak, a bujdosásnak ára van – megte-remti magának azokat a szögleteket, amelyek a *senki földje* érzetével sokkolnak. Nem tudhatni, hogy az ég rácsszerkezete, a megannyi vörös traverz támaszkodott-e eszmélkedésünk őrzőjére, a fehér foltként is sokat mondó tömbegyüttesre, a „kápólnára” (*Sufni* – 2008, olaj-vászon, 128×104), vagy éppenséggel tisztaságunk sárgával-kékkel szabdalt monumentuma tartja-e fenn a vörös vonalháló közrefogta, szinte levegőtlenességében fokozottabban baljós eget. Mégis, eme tanácstalanság révületében jól van ez így, hiszen a lírai vagy éppenséggel drámai absztrakt szín- és térösszevonással létrehozza a maga – az alkotó indulat-energiáját mindenképp magában fogó – hatásmezéjét, amely nem(csak) a piktúra érzelmi kalandjára vet fényt, hanem színről színre és formáról formára (a folt-hatás is forma!) beljebb haladva rávilágít az ösztönszerűnek látszó, ám valahol végül is tudatos művész – az *önkép* hitelességéhez nem fér kétség – alkotás-lélektani paradoxonjára: a zsúfolt felület láttatja a legnagyobb, szabadságfaktorában is egyedi *nyíltságot*.

Ez a kozmosz szélére kiültetett „nyíltság” – lásd a különlegesen szép két pasztellrajz, a *Periféria I.* és *Periféria II.* ékítményének (mindkettő 2006) modellszerűségét – Kondor Béla attraktív rácsszerkezete mögött búvik meg ily kihívó rejtezéssel az angyal – valami-nő ökonomikus rend sugallója – is. Az innen-onnan kifosztott, de érzelmi varázslatában mindig konstans peremvidék békéjéé. Ha ehhez a dekorativitást sem megvető megjelenítési módhoz hozzávesszük a templom apszisában csaknem „oltárképként” funkcionáló hatalmas olaj-vászon – *A kerítésen túl* (2008, 294×115) – kaotikus „rendjét”, s az általa megszólaló igazságtartalmakat, határozottan észlelhető F. Balogh Erzsébet festészetének központi magja: a *látott* valóságot szinte minden pillanatban kikezdő érzelmi kitérülés credója.

Eme expresszív, intenzitásában szemernyit sem csökkenő létmagyarázat az egyedi festmények nyomán is fölfedezhető, de még inkább mutatja hatékonyságát – ezért is dicsérendő a tárlat rendezése (H. Szilasi Ágota) – a rokon vonások és a formai s hangulati megfelelések hangsúlyozása. Magyarán az egymást – akár távoli helyszínekről (egymással szembeni falakról) is – erősítő művek összhangja. (Nem kis rendezői leleményre vall, hogy az *Erózióval* átellenben a veszély „triptichonja – *Küzdelem, Félelem, Csapda* – helyzetetett el. S ugyancsak találó az egymással szemező *Kapu* és *Cím nélkül* ily rendű összecsengengetése is.)

Cseh Károly

Soproni ősz

Napéjegylenlőség

Évszak határán
ma már pár gesztenye s makk
egymásra lődöz

Pogány

Nimfomániás
istennő álma duzzad
az őszi toboz

Eleven mítosz

Alpesi fénybe
emelt dóroszlop a tölgy
dél szökevénye

Révedő

Károlykilátó –
szögesdrót-mítosz leng a
rozsdálló felhő

Öblös szeptember

Kékben a rozsdás
hullámokon Tűztorony
árbcú város

Szent Mihály temploma

Csak tornya fehér
kékben s nem deresen ér
Szent Mihály ide

Patinás

Tetőkké töppedt
zöldben műtűcsők vinnyog
árva hegedű

Holdfehér

Sajkálló héjon
telihold ring messzi föld
hullt gesztenyéje

Éj a Lövérékben

Rilke fenyői
ujjongnak csöndben várják
a Fenséges éjt

Sopron, 2008. szeptember–október

Tatyjana Kuzovljeva

Kereszt

Mikor hófúvás duzzad, a mint kígyó,
Sziszegve hullámszik út mentén hosszan,
Mikor ajtóim előtt megáll a síró,
Lidérces lélekként, összefagyottan,

Jajját átvéve, s kítárva kezem,
Felveszem akkor a keresztnek mását.
Normális élet – vélik – életem,
Kivált azok, akik mindezt nem látják.

Aranyló

Aranyát az ősz szórja-hányja,
Izzást, hevet rég kiegyenlített,
S úgy tűnik, az idő hulláma
Messzesodort egymástól minket.

A meghitt tájak halványulnak gyorsan,
Itt is, ott is – tűnő jelek még.
Futnak egyre csak, fátyolozottan,
Mint pókhálósálak, s lengék.

Az utolsó

Ahogy leejti lombját a juharfa,
Ahogy vöröslőn bomló kertek
Vadszőlő-vér locsolgat kibuggyanva,
– Ablakból indák tekeregnek –

Úgy halmoz fényt és hangot is az ősz itt;
Tobzódik hulltát, múltát félve.
Kezem kezedhez ér, még elidőzik,
S napról napra kurtább érintése.

És mind hevesebb minden előérzet,
Hogy közel ama találka veled.
Odázom hát a ránk köszöntő véget:
Elkerülni már úgysem lehet.

Cseh Károly fordításai

Tatyjana Kuzovljeva 1939-ben született, Moszkvában él. Verseiben az orosz klasszikus költészet hagyományait folytatja, s a mai hatvanasok lírájának egyik legmarkánsabb alakja. A „Koleo” (Körgyűrű) irodalmi folyóirat főszerkesztője és a Moszkvai Írószövetség titkára.

Jelena Iszajeva

1999. augusztus 11.

1999. augusztus 11-én,
Nostradamus jóslata szerint,
véget kellett volna érnie
a világnak.

Férjemmel meg a fiammal
épp a tengernél nyaraltunk,
s kék kockás terítős asztalunkon
hatalmas görögdinnye kereklett;
terjengő illatára odagyűlt
darázsraj zsongta körül
s a lugas cakkos szőlőlevelein át
sütött arcunkra a nap.
– Ma itt a világvége...
– Mi is legyen hát? –
– Lakmározzunk! – harsant fel a fiam
dinnyeszélésre átnyújtva
a kést.

Cseh Károly fordítása

Jelena Iszajeva 1966-ban született az orosz fővárosban. Költő, dramaturg, színdarabíró. Az orosz líra tradícióit folytató poétessza megzenésített – zömmel szerelmes – versei Oroszország-szerte népszerűek.

Irina Kovaljova

Őszirózsák

Őszirózsák az asztalon,
Akár kétszáz éve;
Nyár volt akkor, és halk nagyon
A kert zizegése,

S taván a hattyúk keringőztek,
Ringott lent mind az árny...
Ha én távozom elsőnek,
Gondolsz-e néha rám?

Csokor áll a kék abroszon,
Szárnyakat tár éppen –
A halál lenne? – jaj, dehogy! –:
Az élet jött el értem.

Cseh Károly fordítása

Irina Kovaljova 1964-ben született Moszkvában, s jelenleg is ott él. A Moszkvai Írószövetség tagja és az „Ogonyki” (Tüzek) főszerkesztője. Műfordítóként megkapta a MTA Füst Milán Alapítvány Díját is. Lírájára a „fényrealizmus” (Leonyid Volodarszkij kifejezése), a földi, isteni és misztikus dolgok ötvözete jellemző.

Fecske Csaba

Atlantisz felé

*Mai orosz költők antológiája Cseh Károly műfordításában
(Z-füzetek/127., 2008)*

Újabb opusszal gyarapodott a Cseh Károly-i lírai oeuvre, a szerény kivitelű, ám gazdag tartalmú műfordításkötettel, amely a Z-füzetek 127. darabjaként jelent meg idén nyáron.

Cseh Károly kitartó munka árán immár jelentékeny műfordítóink sorába lépett, esztendőik során több nyelvből fordított, több költő műveit tette magyar közkinccsé. Orosz szakos tanári végzettsége okán természetesen az oroszokkal kezdte pályája elején, a hetvenes években altáji költőket fordított, leginkább Borisz Ukácsint a miskolci folyóirat, a *Napjaink* számára. Aztán felfedezte dr. Cs. Varga István irodalomtörténész segítségével a csuvas irodalmat. A *Csuvas szó* című antológia 1985-ben jelent meg Egerben Cs. Varga István előszavával, aki a csuvas irodalom alapos ismerője és népszerűsítője hazánkban. Ebben az antológiában szerepel a csuvas költészet színe-java, többek között Mihail Szeszpel, Peder Huzangaj, Vaszlej Mitta és Gennadij Ajgi. A versek túlnyomó részét Cseh Károly fordította, rajta kívül Rab Zsuzsa és Képes Géza működött közre a fordításban. Az 1989-ben szintén Egerben napvilágot látott *Mihail Szeszpel Az ínség zsoldárai* című gyűjteménye is csaknem teljes egészében az ő munkája. A csuvas irodalom tragikus sorsú klasszikusának, Szeszpelnek szobra van Egerben. Cseh Károly egyébiránt Gennadij Ajgitól, az európai híró és többször Nobel-díjra is fölterjesztett csuvas költőtől fordította a legtöbb verset, akivel személyes barátságban voltak, és aki nemrégiben hunyt el. Itt említjük meg, hogy a csuvas irodalom népszerűsítéséért és magas szintű műfordítói tevékenységéért Cs. Varga Istvánnal közösen megkapta a *Csuvas Írószövetség Nemzetközi Vaszlej Mitta-díját*.

Mint említettük volt, Cseh Károly első ilyen jellegű művei a miskolci *Napjaink*-ban jelentek meg, azóta szinte valamennyi magyar irodalmi folyóiratban publikált műfordításokat. Fordított osztrák, svájci, német, lengyel, horvát költőket, az utóbbi időben litván költők verseit is, leginkább a személyesen is ismert Regina Katinaite-Lumpickiené-től, aki a kölcsönösség jegyében Cseh Károly verseit – és más magyar költőkét – ülteti át litván nyelvre, így gazdagítván egymás irodalmát és kultúráját.

Kihunyó augusztus című, tizenkét évvel ezelőtt megjelent kötetében török, tatár és csuvas költők verseit adta közre.

A műfordítás az irodalmak és kultúrák kapcsolatteremtését, népek közeledését

teszi lehetővé. Hozzáférhetővé teszi a más nyelveken született alapvető munkákat, remekműveket, amelyek nélkül a saját kultúránk, nemzeti irodalmunk sokkal szegényebb lenne. Mi is ez a tevékenység? Eltávolodás az egyik nyelv jelentésformáitól, bevett alakzataitól és természetesen – vagy sem? – lelkiségétől, a szöveg sajátos azonosságának – szellemi azonosság volna ez? – megtartása mellett. Vajon tudható, mit jelent két nyelv esetében a szöveg sajátos azonossága, miként történik az áttérés, megtörténik-e, egyáltalán lehetséges-e, ez igen fontos kérdés. „A fordítás az irodalom elkerülhetetlen meghosszabbítása” (Meschonnic), a nyelvek különbözőségére való tekintet nélkül, illetve a különbségeket nehezen, így-úgy legyűrve, egyetemes igényű. Társaihoz hasonlóan missziót teljesít Cseh Károly is, amikor Kálnoky László szavaival élve: *buzgón töltögeti vérét idegen szellemekben*. Elhivatottság, megszállottság – és persze tehetség – kell ehhez a leginkább a gályarabsághoz hasonlítható tevékenységhez. A műfordítás gúzsban táncolás. Vannak, akik azt tartják, hogy csak jó költő lehet jó műfordító, a műfordítónak legalább olyan jó költőnek kell lennie, mint akinek a verseit fordítja. Shakespeare gyönyörűen és hitelesen szól Arany János hangján, ő egy, a magyar kultúrából hiányzó remekművet szólataltatott meg időtálló érvénnyel pl. a Hamlet fordítójaként.

Persze lehet a fenti állítással vitatkozni, hiszen például Rab Zsuzsa, egyik legkitűnőbb műfordítónk nem volt olyan jó költő, mint teszem azt Jeszenyin, ám aligha vitatható, hogy a *Bokraink közt* kongeniális fordítás, a Jeszenyin-vers az egyik legszebb magyar szerelmes vers lett az ő tolmácsolásában. Petőfi, Ady ilyen-olyan okokból, és nem a tehetség hiánya miatt, nem tartozik legjobb műfordítóink közé. Petőfi próbálkozott, de Ady valószínűleg csak adyul tudott. Legjobb költőink java viszont kitűnő műfordító is. A teljesség igénye nélkül, csak ízelítőül néhány név: Arany, Kosztolányi, Babits, Szabó Lőrinc, Kálnoky László, Weöres Sándor, Tandori Dezső stb. Puskin remekművét, az Anyegint Áprily Lajos tette maradandóvá magyar nyelven.

A műfordítás persze, tagadhatatlan, bizonyos mértékig *ferdítés* is: „hamisítás”, hiszen nem adhatja vissza tökéletesen az eredetit a nyelvi korlátok miatt. Még az olyan kétnyelvű költő sem képes tökéletes fordításra, aki a saját művét fordítja le egyik nyelvről a másikra. Régi keletű vita, hogy szöveghűen vagy formahűen kell-e fordítani verset. Vannak hívei az egyiknek is, a másiknak is. Szabó Lőrinc szöveghűsége törekedett, Kosztolányi inkább formahűsége. A legjobb fordítások természetesen azok, amelyek forma- és szöveghűek is. Amennyire csak lehet.

Az *Atlantisz felé* negyedszáz esztendő huszonöt orosz költőjének hetvenöt versét tartalmazza. Huszonöt kortárs költő, akik között vannak ismertebbek és ismeretlenek is. Ennek oka, mármint az ismeretlenségnek, többek között az, hogy régen, mintegy negyed százada nem jelent meg átfogó orosz nyelvű lírai antológia,

s az is igaz, hogy mostanában inkább az orosz regények fordítása népszerűbb. A líra a szocialista időkhöz képest háttérbe szorulni látszik az egyébként igen izgalmas prózával szemben talán azért, mert az hívebben tudja visszaadni a drámai és sokszor tragikus társadalmi változásokat.

A fordító ezt írja a kötetről a könyv hátsó borítóján: „Zömmel a földhöz, a természethez, a (táj)hazá(k)hoz, a *nagy orosz lélekhez* és a szerelemhez kötődő valomlás-versek füzére ez, sok bennük a korjelző és groteszk darab is; mintegy érzékeltetendő: a megváltások idejéből a változások idejébe történő átmenet náluk se volt törésmentes. A hajdani óorosz aranylás a süllyedő Atlantisz aranylásával csilán vissza csupán, ezért a szokatlannak tűnő cím – Alekszandr Makarov-Krotkov metaforája – az: Atlantisz felé.”

A kötet minden bizonnyal legszebb, legérettebb verseinek szerzője *Joszif Brodskij*, az Amerikában élt, Nobel-díjas költő, aki az 1956-os nemzedékhez tartozónak vallotta magát, ahhoz a nemzedékhez, „amelyet a magyar felkelés nyomán a fájdalom, a megdöbbenés, a gyász, a tehetetlenség miatti szégyen érzése keltett életre.” Sötét világgépű, kifinomult, formagazdag és mély versei okán többen Ahmatovához hasonlítják.

Cvetkov, Kravcov, Tarkovszkij, Vinokurov és Voznyeszenszkij régi ismerőseink, őket még a rendszerváltás előtti idők adták nekünk Puskin és Lermontov örököseiként. *Nyika Turbina*, a „csodálatos” Szovjetunió csodagyermekének jelentkezése néhány évvel ezelőtt szenzációszámba ment. Itt – ha hihetünk a peresztrojka és glasznosztj előtti időkből származó adatoknak – nyolc-kilenc éves korában írott verseit olvashatjuk. A legmeglepőbb számomra ebben a gyűjteményben Vlagyimir Viszockij szereplése: stílusa távol áll a Cseh Károly-i artisztikumtól. Mindenesetre a vállalt feladatot – nyilván kihívás volt számára ennek az érdes hangú, botránys életű modern bárdnak a művészete – derekasan megoldotta.

Szembetűnő viszont Jevgenyij Jevtusenkó hiánya. A szovjet-orosz irodalom emblematisz figurája volt, ma többnyire Amerikában él, nemrégiben töltötte be 75. életévét. Valamikor olyan népszerű volt hazájában, hogy stadionokban tízezres tömegek előtt olvasta fel verseit. Ma már az ő hazájában sem kíváncsiak olyan sokan a versekre. Emlékszem, milyen nagy hatással volt rám diák koromban, a hatvanas években *Rakéták és szekerek* c. verseskötete. Persze hosszabb poémái túlfeszítették volna e füzet kereteit, de azért néhány lírai költeményét szívesen olvastuk volna. Akár újra, Cseh Károly-i megközelítésben. De ne azt kérjük számon, ami nincs, ne a hiátust firtassuk, hanem annak örülünk, ami van. S amit kézbe vehetünk: szép, jó olvasnivaló a lírát kedvelő olvasónak.

Hutvágner Éva

A gyermekvers

Fecske Csaba: Tolvaj szél (Holnap Kiadó, 2008)

Úgy döntöttem, hogy megvédem a gyermekeket a rájuk sütött „naiv látásmód” megbélyegzettségétől. Gyerekvers nincs. Legalábbis szabályai, de még jellemzői sem írhatók le. Akkor sem, ha kivételeket engedünk és kiskapukat nyitunk meg, ha valamely műfaj részhalmazaként vagy részhalmazaiként próbáljuk tárgyalni, ha a határokat elmázoljuk, vagy egyszerűen megnyitjuk.

A szakirodalom tárgyal a formáról (zeneiség, tiszta formák, hagyományos alakzatok stb.), tárgyal a témáról (szereplők, cselekmény, természet és állatok előtérbe helyezése, szerepjáték). Mindezekre hozható példa és ellenpélda, megvédhetők és kikerülhetők, de bizonyos, hogy nem „műfaji” sajátosságai a gyermekversnek. És tárgyal végül (a számomra legérdekesebbnek tűnő) szemléleti alaptermészetéről. De általában nem magyarázza világképi megközelítésének okát, a megismerési formát, a gyermeki – hamisan –, naivnak nevezett látásmódot.

Fuss el minden ablakig,
ablakig,
éjjel a hold ott lakik,
ott lakik,
minden ablak hűvösében,
aranyvörös ködmönében
hajnalig,
hajnalig.

(Hold és álom)

Itt a látásmód és a képalkotása elevevése egyazon forrásból táplálkozik. A megismerés egy olyan formájából, amit immáron pozitív előjellel gyermekinek fogok nevezni, hiszen ez az, ami megújíthat egy képet; szavakat, szókapcsolatokat csatolhat vissza bélyeg nélkül a közhelyből. Például az ablakból látszó Hold képe, a Hold ködmöne, a hűvös ablak – tudatos felejtés, a tökéletes forma „figyelem-elvonó” hatása, (pl.: „földre zuhannak az árnyak, / roppan a csontja a nyárnak” – a Nyárvégben), vagy egy másik megismerés föltételezése és elfogadása előlegezi meg a bizalmat bennünk, hogy ezeket ne régen használat alatt álló sorokként fussuk át? Mindenesetre nem futunk át rajta: a vers rehabilitálja az ablakban csillogó Holdat a vers erejéig, azzal, hogy elfogadjuk, ez nem csak egy (hű feleség, fehérholló-féle) bevett fordulat – a Hold *valóban* „ott lakik”, *valóban* ködmöne

van, ami aranyvörös: *valóban* létező és megjelenő szín, és csak a még erősebben aranyvörös hajnal költözteti el.

A gyermeki olvasásmód egyrészt elhomályosítja a megidézhetőséget, hiszen nincs mögötte olyan ismeret, ami köthetné valahova az olvasót, másrészt figyelemre méltó látásmódot hoz létre, erős versszöveget, a *valóbaniságot*, ami hasonlítható a mesék, vagy akár a ráolvasások világához, a szöveget komolyan kell vennünk.

Ha ennek akar megfelelni egy szöveg, önmagában kell közvetítenie egy bizonyos teljességet:

Lennél-e béka
sás tövén,
nád tövén?

Föléd hajolna
nyári éj,
ősz éj.

Ragyogna néked
csillag és
telehold.

Elfelejténéd
örökre,
ami volt.
(*Kis vers*)

Ez a vers – a négy lezárt mondat – mindenképpen példázhatja az egy művön belül jelentkező lekerekítettséget, nem futtatja ki a versből a szálakat, maga az írásképe is jelezheti ezt – mondhatnám, négy kis lépcsőn lemehetünk a békalétig. – A nyári és őszi éj, a csillagok és a telehold egy versben vonzza maga után az évkörre és általánosabban az időre való jelzéseket. Tehát mégsem mondhatjuk, hogy semmilyen gondolatsor nem vezet ki a verstérből. Csakhogy ezek a szálak olyan képekhez (jelképekhez) vezetnek, amelyek előképzettséget nem igényelnek.

Fecske Csaba ebben a kötetben megjelenő verseinek nagy részét egy, a népdalokból ismert képi – igenis elvont – vonatkoztatási rendszerhez lehet kötni. Azért elvont, mert ez a látásmód nem feltételezheti a céltalanságot, ok-okozati összefüggésben gondolkodik, a népdalkincsünkben ismert módon, ahol az első (természetrájló?) sor vagy sorok után következő „tényleges” témát rendkívül messziről állítja egy-egy kép segítségével párhuzamba. Nehezen lehet felfedezni a kapcsolódási pontokat, de léteznek, nem sortöltésről van szó vagy hívó rím előteremtéséről, hanem egy távoli képtársításról. Persze nem vé-

letlen a néphagyományból kiemelt példa, hiszen a gyermekeknek szóló irodalomban a gyakori – éppen a világlátás módja miatt – az innen származó előzmény; a hagyomány mind gondolatilag, mind képileg, mind formailag.

„...alszik a csöndben a valóság
Elaludtak mind a rózsák
Alszik a tűz a parázson
Alszik a tenger a plázson...”

(*Álmos vers*)

Ennél a versnél, ha csak ezt a rövid részt is említjük a szöveg egészéből, ugyanaz megy végbe, egyedül a sorrendet látjuk megcserélve (az idézet kedvéért, pusztán az esztétikai élvezet miatt: a rím kedvéért), felsorolásról lévén szó.

És nem csak a felsorolásban lévő filozófiai lehetőségeket aknázza ki a költő, mikor olyan sorokat állít egymás mellé – mint: „kialszanak mind a fények / alszanak a hűvös tények”, vagy „a hangod is elhalóban / nem játszásiból valóban / alszik a dal a madárban / görbe ösvény a határban”. Nézzük csak meg a következő sorokat:

„itt ér az én versem véget
elaludt a rím is csendbe’
belebúvok hát versemben”

Ez a tényleges szövegtérre való utalás, a párhuzamos létezés nem a népdalkincs-ből lehet ismerős... Itt talán lehetne idézni Németh Lászlót, aki a klasszikusok olvasására biztatja a gyermekolvasókat – illetve az olvasásukat irányítókat –, és aki ugyan a gyermekvers létezését nem veti el, de a fogalmon a kifejezetten nekik íródott rossz műveket érti, amik közéjük és a nagy írók közé falat állítanak.

De visszatérve a már idézett vershez: annak képi világát vizsgálva, a felsorolások szerkesztés már maga is meghatározza a nézőpont irányítását. A kapcsolódási pontok – pl. az elsőként említett példában – és a felsorolás sajátosságai miatt, egyszerre rejti el és hangsúlyozza a párhuzamokat, s ezzel egy bizonyos hullámzó haladást ér el, kielezi figyelmünket a képek aprólékos olvasására, és nem hagy lehetőséget az olvasónak ebben a tekintetben, a vers által megszabott haladás kénytelen, szükséges a képzettársításhoz. A figyelem ezen a módon tehát nagyon is irányított, s így teljességében nem lehetne állítani, hogy ez egyszerű, vagy naiv látásmódot engedne meg.

Még talán az alátámasztó ritmikát lehetne említeni, a könyvben a többféle hagyomány továbbvitelét, párhuzamot húzni a felismerhető előzmények, költők és kötetek között. Ezt nem tartottam feladatomnak, csupán egy olvasásmódot akartam védelmezni, és a *Tolvaj szelet*, mielőtt a színes képek miatt gyermekirodalomnak degradálnánk.

Németh István Péter

Csobánci rekviem apámért

*„csak lábujjhegyen, halkan!:
apáink hűlő, drága arcán járunk.” (Farkas Árpád)*

A diszeli füzek alatt nézem hogy szalad a patak
S Balatonból följött halak siratoznak malomfalat
Csak azt mert a malomkerék elkorhadott sej igen rég
Pedig ha itt forogna még ég s víz volna egyforma kék
Amire már jó az alkony folyton fűzről hullt könny arcom
Tartom fénybe majd lehajtom malomfalnál patakparton

Csak a fák koronáin ragyog alkonyi fény már
Gyülekeznek a fecskék parazsas színű dróton
A hanyatló Nap vörösétől arany ablakot is e magasba' találsz
Ma eredtek útra a golyák s hogy közelemben böjtölje télét ki
Közülük egy maradott vézna madár
Ciripelnek a tücskök pici kortyokat ittak az őzek
Balaton-vízből hazamennek amíg
Ködök ülnek a völgybe hűvösödnek az esték
S mire csak szőlő-magja világol a tőkén
Sereggestül ellepik el a varjak a tarlót

Zörgetik már a szeptemberi szelek
A száraz kukorica-levelet,
S rínak a még meg sem született
Csuhe-tehénkék és csuhe-gyerekek.

Hűsen hullana már hantra a harmat,
Ám jól megtartja fonál – hát leheletfinom
Pókhálókön az ősz gyöngyei ringanak
Tüskés csipkefa ág alatt - - -

Mint a katáng az utolsó szirmait,
Elhullatta az égbolt a kékeit, el, ma itt.
A diszeli réten át hószinű kócsag röppen,
S elúszik előlem várastul a bazalthegy a ködben.

Mily sűrű köd üli Meg a szép diszeli Mezőket a vár alatt,
Hogy ott fenn könnyedén Summázhatja a fény: „Orgonabokrok.
Támfalak.
Pár fácska: kopogó Gesztenye és dió. Fosztott tőkék állanak.

Az útból nem marad Más, mint egy eS-alak, Iniciálé-arany.
Fehér pincék előtt Az indás szeder rőt Levele hull hangtalan.
A hűlő kék vizen Meg vitorlás pihen, – Árbocának varja van.”

Várni kell száz esztendőig, aztán be is temetődik;
Várnélküli farkasverem lesz végül mind a szerelem.

Szürke egen szétnyitja a szél a csupálódó jegenyelombot.
Szürke tóban szétnyitja a víz a hűvösödő kagylóhéjat.
Ezt dúdoltam 2004 októberében Csobánc alatt,
Míg összehúztam magamon szürke kabátomat.

Húmaradó szárcsák szürkés-kék árnya
Hullong le az őszi Csobáncra.
Még a ragyogás kardlapjához
Arany tallérokat szór az akácos,
De rozsdarőtek a valahai
Várkisasszonyok orgonabokrai,
S akárha a Balaton jegéről hallanád
Már a párbajt, kaszabolódik a barna nád.

Mindszent havában az égbolt egyszer kéklett még ragyogva,
De bordó volt már a jezsámen dércsípte bokra,
Mikor bekapálta a szőlőt a Tóti hegy alatt hajdanán,
S úgy tudta akkor is a faluban nagyapám,
Hogy ha átlátni fönn a csobánci várkapun,
Nyakunkba hamarost záport várhatunk, -
Vagy holnapra, lehet, hogy szigorúbb parancs járja:
Ha lehull közénk s bezár a hó nehéz és sűrű rácsa.

A kint- és bentvalók

Beszélgetés Csiki Lászlóval

Bár korábban nem találkoztunk, és vajmi keveset tudhattunk egymásról, öt-hat órányi beszélgetésünk alatt végig azt éreztem, mintha egy ismeretlenül is ismerős emberrel ülnék szemben. Egy barátságos, figyelmes, közvetlen és jó humorú emberrel. Meglehet persze, hogy a természetes kíváncsiságot, az egymásra figyelő szeretetteljes megértést és a nyitottságot a magánemberi tapasztalatok (sorsélmények) bizonyos hasonlósága is erősíthette köztünk. Utazás közben örömmel vettem kézbe az újabb verseit tartalmazó, kedves dedikációval ellátott kötetét. A Szótolvaj – akárcsak a szerző – azonnal utat talált hozzám.

– *Életének fontos állomásai Sepsiszentgyörgy, Bukarest, Kolozsvár és Budapest. A hely szelleme, lelkülete és kisugárzása szempontjából igencsak különböző városok emberi és művészi hozadéka bizonyára a reménybeli olvasót is érdekkelheti. Milyen szerepet játszottak/játszanak életében és alkotásaiban a felsorolt helyszínek?*

– Sepsiszentgyörgyön születtem (idő előtt, mert édesanyám megrémült a közelgő, fegyvert fordított román csapatoktól), oda tértünk vissza, amikor őt – aki apámat várta haza a hadifogságból – mint klerikális reakcióst, azaz kántortanítót, kirúgták az állásából; ott töltöttem tehát gyerekkorom egy részét, majd az egyetem után oda szegődtem újságírónak a megyei laphoz. De Sepsiszentgyörgy, a régi sanyarú kedélyével számomra maga a kisváros. (A falu viszont Csíkszentdomokos, ahol iskoláimat kezdtem, és ahol ötven éve nem jártam, csak hagytam, hogy mitizálódjon bennem.) Bukarest, az említett faluval párban, a *Titkos fegyverek* című regényemben tűnik fel: egy kisgyerek szemével nézve. Valóban ott jártam negyedik osztályba néhány hónapig, egy mukkot sem értve románul, úgyhogy csupán számtanból kaptam osztályzatot. Később, a hetvenes években öt és fél évig éltem ott a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként, de az már egy másik Bukarest volt! Kedveltem – de mintha egy kissé külföldön lettem volna. Kolozsváron viszont egyetemi hallgató voltam, fiatal házaspár és apa, többéves szünet után pedig kiadói,

Az októberben elhunyt Csiki László (1944–2008) író, költő, műfordítóval készült és a *Magyar Napló* 2005. júniusi számában megjelent interjú szerkesztett, rövidített változata.

majd lapszerkesztő, végül két éven át szilenciumra ítelt „szabadfoglalkozású”. Ez a város a nosztalgiam terepe, talán egyenesen terepasztala. Budapesten több mint húsz éve lakom. Honosodtam, ami azt is jelenti mára, hogy valahányszor nincs munkakedvem, unom ezt a zajossá lett várost. Mostanában nem sokat járkálok benne. Egy kis Nógrád megyei faluban több embert ismerek, mint itt.

– *Amikor jó húsz évvel ezelőtt kényszerűségből elhagyta szülőföldjét, Erdélyt, milyen érzések és gondolatok kavargtak Önben? A sejtésem szerint nagy traumát és éles cezúrát jelentő áttelepülés előnyei és hátrányai, veszteségei és nyereségei hogyan viszonyulnak egymáshoz? Romániában és/vagy Magyarországon volt-e része abban a fájdalmas tapasztalatban, hogy a „kettős ürbe dobott földönfutók sorsa a szabadesés”?*

– Az idézett szentenciát csak olyan írhatta, aki sose próbálta, mit jelent a valóságban, ezért aztán azt is leírta: „akik elmentek közülünk, nem is voltak közülünk valók”. Becsületére legyen mondva, utóbb ezt az ítéletét visszavonta. Ami a nagy traumát illeti: *azelőtt* ért, mégpedig folyamatosan, mielőtt – harmincötödik születésnapomon – meghoztam a döntést: áttelepülünk, mentem a gyerekeimet, akik nem felelősek azért, amit nekem kell elviselnem a „szigorú vállalatnak” becézett politikai rendőrségtől, mely egyszer még hétéves lányomat is külön szobába zárta... Fogalmam nincs, mivel érdemeltem ki a figyelmüket, hiszen nem voltam lázadó, nem írtam kiáltványokat, csak verseket, csak a munkám végeztem szerkesztőként. De négy évet vett el az életemből ez az egy kapura játszott mérkőzés, ráadásul nem láttam a végét. Négy év az áttelepülés intézésével telt el. Ama „legszebb férfikorban”. Jobb lett volna, ha a nyolc év alatt könyveket írok, még ha rosszakat is. Engem akkor már több taszított onnan, mint amennyi ide vonzott. Magyarországot illetően viszont nem voltak illúzióim – így aztán nem is csalódhattam túl nagyot. 1984-ben még kedvelték itt az erdélyieket, már-már divatban voltak, valami honfibuval párban. Az áttelepültekre mégis mint hitehagyottakra néztek kissé. Én meg úgy éreztem, és ezért mindegyre ezt is írtam, bizonygattam: az erdélyiek „lényege” nem az, hogy kisebbségiek, hiszen az csak a helyzetük vagy az állapotuk, hanem hogy emberek. Utólag is remélem, hogy nem ragadott el sem a nosztalgia, sem az erdélyieket kötelezően övező mítosz. Nem feleltem meg tehát az itteni kívánalmaknak, „elvárásoknak”: sem hős nem voltam, sem áldozat. Nem tartottam a szenvedést értékmérőnek, mint oly sokan, legfeljebb értékteremtőnek véltem, alkalmilag: a jobb művekben. Az is igaz viszont, hogy míg „odaát” mindegyre azt hangoztattam: nem romániai magyar, hanem egyszerűen magyar író vagyok, „ideát” jó ideig erdélyinek vallottam magam. Csakazértis. Most újra egyszerűen magyar író vagyok. Itt alig ismertem valakit, még a számos rokonomat is alig, miközben több él belőlük Magyarországon, mint Romániában. Annyi csak, hogy itt nem volt sem iskolatársam, sem katonapajtásom. De jól megvoltam

a Magvetőnél, majd a frissen indult *Magyar Naplónál*, később – kilenc éven át – szabadfoglalkozásúként, és most sem panaszkodom a környezetemre. Legfeljebb magamra. '90 után Mészöly Miklós már-már irigyen mondta: az írónak jót tesz a kétlakiság. Nekem ezt csak részben sikerült valóra váltanom. Nem szaladgálok haza, sem siránkozni, sem dicsekedni. „Tapasztalatot szerezni” sem, terepmunkára. A reflexeim viszont Erdélyben alakultak ki, vagyis onnan való a szókincsem. Öntudatlanul is ottani élmények állnak asszociációs bázisom alapjánál. Nem kell felidézniem: megvannak maguktól. Szeretném hinni, hogy jótékony belső feszültség keletkezik így az írásaimban.

– *A jó ideje pontatlanul jelölt szomszédos országbeli magyar irodalmak inkább alkotnak határok fölötti, mintsem határokon túli irodalmat. Az országhatárokkal dacoló szellemi haza, a „haza a magasban” napjainkra jelentősen megváltozott körülmények között vajon lehet-e ezután is sokak vigasza, menedéke, a teljesség ígérete és a tisztaság forrása?*

– Hajdanán a romániai magyar irodalomnak nevezett alakzaton belül kétféle erőfeszítés jelentkezett párhuzamosan, időről időre csatározásokká élesedve: egy annak bizonyítására, hogy az „egyetemes magyar irodalom” részei vagyunk (miközben persze „híd”), egy a „sajátosság méltóságának” érvényesítéséért. Nem árt az, ha két- vagy sokféle szándék és irány van jelen. Csakhogy „kifelé” – és ez legalább annyira a román többséget jelenti, mint a szintén többségi anyanyelvet – a romániai magyar irodalomnak egységesnek kellett mutatkoznia. A kint bent volt. Az anyanyelvet meg kint. A szándékokat, az egység nevében pedig néhányan kötelező feladatként jelölték meg. (Lásd: népszolgálat, önösszeszedés stb.) Ha így nézem: amennyire hősies, annyira abszurd volt az egész. Magyarán: kisebbségi. Tartok tőle, hogy sokáig nem is akart több lenni ennél. Csak az adott kereteket, lehetőségeket igyekezett ki-, illetve betölteni. Ez sem kis dolog, főként hogy a változásra nem sok remény mutatkozott. Tegyem hozzá, a kisebbségi sorban lévő irodalomnak valóban volt-van önmagán túlterjedő feladata, tartalma legalábbis: más híján az egyetlen társadalmi, leginkább azonban anyanyelvi fórum volt. Én magam is elfogadtam ezt, éppen csak a szűk körön belül igyekeztem „más” lenni. De nem igazán tudtam, miféle lehetnék...

Beszélnem kell, nem is először, a „sajátosság méltóságáról”. Gyönyörű eszme, még akkor is – vagy éppen azért –, mert kényszerek között, a túlélés – hacsak nem a méltó halál – érdekében született válasz a fenyegetettségre, és néhány kiváló életmű igazolta. Számomra azonban valaminek, legfőképpen a kisebbségi létformának az elfogadását, eltűrését jelentette, és nem csupán annyit, hogy legyünk büszkék magunkra. Gyakorlati szempontból sem tartottam hasznosnak. Úgy véltem, megalázó, hogy energiát, erőt, amit az alkotásra, egyáltalán a normális emberi életre kellene fordítanunk, sajátosságunk és méltóságunk – valójában ta-

lán a másokkal való egyenrangúságunk – bizonygatására pazarolnunk. Ott, akkor ezt ki nem mondtam volna, nehogy megszegjem a hallgatólagos egyezséget! Nem ezzel szembe, hanem melléje állítottam viszont a „sajátosság természetességét”. Mondhatnám, az alapvető, velem született emberi jogomat, hogy olyan legyek, amilyen akarok, és ehhez ne kellene érveket, indokokat találnom, még ha remekművekben tenném is. Ahogy pedig ma végignézek a fiatal erdélyi írókon, sem a sajátosságért, sem a méltóságért vívott küzdelmet nem vélem felfedezni. Viszont természetesebbek. Lehet, hogy szabadabbak. Veszteség érte őket talán a feladatuk megszűntével, de a magyarságon belüli „globalizáció” vesztesége ez, és csak annyit bizonyít: a legszebb eszmények fölött is eljár az idő, és a romok között tiszta helyet kell kialakítani. A „haza a magasban” pedig nem egyszerű gyűjtőfogalom, mint amilyennek tűnik, menedéknek is túlságosan költői ahhoz, hogy vigaszról egyébként használható volna. Aki pedig vigaszra szorul... A hazánk pedig: a nyelvünk. (Igaz, ez is túlságosan költői elképzelés.) A mai összmagyar állapotok szerint hazája kinek-kinek csupán egyénileg van, éppen ott, ahol. Egyiknek a szülőhelyén, másiknak ott, ahol migrációja közben megállapodik. Hordozható hazák birtokosai vagyunk világszerte. De még otthonainkban is.

– *Ágoston Vilmossal folytatott 1997-es beszélgetése alkalmával addigi munkásságát reprezentáló válogatásában az alábbi könyveit jelölte meg: Szombat. A bűvár hazamegy. Verskönyv haladóknak (1977), Kísértethajók. Válogatott és új versek (1986), Titkos fegyverek. Regény (1988), Lépések, kopogások. Versek (1996), A pusztulás gyönyöre. Elbeszélések (1997). Tudomásom szerint ez a lista az irodalomtörténeti kánonban is szerepel. Valamelyest a kritikára is figyelő szerzőként a visszajelzésekkel összhangban vagy éppen velük vitatkozva – hogyan vonná meg az utóbbi nyolc év mérlegét?*

– Dolgoztam. (Négy könyvem is megjelent.)

– *Az ön munkássága igen sokrétű, hiszen jó ideje nemcsak költőként és műfordítóként, hanem próza- és drámaíróként is jelen van a kortárs irodalomban. Jelenlétének egyre nagyobb és mind nyilvánvalóbb súlyával miként vélekedik a magyar irodalom folyamatairól, illetve az irodalmi élet különféle jelenségeiről, ilyen-olyan visszasságairól, időnkénti zavarairól?*

– Nem élek „irodalmi életet”. Ha jól tudom, Hemingway mondta a new-york-i írókról: olyanok, mint a giliszták a befőttesüvegben, egymásból és az üveg falából akarnak táplálékot szívni... Annyit azért tudok, hogy nagyjából két nagy tábor létezik. Nem kívánom elfogadni sem ezt a felosztást, sem a másfajta kényszert, még akkor sem, ha szokás szerint az ember így két szék között csak a pad alól beszélhet. Tartok tőle, hogy magyar irodalmi élet nincs is (mint pl. a múlt század elején), csak a zavarai léteznek, a hol jobbra, hol balra osztott díjakkal, ösztöndíjakkal. Szerencsére alkotó írók léteznek! Szerencsére a fiatalabbja túljutott

már irodalmunk posztmodernnek nevezett legprovinciálisabb jelenségén, amikor egy írásmódot vagy az eszköztárat filozófiává próbálták felfűjni, a részből egészet fabrikálni. Soha jobban nem szolgálta ki az irodalom a kádári rendszert, mint az elmúlt után: híven megfelelvén az elvárásnak, miszerint foglalkozzon csak önmagával, az ország, sőt az emberek ügyes-bajos dolgait hagyja másra. Mára beérett a vetés, és nincsen aratása. De hagyjuk ezt, és reménykedjünk.

– *Alkotóereje teljében lévő emberként nyilván újabb műveket szeretne írni. (Miközben persze az sem mellékes, hogy mit csinál Csiki László, alkalomadtán például mit olvas, amikor éppen nem ír.) Mi foglalkoztatja mostanában, milyen műveken dolgozik, és – amennyire ez publikus – milyen tervei, dédelgetett álmai vannak a jövőre?*

– Beszélhetek róla, mert már elkészültem vele. Velük. Én nagyjából három évenként készülök el – három könyvvel egyszerre. (Aztán szerezzem rá egyszerre támogatást valamelyik kiadó, ha tud!) Megjelenik kötetben az éveken át közölt rövidpróza-sorozatom, *A jóslat*. Baráti ösztönzésre összeszedtem a verseimet. Leadtam egy esszégyűjteményt. Néhány „technikai” kérdés megoldása után kész a hosszasan, nagy szünetekkel írt regényem, az *Ajakír*. Minthogy elsősorban prózaírónak tartom magamat. Közben írtam egy filmforgatókönyvet is, hogy el ne felejtsem. Folyamatosan közlök cikkeket: főként könyvekről. Vagyis mindenek előtt kötelességszerűen olvasok. Megszokásból is. Ha kimegyek a fogadott falumba: újraolvasok, és élvezem, hogyan változtak el időközben a régi könyvek. Vagy én. Szeretek az egyetlen nyilvános fórumon, a falusi kocsmában emberekkel beszélgetni. Addig volt igazán jó – mintegy három éven át –, amíg nem tudták rólam, hogy író vagyok... Rendes embernek tartottak, és nem csak pestinek, mert sokat láttak dolgozni a ház körül. Néha a két unokámmal hancúrozom. (Legutóbbi verseskötetem mottója a nagyobbiktól származik, négy és fél éves korából: „Műanyag vagyok, gyertya ég a szívemen”.) Közben meg figyelek.

Ködöböcz Gábor

Szakolczay Lajos

A hallgatás csöndje

Búcsú Csiki Lászlótól

Szombat. A bűvár hazamegy – mondotta volt harminc évvel ezelőtt Csiki László egyik verseskötetének a címével. Meghökkeneni akart bennünket, mintha a világmindenség – amelynek a bűvár alfája és omegája – szabadságra mehetne. Nyújtózkodni. S a bűvár, fájdalom, évtizedek múlva tényleg hazament. A ruháját nem tette le, hátha azon az *ismeretlen* vidéken is lehet – minden zsarnokság ellen küzdve – hadakozni. Hátha szükség lesz még a tiszta szóra. A hallgatás csöndjére, amelyben minden tisztátalan embert, helyzetet vallató zajok zakatolnak.

Mert Csiki Laci barátunk mindig, mindenütt – versben, elbeszélésben, regényben, színműben – ugyanazt sugallta, mondta. Szakáll mögé húzódó csöndje – a kételkedve gondolkodóé – nem holmi menekülés volt valami elől, az égető dolgokon – haza, nagyvilág, elárultatás, hűség – való átlépés, hanem *aktív állapot*. A lázadás csöndje. Amikor a gondolatok hadba foghatóak. Amikor nincs kis és nagy ügy, csak a közösség szemét nyitogató ügyek vannak. A szülőföld, a haza – az Erdélyen mindig túlmutató terrénum – megvédése. A nyelvtől megfosztott, magyarságában meggyalázott ember melletti kiállás. A zsarnokság *jégpatakjában* megdidergő egyén fölemelése.

Hová is? Az *ember* szintjére. Arra a létezés méltóságát – örömét és küzdelmét – a maga egyszerűségében is fejedelmien kifejező szintre, amely elveti – megsemmisíti – az országirányító Vezérek, Haza-bölcsek, Pojácák *vörös rúzzsal* színezett mesterkedéseit. Író barátunk eme régmúltat – és a jelent is? – leigázó, a pénzparipát saját szekerebe fogó siserehadnak mondott nemet. A föld nem eladó! És az ember sem eladó! Bedarálható és különféle *szanatóriumokba* vihető – Recsk, Hortobágy, Duna-delta és a megannyi gulag mind-mind jelképe a golgotai útnak –, de sosem vehető el tőle szabadsághite. És az álmodáshoz való joga: lesz még zsarnok nélküli társadalom.

A bűvár hazament, talán egy kissé megfáradt is, de én már örökké azt a keserűen mosolygó arcot fogom látni, amely a riportutakról megtérőé volt, azt a szemet, amely a sepsiszentgyörgyi Sugás vendéglő kerthelyiségében a romániai *Forrás* második nemzedék disputáját követte, azt a riadt tekintetet, amely a kolozsvári *kereső séták* alkalmával aggódott Szilágyi Domokos – később kiderült, halálos – hollétért. Találkoztunk Bukarestben és Erdély sok városában, s végül áttelepülése után Budapesten is. Hol derűsebb volt, hol borúsabb – aki nem élte meg, még csak elképzelni sem tudja a szülőföldjüket elhagyók kálváriáját –, ám csöndes

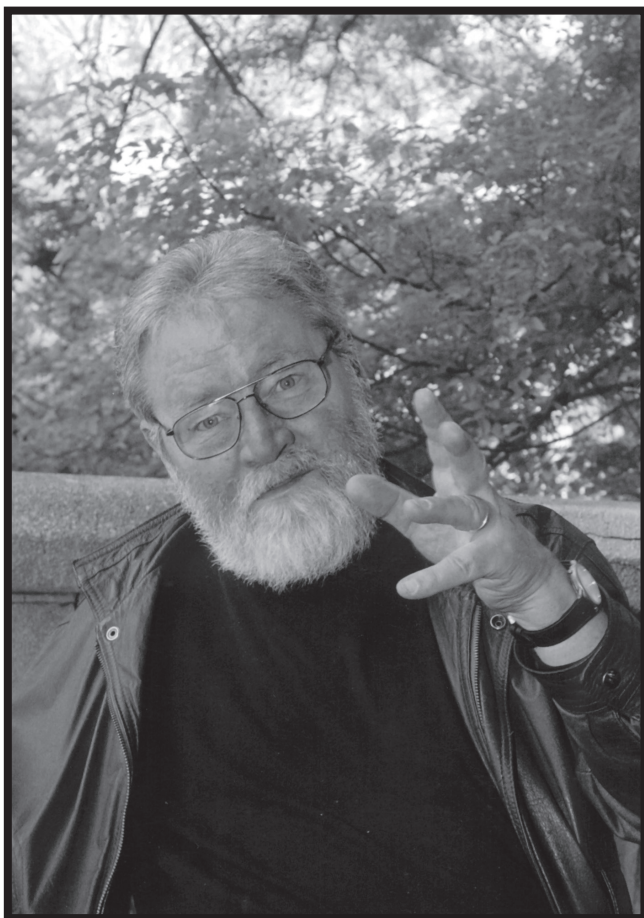

keserűségében is bizakodó. Viszont a felhőtlen öröm oly felszabadultsággal már sosem jelent meg az arcán, mint 1979-ben színműve, a Harag György-rendezte *Öreg ház* kolozsvári bemutatóján.

Nemcsak az irodalom – az életművét végre helyre kellene tenni –, de a színház is sokkal tartozik Csiki Lászlónak. Groteszk, fanyar világa mögött *költői módon* ott bozsog a valóság. A valóság, amelynek szerelmese volt. Ezt az éber készenléletet kell megőriznünk.

Búcsúzom tőled, Csiki László, a Magyar Írószövetség és a Magyar Alkotóművészek Országos Szövetsége nevében. Legyen néked könnyű az áldott föld, illetve az áldott lég, ha már nem volt könnyű – mert nehéz volt – az áldatlan élet. Isten veled!

Bp., 2008. okt. 21.

fotó: Kalmár Béla

Merényi-Metzger Gábor

Lenkey tábornok halála és temetési

140 évvel ezelőtt, 1868. szeptember 7-én állítottak méltó síremléket – amely ma Egerben található – Lenkey János tábornok földi maradványai fölé, az aradi temetőben. Ezen évforduló alkalmából, most a mártírhaltalt halt hős haláláról és az azt követő temetéséről, temetéseiről szeretnénk röviden beszélni.

Lenkey tábornok halála

Lenkey János tábornok halálának pontos időpontja elég bizonytalan. Bátyja, Lenkey Károly honvéd ezredes egy 1861. szeptember 6-án Várady Gábor országgyűlési képviselőhöz írt levelében azt állítja, hogy „*Kínos életétől az irgalmas Isten 8-ik febr. 1850-ben virradóra megszabadította.*”¹ Egy másik visszaemlékezésben pedig 1850. február 7-ét jelöli meg az elhalálozás napjának. Az 1867 és 1869 között papírra vetett emlékirataiban ugyanis így emlékezik vissza öccse halálára: „*míg a jóltevő halál meg nem érkezett, s a 14-ik vértanút, Lenkey János tábornokot 1850. évi február 7-én végtelen kínjaitól örökre megszabadítá.*”² (Megemlítendő, hogy Lenkey János egri sírkövén február 7-e, a Széchenyi – korábban Szent Miklós, majd Rácz – utcai szülőházának a falán pedig február 8-a van feltüntetve.)

Van azonban a fentebbi visszaemlékezéseknél „hivatalosabb” – eddig még nem ismert és így publikálatlan – forrás, nevezetesen Lenkey János arad-vári halotti anyakönyvi bejegyzése. Az eredetileg német nyelvű dokumentum fordítása a következő:

Hadtest:	Hadifogoly
A halálozás ideje:	1850. február 8.
A halálozás helye:	Arad vára, Magyarország
Rendfokozata:	Magyar felkelő tábornok
Neve:	Lenkey János
Születési helye:	Eger, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	39.
Neme:	Férfi

¹ Kovássy Zoltán: Lenkey tábornok emléke. In: Hevesi Szemle, 1978. 1. sz. 38. old.

² Lenkey Károly emlékirata 1848/1849-ről. Eger, 1999. 55. old.

Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Őrütség következtébeni elerőtlenedés
A temetés ideje:	1850. február 10.
A temetés helye:	Katonai temető
A temetést végző pap:	Markhot Eduárd helyőrségi lelkész. ³

A fenti anyakönyvi bejegyzésben azonban több téves adat is szerepel. Először is Lenkey János nem 39, hanem 42 és fél éves volt, hiszen 1807. szeptember 7-én látta meg a napvilágot. Másodszor pedig soha nem nősült meg – igaz a források említést tesznek egy lengyel grófkisasszonyról, aki állítólag a menyasszonya volt –, így a családi állapota egyértelműen nőtlen volt. Végezetül pedig magának a tábornok halálának a dátumát is megkérdőjelezném.

Jómagam ugyanis egy harmadik időpontot tartok valószínűnek. Azt, amelyet Karl Ernst cs. kir. törzshadbíró említ meg Julius von Haynau bárónak küldött hivatalos jelentésében. Az Aradon, 1850. február 14-én kelt fogalmazvány így hangzik:

„E hó 9-én az itteni várban őrzött, megtébolyodott, és az orvosok által már régen reménytelen esetnek ítélt Lenkey János lázadóvezér végre halál útján fogyatékba jutott.

Ezt nagyméltóságodnak legalázatosabban bejelentem.

Ernst.”⁴

Az 1850. február 9-ei dátumot megerősíteni látszik továbbá az a tény is, mely szerint a Lenkey tábornok temetésére február 10-én került sor. Az pedig nem túl valószínű, hogy egy ilyen eseményre két napot vártak volna. Mind a politikai helyzet, mind pedig közegészségügyi okok is sürgették és megkívánták, hogy minél hamarabb sor kerüljön a temetési szertartásra.

Lenkey tábornok temetése

Lenkey János temetésére elhalálzásának másnapján, 1850. február 10-én került sor. Károly bátyja engedélyt kért az aradi vár parancsnokától, hogy saját költségén temethesse el a tábornokot. A parancsnok megtagadta a kérést, és csak azt enge-

³ Kriegsarchiv. Militärmatriken. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. Tom. 1850–1851. Pag. 1.

⁴ Katona Tamás: Az aradi vértanúk. Budapest, 2003. 473. old.

délyezte, hogy kísérhesse testvére koporsóját. A rendelkezés szerint a vár szemestokocsiján kellett elszállítani a halottat és a vársáncban ásott gödörbe elhantolni. A további eseményekről a legtöbbet Lenkey Károly – már említett – emlékirataiból tudhatunk meg. Ő írja, hogy „*A fogság kapuja alatt egy szerzetes beszentelte a koporsó, azután feltették a pecér ganajhordó kocsijára. Lenkey Károly a kocsit követte. A pap elmaradt. Lenkey kíséretére 6 fegyveres katona és egy tizedes volt kirendelve. Tévedésből elfeledte a porkoláb a tizedesnek megmondani, hogy az akasztófánál meg van ásva a sírja és a katona sírások ott várják. Ennek következtében azt kérdezte a kocsis, midőn a várból kiértek: Hogy merre hajtson? Mire Lenkey azt felelte, határozottan, hogy a városi katona-temetőbe. A tizedes bele se szólt, mert más parancsa nem volt, mint őt kísérni és a várba visszavezetni... Többen a távolból kísérték a szekeret, s ekként szaporodván a derék aradi polgárok részvétele által annyian érkeztek ki az aradi sírkertben, hogy kitelt ezekből pap, kántor, harangozó, sírások, egyszóval minden, ami a temetéshez szükséges...⁵*

Így kerültek tehát Lenkey János földi maradványai az aradi Ótemetőbe. A sírhant beszentelésére azonban csak tizenegy évvel később, 1861. február 8-án került sor, mely eseményen Arad város lakossága nagy számban vett részt.⁶

Sírkövet azonban csak további hét év elteltével, 1868. szeptember 7-én – Lenkey János születésnapján – állítottak az elhunyt hamvai fölé.⁷ Ezen eseménynek fennmaradt a „menetrendje”, mely szerint: *A sírkertbe megérkezve: A síremlék előtt az egész testület négysezetet képzend, melynek közepén a koszorús leányok és a vidékről meghívottak foglalandnak helyet. A síremlék beszentelése után a nagy koszorút a legidősebb leányka, s utána a többi magával hozandó koszorút a sír mellé teszi, ezután alkalmi emlékbeszéd, utána a dalárda működése, s ennek végeztével a négysező jobb szárnya a kiindulási rendben visszavonul a városház-térre.*⁸ A sírkőavatásról – többek között – a patinás Vasárnapi Újság⁹ és az Eger című lap is beszámolt. Az utóbbi arról tudósít, hogy „*A szertartáson egy rögtönzött oltár előtt Sujánszky Gusztáv plébános¹⁰ gyászmisét olvasott. Vas István, a honvédegyelet elnöke, alkalmi beszédben az ünnepelt érdemeit adta elő, mely beszédre Lenkey testvére válaszolt.*”¹¹

Majdnem négy évtized múlva, 1905-ben Arad szabad királyi város törvényha-

⁵ Lenkey: i. m. 55. old.

⁶ Kovássy: i. m. 39. old.

⁷ Lenkey: i. m. 56. old.

⁸ T. Ágoston László: Lenkey tábornok útja Aradtól Egerig. In: Gömörország, 2004. 2. sz. 48. old.

⁹ Vasárnapi Újság, 1868. 39. sz. 465–466. old.

¹⁰ Helyesebben Sujánszky György Euszták plébánoshelyettes.

¹¹ Eger, 1868. 38. sz. 331–332. old.

tósági bizottsága elhatározta, hogy a következő év április 1-jén a városi régi temetőjének egy részét megszünteti, és azt felparcelláztatja, hogy annak helyén egy díszes parkot létesíthessen. Ekkor született Aradnak az a döntése is, mely szerint az ott eltemetett Lenkey János tábornok és Ormai Norbert ezredes földi maradványait a temető egy másik részbe helyezik át. Az aradi polgármester 1905. december 29-én kelt levelében meg is kéri a tábornok unokaöccsét, ifj. Lenkey Károlyt, hogy *„szíveskedjék velem levélileg közölni, miszerint városunk közönségének fent jelzett határozatába bele egyezik-e s nevezetesen nincs-e kifogása az ellen, hogy néhai bátyja¹² hullamaradványai a sírkövel együtt kiemeltessenek a jelzett helyre átvitessenek.”*¹³ A családnak nem volt ellenvetése a város döntésével kapcsolatban és így 1906 tavaszán sor került az exhumálásra és újratemetésre, melyen – többek között – jelen volt Kara Győző, az aradi főgimnázium tanára, aki azután évek hosszú során át gondozta a sírokat.¹⁴

Lenkey János tábornok azonban ezen a helyen sem nyugodhatott békében. 1934 nyarán ugyanis egy Sin János nevű aradi vasmunkás jelentkezett az akkori egri újság szerkesztőségében azzal, hogy az Ótemetőt tovább parcellázzák, és indítson Eger mozgalmat a vértanú hamvainak hazaszállítására. Az újság megtette a kezdő lépéseket, majd az ügy hivatalos diplomáciai útra terelődött. Az eredmény két év múlva született meg.¹⁵

Az egri képviselőtestület 1936. május 30-án kelt határozata a következőképpen szól: *„A képviselőtestület örömmel veszi tudomásul, hogy Lenkey János volt 48-as honvéd tábornoknak Eger város szülöttének hamvai Aradon exhumáltaknak és f. évi május hó 30-án d. e. 11 órakor a város közönségének óriási részvétele mellett, ideiglenesen a Kisasszony temetőben édesanyja és Lenkey Károly testvérbátyja hamvai mellé helyeztetnek el.”* Ugyancsak ekkor döntöttek – többek között – arról is, hogy *„Lenkey János, továbbá édesanyja és Károly bátyja részére az egri róm. kath. Hitközségtől, ugyancsak a Kisasszony temetőben megfelelő helyen egy dízsírhely adományozását kérelmezi, s a családot véglegesen, az adományozandó dízsírhelyen helyezi örök nyugalomra, az Aradról elküldött eredeti sírkövet, a dízsírhelyen állítja fel.”*¹⁶ (Ez utóbbi eseményre azonban soha nem került sor. Lenkey

¹² Helyesebben nagybátyja.

¹³ T. Ágoston: i. m. 48. old

¹⁴ Heves Megyei Levéltár. IV. 417. Heves vármegye levéltárában elhelyezett letétek gyűjteménye. 2352. sz.

¹⁵ Kapor Elemér: ... a lázadóvezér fogyatékbá jutott... In: Heves megyei Népújság, 1975. február 7. sz. 4. old.

¹⁶ Heves Megyei Levéltár. IV. 417. Heves vármegye levéltárában elhelyezett letétek gyűjteménye. 2352. sz.

tábornok, valamint az 1845-ben elhunyt édesanyja, Lenkey Károlyné született Keszlerffy Terézia és az 1874-ben elhunyt Károly bátyja csontjai ugyanis azóta is ebben az „ideiglenes” sírban nyugszanak. Az utóbbi két személynek pedig még a nevei sincsenek feltüntetve!)

Lenkey János földi maradványai 1936. május 29-én reggel 7 óra 38 perckor érkeztek meg az egri vasútállomásra. A román jelzésű vasúti kocsiban kis tölgyszakoporsóban a csontok, mellette a tábornok katonaládája és – egyes források szerint kettétört – aradi sírköve volt. Az *Eger-Gyöngyösi Újság* beszámolója szerint „*valóságos diadalút volt a legendás tábornok útja. Lökőházán a határőrség állt sorfalat, kivonultak az iskolák és virágokkal szórták tele a vagon, Szolnokon kibontották a kocsit, a vasutas dalárda énekelt és koszorút helyeztek a koporsóra. Egerben egyelőre egyik mellékvágányra helyezték a vagon, mert az idő rövidege miatt a város nem tudta előkészíteni a megfelelő ünnepélyes fogadtatást.*”¹⁷ (Megemlítendő, hogy a katonaládát Kállay Dalma aradi lakos küldte el Eger városának. A ládát a városi múzeumban helyezték el, ahonnan azonban az 1944. év végén az eltűnt.¹⁸)

Az újratemetésre másnap, május 30-án került sor. Tizenegy órakor az állomás előtti dísztéren felállt a 14. számú Dobó István honvéd gyalogezred díszszázada és a hivatalok, hatóságok, testületek, társadalmi egyesületek népes küldöttségei. Az *Eger-Gyöngyösi Újság* tudósítása szerint „*Braun Károly polgármester vezetése alatt szűkebbkörű bizottság nyitotta fel a leólmozott román vasúti kocsit, kiemelték belőle a katonaláda és a kettétörött sírkő mellett a kis koporsót, amelyben néhány marék aradi testvér-földdel elegyítve nyugszanak Lenkey János csontjai, közöttük a nemes szabású koponya, amelyet az elborult elméjű hős szétzúzott tébolyában az aradi várbörtön ablakának vasrácsán.*”¹⁹ Ezután a nemzetiszínű zászlóval letakart koporsó felett Braun Károly egy emlékbeszédet tartott, melyben röviden vázolta a tábornok életútját, és méltatta hősi cselekedeteit. A polgármester beszéde után megindult a gyászmenet. Elöl a díszszázad, utána a honvédszenekar, majd Novák Sándor apátplébános nagy papi segédlettel. Ezután következett a gyászkocsi, amely után a város és a vármegye előkelőségei és a család képviselőiben a tábornok unokaöccse, ifj. Lenkey Károly haladt. A menet a Deák Ferenc utcán és a Széchenyi utcán át a Kisasszony temetőbe tartott.

¹⁷ Eger-Gyöngyösi Újság, 1936. május 30. sz. 2. old.

¹⁸ Mentusz Károly: Egy idős ember vallomása az egri régiségekről. In: Heves megyei Népújság, 1970. április 4. sz. 12. old.

¹⁹ Eger-Gyöngyösi Újság, 1936. május 31. sz. 3. old.

Ebben a temetőben helyezték tehát – most már végleg – örök nyugalomra a sokat szenvedett hőst. A sírkő – melyet még 1868-ban csináltattak – felirata szerint itt nyugszik:

LENKEY N. JÁNOS
HONVÉD-TÁBORNOK

Született 1807. Szeptember 7-én
EGERBEN

MEGHALT
AZ ARADI VÁR BÖRTÖNÉBEN
1850. Február 7-én

BÉKE HAMVAIRA!

Lipcsei Márta

A virágok kétségbeesése

Lombokban rimánkodik a szél, pillanat szalad az estnek. Semmibe lóg lábam az örökkévalóság szekerén. Lompos fák foglya, szélmadár tekintet, esély a napnak, mosolyszünet, tapasztalat, finnyás emlékezet kezét ráznak, majd szétszélednek. Gyülemelő hulladékai között ki tesz rendet?

Bevallom, hallani akarom a levélmérlegek kiáltozásait, életjelek rezzenéseit, nem a közöny kidőlt, megdermedt, összetört fájdalmait.

Mindig az fáj ami nincs
ágakon a sok bilincs
rezgő lant leng és ez jó
mert a vers bányászható
szenvedés a felszínen
szívritmus meg odabenn
a felszíni lét után
aritmia jön talán
hangok ülnek bokrokon
szürke, zörgő okokon
acsarkodó némult szél
tövis köteg laphoz ér.

Tüskés Tibor

Egri emlékek

Tizenöt darab, hatszor kilences, fekete-fehér, csipkés szélű, jó minőségű fénykép van előttem. Egy album őrizte meg őket. A fotókat 1943-ban készítettem apám Voiglander gyártmányú, harmonikaszerűen kihúzható fényképezőgéppel. Csofálkodom: hogyan volt bátorsága apámnak kezembe adni ezt a nem éppen olcsó készüléket, hogy egyedül magammal vigyem idegenek közé egy kéthetes nyári diáktáborba. (A fényképezőgépet később esküvői ajándékként bátyám kapta meg apámtól. Én tenyérbe illő, Omega zsebóráját örököltem.)

Mit ábrázolnak a képek?

A legtöbb képen az egri vár egy-egy részlete látható: az íves bejárat, falszakaszok, a romok között álló Szent István-szobor, Gárdonyi Géza sírja léckeretek között, a fake-reszten zománcozott tábla felirattal: „Csak a teste”; a vár egyik része, melyet a Putnok felé vezető vasútvonal vág el a vár többi részétől, aztán kilátás a várból; távoli dombok és a város házainak tetői, továbbá a város jellegzetes épületei, szobrai; a minoriták temploma kívül és belül; Dobó István szobra a vár bejárata előtti téren, a minaret, mely nem fért rá egyetlen képre, ezért két részletben fényképeztem le, és az albumban illesztettem

Eger, látkép a várból. Háttérben az Eged, jobbra a Királydomb, balra lent a Szent János székesegyház romjai, lent középen Szent István szobra. (1943. aug.)

össze a két részletet; két fénykép a szarvaskői kirándulás emlékét őrzi: az egyik a hegy meredek ormai láthatók, a másik képen egy bányató vizében a kirobbantott rücskös sziklafal élei tükröződnek.

Tizenhárom éves voltam, amikor ezeket a fényképeket készítettem.

Már háborús évek voltak ezek. A nagykanizsai piarista gimnáziumban befejeztem a harmadik osztályt. A bizonyítványban, melyet június elején kaptam kézhez, a tantárgyak sorában tíz jeles és öt jó érdemjegyet találtam. Az idők jele volt, hogy a tantárgyak között ez is szerepelt: honvédelmi ismeretek. A negyedik osztályba még ötvenen jártunk. Június 12-én Barta István igazgató úr már beleírta a bizonyítványomba: Fölvettem a negyedik osztályba.

1943 nyarán, augusztusban két hetet töltöttem Egerben.

Hogyan jutottam el Kanizsáról, Zalából Egerbe, a Bükk hegység lábához?

Apám vasutas volt, a kanizsai állomáson szolgált. Űgy emlékezem, szerette hivatását, örökölte a szolgálatot, nagyapám is vasutas, mozdonyvezető volt. Apám tagja volt a vasutas szakszervezetnek. Talán jutalomként kapta a lehetőséget, hogy kisebbik fia a vasutas szakszervezet szervezésében kéthetes egri nyaraláson vehetett részt. (Nagyobbik fia, bátyám, akkor már friss érettségivel a zsebében a vasúti tisztiskola hallgatója volt.)

Anyám vitt föl vonattal Budapestre. A Keleti pályaudvaron gyűjtötték össze az ország

Látkép a várból. Eger.

(1943. aug. 15.)

különböző részéből érkező tíz-tizennégy éves fiúkat. Talán százan is lehettünk. A peron mellett, a szélső vágányon állt a szerelvény. Különvonat lehetett, vagy legalábbis külön kocsikban kaptunk helyet, mert Füzesabonyban nem kellett átszállnunk, egyenesen Egerig vitt a vonat bennünket. Útitársaim közül senkit sem ismertem.

Civil felnőttek (tornatanárok?) kísérték bennünket, Egerben is ők felügyeltek ránk. Valamiféle megegyezés lehetett a Magyar Államvasutak és az egri minorita szerzetesek között, mert szállást és kosztot a minoriták egri rendháza mellett, az iskola nyáron üres kollégiumában kaptunk. Ha magányos sétáimon a vár bástyájáról lenéztem a városra, akkor déli irányban éppen ráláttam a kétemeletes minorita kollégium ablakaira.

Voltak kötött elfoglaltságok, közös városnéző séták, és voltak kimenők, amikor a megszabott időn belül szabadon, kedvünkre járkhaltunk a városban. Közösen néztük meg a vár kazamatáit, a főszékesegyház épületét, a Líceum tanácskozótermét és könyvtárát, közösen vettünk részt a szarvaskői kiránduláson. Szívemből a magányos csatangolásokat szerettem. Találomra elindultam egy utcán, és vártam, hogy hol talállok egy fagyfaltozót, vagy mit talállok azon a téren, ahová kijutok. Zalából jöttem, eddig csak Kanizsát, diákkorom városát, a dunántúli mezővárost ismertem: széles utcáit, téglával borított, háromszög alakú tereit, piacát, a város környéki kiránduló helyeket, ahol a szőlővel beültetett, lankás dombhátat már hegynek mondták. Eger másféle város volt, igazi város. A kanizsai várat, melyet a költő Zrínyi Miklós megostromolt, a Habsburgok leromboltatták. A Gárdonyi Géza regényében megénekelt egri vár falai jórészt láthatók voltak, és állt a török minaret is. Kanizsa földszintes házai jobban hasonlítottak a falusi parasztházakra, mint a barokk kastélyokra. A kanizsai templomok is dísztelenebbek voltak, mint az egri templomok. Kanizsa dunántúli mezőváros volt, Eger polgárvasáros és egyházi központ, érseki székhely s tele műemlékekkel.

A negyvenágvas hálósobákban, a hosszú étkezőasztalok mellett magányosabbnak éreztem magamat, mint akkor, amikor egyedül kószáltam a város utcáin. Az ismeretlen kapualjak barátságosan hívogattak, de a kéthetes nyaralás élményében velem osztozó diáktársak arca mindvégig idegen maradt a számomra. Az először látott város befogadott, a fényképezőgépembe fűzött filmen megörökítette magát, de annak a fiúnak, aki két hétig minden este a mellettem lévő ágyra feküdt, nem emlékezem a nevére.

A tizenöt, magam készítette fénykép mellett még van néhány egri emléktárgyam. Négy képeslap, melyet 1943-ban vásároltam. Az egyik a várban található Szent János-székesegyház romjainak alaprajza. Továbbá két kép két mennyezeti freskóról: az egyik az érseki Líceum könyvtárának mennyezetét díszíti, a másik a Líceum tanácstermének a mennyezetén látható. És megmaradt még egy postára adott képeslap, ezen az egri főszékesegyház látható. A képeslapot ceruzával címeztem meg, ceruzával is írtam alá, és két darab kétfilléres, Szent Istvánt ábrázoló bélyeget ragasztottam rá. A képeslapot az egri postán 1943. augusztus 11-én bélyegezték le. A címzés így szól: Nagys. Tüskés István úrnak, Nagykanizsa 2. Horthy M. u. 63. A kézzel írt szöveg: Üdvözet és kézcsók mindnyájuknak Egerből: Tibi.

Van még egy egri emlékem.

Nevelőtanáraink azt gondolták, ha már Egerben, a régi nagy csaták színhelyén vagyunk, bennünket is valamiféle kalandban kell részesíteni.

Az egyik nap kirándultunk a várostól mintegy tizenöt kilométerre fekvő Szarvaskőre. Egész napra hideg élelmet vittünk. Oda-vissza gyalog tettük meg az utat. Igen ám, de este, a kollégiumban a vacsoránál elterjedt a hír, hogy a kirándulásból hazafelé jövet három társunk lemaradt, és őket ismeretlen emberek elrabolták. Eltűntek. Ki látta őket? – futott végig az asztal mellett a hír. Valóban, az asztal mellett három szék üresen maradt. Nagy szerencse, másnap reggelre megkerültek. Az izgalom feloldódott. Ma már tudom: „eltűnésük” pedagógiai cézzal megrendezett kaland volt.

(Az igazán nagy – a legnagyobb – egri pedagógus persze Gárdonyi Géza volt. Mert neki aztán tudnia kellett, hogy Eger várát a török végül is 1596-ban elfoglalta. De ő nem ezt a várostromot – a vár elestét – írta meg, hanem azt a várostromot, amikor 1552-ben a maroknyi magyar csapat győzött a tengernyi török túlerővel szemben. Az utókornak szóló vonzó példát Gárdonyi ennek az ostromnak az elbeszélésével adott.)

*Dobó István szobra a piactéren az intézettel szemben.
(Eger, 1943. aug. 17.)*

Szűk Balázs

Haiku-lánc

Holdeső

Készíts most inget
Angyali délben, fürössz
Holdeső minket.

Ereklye

gombostűnyi órák
szívembe szúrva hordom
múltam köntösét

Holt

Az égbolt szinte
Félholt: már vak istenek
Verik ablakunk.

Angyal a tóban

Már nem fáj semmi.
Csónak vagyok esőben.
Angyal a tóban.

Út

Kinek fénye a
bánat: megadta magát
rég a halálnak.

Fönt

Bánat-glóriás
Madár, merülj égbe már.
Tél lesz otthonod.

Ponyi László

Azért a víz az úr

Mundruczó Kornél: Delta

Egy fiú sok pénzzel (euróval) a zsebében megérkezik valahová a Duna-delta csodaszép és vad vidékére. Hazajön. Miként a vidék, ő is hallgatag, nem is tudunk meg sokat róla. Persze igazán ez nem is fontos. Dolgozott valami állatkertben, talán Bukarestben vagy valahol Európában, hazatért, és szándéka van arra, hogy beilleszkedjen a helyi közösségbe. Családja, főként anyja élettársa, idegenkedve fogadja. Megismerkedik a hűgával, akit még sohasem látott korábban. Egymásra találnak, házat építenek távol a helyi közösségtől. Mégsem elég a távol... A „lakásszentelőn” a helybeliek, akik nem viselik el a bűnös kapcsolatot, megalázzák és vízbeölik a testvérpárt...

Mundruczó Kornél filmje egy csomó díjat gyűjtött be az elmúlt időszakban. Nem véletlenül, mert alapvetően rendben van. Szépen kitalálták a képeket, a kamera lassan mozdul. (Azért nem olyan lassan, mint Tarr Bélánál.) Időnként távolságot tart, időnként nem, ahogy kell. Szép és félelmetes, kegyetlen és elbűvölő világot mutat be. Ott vannak az őstípusok is. A testvérszerelem ezeréves motívuma Fauna és Mihail között. A messziről hazatért titokzatos férfi, aki újra helyet keres magának a helyi társadalomban (az persze nem fogadja be). A nevelőapa alig leplezett, majd kitörő szexuális vonzalma nevelt lánya iránt. Jelzészinten van néhány homályos bibliai motívum is. Bosch és Grünewald szeretnivalóan ronda arcai néznek ránk a kocsmában. Tóth Orsolyát sem véletlenül hívják Faunának a filmben. (Dehogyan Mihail miért Mihail?)

Szóval minden megvan, ami egy jó filmhez kell. Formailag legalábbis. A dramaturgia azonban sajnos akadémikusra és unalmasra sikerült. Már az első percek után a sorsszerűséggel együtt a kiszámíthatóság nyomta rá a bélyegét a filmre. Maradt ugyan némi remény, hogy a film hátra lévő részében talán lesz valami meglepetés. Valami új, valami eddig korábban nem olvasott, nem látott, nem hallott dramaturgiai fordulat. Valami korábban nem tapasztalt, amitől eredeti lesz egy film. Meglepetés nem lett, csak a kőkemény, már Arisztotelésztől is ismert, drámai cselekményszöveg. Ez azért megvan. A cselekmény, az idő és a hely egyben van, a helyzetek és a motívumok szépen fejlődnek ki. Nagyon szerethető az is, hogy Mundruczó nem ítél, nem foglal állást, hanem szinte szenvtelenül – főként az erőszakos jelenetekben – elmesél egy egyszerű és tragikus történetet.

Ebből a szempontból akár mondhatnánk hibátlannak is – biztos ezért is kapott egy csomó díjat – csak éppen nem volt benne semmi új, váratlan, és alapvetően

nem dobta fel az embert. Mihailnak és Faunának szükségszerűen kell pusztulnia. (Az esztétikai, drámai folyamat lényege ez itt éppen.) Tesznek ugyan néhány bamba kísérletet, hogy integrálódjanak a közösségbe, de ezek eleve kudarcra vannak ítélve. Ilyen a fiú igyekezete, hogy segítsen a kocsmában, a film végén pedig a testvérek házszentelőre hívják a helyieket, hogy megosszák velük a gazdag halzsákmányt. Szóval törvényszerűek és unalmasak. Tetteik érthetőek és jogosak, ugyanakkor eltévelyedettek, bűnösök is. Nem is a testvérszerelem, az ezzel együtt járó vérfertőző testiség a legfontosabb motívum a kapcsolatukban, hanem a végzetes egymáshoz láncoltság, egymásrautaltság – drámai létezésük alapja – egy rideg, bár kétségkívül gyönyörű és szabályszerű mikrokörnyezetben. Ahogy a testvérek kiszámíthatóak, úgy kiszámítható a közösség is. Hogy hol, mikor és milyen módon fognak büntetni csak idő kérdése. Először csak jeleznek, aztán az uralkodó erő néhány részeg fiatal képében ítél, majd végrehajt. Sorsot oszt a közerkölcs, így is mondhatnánk, ami persze nem egyértelmű, de a Duna-deltában (akár máshol is) mindenesetre így lehet természetes és magától értetődő is.

Mindezek ellenére, illetve éppen ezért marad az unalom. A klasszikus dramaturgia szabályai szerint pedig annyi minden, annyiféle módon és műfajban készült már. (Talán ha az ösztöneire, művészi intuícióira ezúttal jobban hallgatott volna Mundruczó.) De ez sem baj alapvetően. Így lehet másra is figyelni. Például a szépen kitalált képekre és jelenetekre. A halottas menet a vízen, a híd és a ház építése, a házszentelő félelmetesen gyönyörű képei és fényei. A táj, Lajkó Félix zenéje, Tóth Orsi, Gáspár Sándor játéka. Monori Lili általam annyira szeretett, eszköztelen játéka. Meg az esetleges metaforák és bibliai utalások. Halászat, utolsó vacsora, a fiú ácsként építi a házat. Amikor a tetőn a keresztgerendát állítják fel a munkások, lényegében már Mihailba verik bele a méteres szöveget.

Az utolsó kockákon a kamera hosszan mutatja a fiú mentőmellényét, amelyik lassan sodródik a tengerbe. Magányosan, éppúgy, mint a lány teknőse, aki gazdája nélkül tűnik el a habokban. Marad a csalódás bennem, de rábízom ezt is a vízre...

Díjak és jelölések:

Cannes (2008) – FIPRESCI-díj: Mundruczó Kornél

39. Magyar Filmszemle (2008) – Legjobb eredeti filmzene: Lajkó Félix

39. Magyar Filmszemle (2008) – Gene Moskowitz-díj: Mundruczó Kornél

39. Magyar Filmszemle (2008) – Arany Orsó díj: Mundruczó Kornél

Cannes (2008) – Arany Palma-jelölés: Mundruczó Kornél

Európai Parlament Filmdíja (Lux-díj)-jelölés

Adatok

Delta

Színes, magyarul beszélő, magyar–német filmdráma, 92 perc, 2007
16 éven aluliak számára nem ajánlott

Rendező: Mundruczó Kornél

Forgatókönyvíró: Bíró Yvette, Mundruczó Kornél

Zeneszerző: Lajkó Félix

Operatőr: Erdély Máttyás

Dramaturg: Petrányi Viktória

Jelmeztervező: Breckl János

Producer: Petrányi Viktória, Susanne Marian, Philippe Bober

Gyártásvezető: Sós Judit

Vágó: Jancsó Dávid

Szereplők: Lajkó Félix (Mihail), Tóth Orsolya (Fauna), Monori Lili (Anya), Gáspár Sándor (Fauna nevelőapja)

Lajkó Félix és Tóth Orsolya a Delta című filmben

Finta Éva

Álom a Föld közepében

Kő kövön áll még Ninivéje Földünk
ringató testének a vén hajósok
tétován Jónást viszik át a másik
partra reményként.

És a Föld szenvedve vajúdik értünk
fojtja ős virtus zubogó keringés
rogyadoz mellében ahol virágzón
olvad az érc is.

Mozdulat villáma ahogy lesújt rá
önmagán gömbjén alakítva fordul
tűzerű lombikja remegve billen
s retten a szándék.

Ősöm ő és minden utódom ő lesz
álmodom hátán viszi rózsakertem
álmodom házam viszi mellkasán át
bárka a térdén.

2007. január 21.

Kádár Zsolt

Az eljövendő megérkezése

Kinek mondanak engem az emberek? – kérdezte egyszer a Mester tanítványait az ámulatba ejtő csodák, a lélegzetelállító történetek, a mindenben rendkívülinek számító idők teljességében. Úton volt velük Galileából Cézára Filippi felé. Nyugodtnak tűnt a hely, végre jutott idő is egy olyan beszélgetésre, melynek során a Mester által feltett egyik kérdésre, az elsőre némiképp könnyűnek mondható volt a válasz.

Akkor és ott már ezer éve várta egy különleges küldetésű nép, hogy történelmi próbatételekkel megtépázott sorsán valaki végre segítsen. Megalázottságot hozó, fogságokkal, meghurcoltatással, véres és könnyes évszázadok során élt a remény, hogy egyszer megérkezik majd az, aki térben és időben láthatóan és tapasztalhatóan átfogó rendet teremt. Ez a rend számukra a régi fények újrarágyogását, az örök büszkeség felemelését, az őket támadók és nyomorgatók totális megsemmisítését jelentette volna. Egy királyra vártak, a Királyra, aki egyesíti magában a népvézért, a hőst, a legyőzhetlent, a legigazabb prófétát és a leghatalmasabb lelki támaszt. Egy mennyből jövő küldöttre vártak, a minden embernél többre és másra, aki nemcsak a történelmi és társadalmi viszonylatokban, hanem mindezeken túlmutatva, az üdvösség olyannyira áhított lelki magasságában is jövőt és megoldást jelent. Arra az eljövendő Emberfiára vártak, aki által a Magasságos, az Örökkévaló jön a lehető legközvetlenebb közelségbe, leszáll a mennyből, hogy átölelve övéit, a mennybe emelje fel őket.

Ott Cézára Filippinél a kérdező és a kérdezettek tudatában voltak mindennek. A kérdező Mester és a megkérdezett tanítványok benne éltek az akkori szorongatottságot jelentő Római Birodalom megkerülhetetlen valóságában. A nemzeti büszkeségükön, hitükön, legszentebb kultuszi cselekményeiken oly sokszor gúnyosan mosolygó, törvényekkel, fegyverekkel, adókkal és erőszakkal hatalmuknak érvényt szerző zsoldos római pogányok jelenléte már-már elhordozhatatlannak tűnt számukra szentnek mondott földjükön. Az ellenük való lázadások, felkelések, kitörési kísérletek kudarcot vallottak, maradt a szívek mélyén a mély ellenszenv, a szemekben az elkeseredéssel és gyűlölettel kevert lemondás.

Abban az időben arról persze mindenki tudott, hogy a Galileából elindult Mester jelei és csodatételei, tanításai és életformája valami olyan roppant különlegességet hordoznak, mely önmagában véve is üzenet arról, hogy talán valami elkezdődött. Mintha a váradalmak beteljesedése egészen közel lenne, ezt érezték sokan. Úgy tűnt, mintha már a küszöbnél állna a sorfordító Eljövendő. A szívekben és tekintetekben ott volt egyszerre a bizakodás és az elkeseredettség mellett a nyomasztó

kétség is. Vajon a régi írásokban ígért, a nagy próféták által jelzett Szabadítónak nevezett király, akire úgy vártak atyáink, és várnak azóta is az utánuk jövők, miképpen is érkezik. Hogy néz majd ki, megfelel-e az ezeréves váradalomnak, felismerhető lesz-e, megfelel-e mindenben, vagy az iránta tanúsított fellángolást újra követi majd valami mérhetetlen kiábrándultság. Ő az, vagy valaki mást várjunk?

Mindezt megtapasztalva könnyűnek tűnt a válasz a Mester első kérdésére, arra, hogy mit is tart a korabeli várakozó a galileai a Mesterről, megjelenéséről, szavairól, az ámulatot és félelmet egyszerre kiváltó csodákról, keze érintéséről, egyetlen tekintetéről. A begyűjtött hírek – a tanítványok szerint mind-mind egybehangozóan arról beszélnek, hogy prófétának tartják az emberek. Vannak, akik konkrét véleménnyel is rendelkeznek, s állítják, hogy ismét testet öltött benned a közelmúlt, vagy a régmúlt rettentő szavú, de mindenben új jövőt ígérő isteni küldötte. Egyesek Keresztelő Jánosnak gondolnak, mások Illésnek, megint mások egynek a próféták közül, talán Jeremiásnak – így adták a hírt tovább a Mesternek a tanítványok.

Mi sem tennénk másképp. Begyűjtve az információkat, sorrendbe rakva és gondosan szelektálva azokat, ismerjük a világ nézetét. Összegezzük a tudós iskolák alapos és mindenre kiterjedő okfejtéseit, szembetalálkozunk a kételkedés és a cinizmus sokszínű megnyilvánulásával. Betekintést nyerünk a mindig kételkedők legbelsőbb világába. Meg azokról is tudunk, akik félve vagy rafináltan számolgatnak, időpontokat jelölnek meg arra vonatkozóan, hogy mikor bomlanak fel majd végleg az elemek, mikor jön a tűz, a mindent elpusztító, sokarcú rettenet, mikor következik be valami egyetemes, védhetetlen és visszavonhatatlan ítélet.

Ismerjük a válaszok másik csoportját is: a pozitív gondolkodásmódon messze túlszárnyaló reménység bizonyágtételét. Ez arról a jövőről beszél, mely végképp nincs a mi kezünkben, de amely felé eljuthatunk, mert minden szeretetlenség és irgalmatlanság ellenére diadalmaskodik majd a magasból felénk is lenyúló, minket átölelő és felemelő egyetemes szeretet.

Aztán ott Cézarea Filippénél elhangzik egy másik kérdés is. A Mester nem légszik meg azzal, hogy örökösen a másik vagy a mások véleményét súgják fülébe a legközvetlenebb munkatársak. Eljön a tanítványok színvallásának ideje is. *Hát ti kinek mondotok engem?* – hangzik a legszemélyesebb választ, az egész egzisztenciát érintő, mindent meghatározó kérdés. A feleletben ott kell, hogy legyen nem kevesebbnek, mint annak megvallása, hogy ki is igazán a világ ura. Ki az, aki legszemélyesebb módon parancsol a világnak? A válasznak ki kell térnie arra, hogy a szédületes mélységek felé zuhanva ki tud elkapni, fölfogni, megmenteni. S ki az, aki még a mindig érthetetlen szenvedésnek is értelmet tud adni? Ki az, akinek léte és közelsége által átformálódik, összehasonlíthatatlanul jobbá és szebbé lesz az élet, a világ, a szó és a tett? Ki az, akinek minden híre az örömről szóló üzenet,

és minden cselekedete a megtépázott, de mindig érvényes irgalom és kegyelem realitása?

A várakozások felfokozott pillanataiban belső bizonyosság kell ahhoz, hitelesítő belső hang, meggyőző szó, felismerhető, megfejthető jel, hogy megszülethessen a legtisztább döntés, hogy kifejezésre jusson a tapasztalati tények világán túlmutató belső világosság, hogy elhangozhasson a konfesszió, a vallomás, a hitvallás. Nem csupán az ismert és átélt csodák egymásutánisága és nem csupán a Mester álmétkodást kiváltó szavai és tettei indítják a tanítványok szószólóját arra a felismerésre, mely a legszemélyesebb s egyben a legegyetemesebb kinyilatkoztatás az eljövendőről, aki megérkezett.

Péter az, a legszenvedélyesebb alkatú tanítvány, akinél a lélek legbensőbb forrásából tör fel a válasz: Te vagy az, akire vártunk, Te vagy az, akit vártunk, minden hitetlenkedést és ellentmondást kiváltó látszat ellenére Te vagy az, aki mennyből jöttél, testté lettél, értünk és nekünk születél: Te vagy a Krisztus!

A tanítványoknak akkor és ott ezt a titokzatos nagy felismerést még parancsszó tiltotta, hogy elmondják. Krisztus parancsolt rájuk, hogy ezt a vallomást még ne terjesszék, ne mondják el senkinek a minden kétséget kizáróan igaz felismerést. Valami nagyon fontosnak még történnie kellett, és csak a szenvedésen és megaláztatáson, ítéleten, kereszten, halálon, poklon és feltámadáson átment Krisztus a bizonyíték arra, hogy Isten benne beteljesítette a várakozást, és megnyitotta az ajtót az eljövendő örök ország felé.

Advent és karácsony újra elgondolkoztat, és mindig foglalkoztat. Mi mindennek kellett történnie ahhoz, hogy a bennünk lévő reménység, mely nem pusztán kicsinyesnek mondható emberi célok megvalósulására irányul – teljessé legyen? Valóban el kellett jönnie annak a szégyenletesen elrontott, nyomorult és egymást eltaposni akaró világunkba, hogy felemelje az elesetteket, bekötözze a sebeket, felszárítsa a könnyeket, vérével tisztítson meg minden bűnöst, s kezét rátegye az ajtóra, hogy a romlandóból át tudjunk menni a romolhatatlanba.

Életünk mindennapi és örök adventjében szívünk ajtaja előtt áll, kopogtat és bebocsátást kér a Mester. Aztán leül asztalunkhoz, Ő ad enni és inni, s meghallgatva panaszaink, bánataink történetét, letörli könnyeinket. Aztán magunkról beszélünk, már nem arról, hogy mások milyen rosszak, mert előtte nem titkolhatjuk személyiségünk, lelkünk, gondolataink kuszaságát, ördögi indulatainkat, a magunk nézete szerint is megbocsáthatatlan vétkeinket. Fel sem merünk nézni, csak reszketve tördeljük kezünket, amikor soroljuk, hogy a bűnt bűnre halmozva éltünk és élünk. Ő megmutatja kezén a sebek helyét, hogy megértsük, mi mindent szenvedett el értünk és helyettünk. S talán ekkor teszi fel a kérdést, melyre várja a szív és az ész, a lélek és a tett legtisztább választ.

Csontos János

Húsz év múlva

Még sihederként hosszú útra keltem,
és látomásom volt az útfelen.
Csak néztem őt az étellel betelten,
és másként vert onnét botor szívem.

És múltak langy nyarak és forró ősök:
az ég az illatával volt teli.
Ő volt az új világ és ő az ős rög –
az átló, mi a kozmoszt átszeli.

És átölelt a mélység és magasság,
az éleslátás és a tompa vakság,
mi körkörösén kijáratot kutat.

Már összefércelt egy vad emberöltő –
mit üzenhetne vénülőn a költő,
ha búcsút int a kedves: jó utat!

Négysoros

Ha rádköszönt a néma végzet,
mihaszna már a sémakészlet,
s nem tudod, mi elődbe áll:
örökélet? Múló halál?

Magellán

Olykor az élet ellapul
S olyan lesz mint a laska alföld
Az égbolt hátratántorul
Vigasztalanság szívig eltölt
Keresnél halmot dombokat
Meredélyt könnyű kaptatókat
Ha visszacsúszna a fogat
Nem néz rád senki nyugtatólag
Még a folyót is álmodod
Diszkrét zúgókkal zátonyokkal
Minden csak kvázi ál-dolog
Szívstimuláló mákonyokkal
Átvészelenő szürkeség
Forgószelet vársz porköhintőt
Nem aggaszt pályád tűnte még
Izzaszt kimetszett egyenlítő
Csak az a zenit kéne még
Az a horizont az a távlat
Honnan azt mondd ím elég
Nemet intesz a szivárványnak
Lelkedre könnyű pernye hull
Kókuszreszelék bolti tortán
Olykor az élet ellapul
Link mesemondó volt Magellán

Dénes László

Maratás

Kitakartak.
Bőrömre hull a csillagközi por,
vulkáni hamu, guanó.
Csalárd szavak esője mossa
testem burkát, ráncait.
Beivódik a pórusokba
az áruulás nedve, sava,
öröknek tűnt kötések
bomlasztó enzime.
Letális beszivárgás.
Összeomlik a rendszer,
ha csontig hatol a maratás.

Magamra venném
szebbik énemet,
pokrócnak, köpenynek, izoprénnek,
rántanám vissza foggal-körömmel –
nem érem el.
Nyújtózkodom, de semmibe markol
a kéz. Vacogva élek.
Félek.
Kitakartak.

Kegyelmi kérvény

Alapos feltáró vallomást teszek:
Nem voltam észnél-eszméletnél.
Drágálltam múltó éveket, értékvesztésig.
Rovancsolást rótt rám a sors,
Elszámoltam még a semmit is.
A bűnöm főbenjáró. Legyen életfogytig.

Oláh András

jelmezek

az üszkös múltnak egyetlen arca van:
a nő ki életedet karmolta végig
– álmod benne rekedt: lett hangsúlytalan –
gyászodat seszínű teóriák védik

nyitott tenyereden gyilkos sorsvonal
éles körmök nőttek alvó ágyadon
maradsz álmok csöndjén átkúszó fonal
kiürült szíveket ostromolsz vakon

panel-magány mely életedre olvad
mögöttük sebtén felöltött jelmezek
kivénhedt ablakszemek dorombolnak

asztal... üres tányér... lángoló kezek...
és a túlerőben lévő csönd hiú
ábrándja űz: hátha mégis van kiút...

katedrális

krátereket ütött a köveken a zápor
elnéptelenedett a tér: a kocsihoz rohantunk
s a szélvédő mögül bámultuk szemrehányón
a katedrális szűrkeségbe vesző árnyát
hoppon maradtunk: Isten bezárta hajlékát előttünk
hajad nedves szagát szippantottam magamba
a benned mocorgó tavaszt
később pedig – mikor pólódból csavartad a vizet
s tekintetemmel szárítottam
a melleden gyöngyöző cseppeket –
a szívárvány fonálán a nap is előmerészkedett

Paizs Tibor

Az asszony eljövedele

Szépek derengő rémeként,
feszület sikoly-árnyaként,
ahogy a fűben felzokog
a sarló érv, a sarló ok,
gyapot-puha fondorlatok
érveként a szűnő napnak
haragvó eget kavarnak,
idéznek gyökér életet,
sárkányölő beléndeket,
lángsejtelmükkel éjszakát,
léptet egy béna téren át.

A részrehajló száanalom
Egeket hívó fájdalom,
Mint a hideg önző heve,
bikacsők vérző érdeme.

Jön hangos, nevető sirámmal,
nappalból fércelt éjszakával,
mint hatalomtól sújtott kába,
lécben a fűrész zokogása,
simulón, mint szűz barka selyme,
kancák felhabzó gerjedelme.

Ellép fölötted s alád terül,
kimerít, miközben elmerül,
mint árapály apad, dagad,
hol egybe áll, hol széthasad.

Úgy lép az asszony életedbe,
Lábát nem látja küszöböd,
kettős arcát, ha rád emelte,
átkozod érte, s köszönöd.

E számunk szerzői

Anga Mária (1955) Eger
Bak Zsuzsanna (1985) Maklár
Barabás Zoltán (1953) Nagyvárad
Bertha Zoltán (1955) Debrecen
Bérczessy András (1975) Eger
Bitskey István (1941) Debrecen
Boldogh Dezső (1967) Budapest
Bozók Ferenc (1973) Budapest
Cseh Károly (1972) Mezőkövesd
Csiki László (1944–2008)
Csontos János (1962) Budapest
Devecseri Zoltán (1948) Hövej
Dénes László (1959) Nagyvárad
Dusa Lajos (1948) Debrecen
Fecske Csaba (1948) Miskolc
Finta Éva (1954) Sárospatak
Gittai István (1946) Nagyvárad
G. Komomróczy Emőke (1939) Budapest
Görömbei András (1945) Debrecen
Hutvágner Éva (1988) Dunaújváros
Kádár Zsolt (1953) Eger
Kiss Benedek (1943) Budapest
Kolozsvári Papp László (1940–2005)
Konczek József (1942) Pomáz
Korpa Tamás (1987) Szendrő
Ködöböcz Gábor (1959) Eger
Lászlóffy Csaba (1939) Kolozsvár
Lipcsei Márta (1943) Nagyvárad
Magolcsay Nagy Gábor (1981) Eger
Merényi-Metzger Gábor (1969) Gyula
Móser Zoltán (1946) Bicske
Németh István Péter (1960) Tapolca
Novák Béla Dénes (1951) Budapest
Nyilas Attila (1965) Budapest
Oláh András (1959) Mátészalka
Ószabó István (1952) Debrecen
Paizs Tibor (1946) Pomáz
Ponyi László (1963) Eger
Pataki István (1953) Bihar
Posta Marianna (1983) Eger
Reichmann Angelika (1975) Eger
Serfőző Simon (1942) Miskolc
Szakolczay Lajos (1941) Budapest
Szűk Balázs (1960) Debrecen
Thiel Katalin (1952) Eger
Tüskés Tibor (1930) Pécs
Utassy József (1941) Rédics
Zalán Tibor (1954) Budapest